

H Í D Célszerű, objektíve teleologikus folyamat-e a történelem? Erre a kérdésre egyértelmű nemmel kell válaszolnunk. A történelmi alternatívák mindig reálisak: lehet bennük másképp dönteni, mint ahogy döntenek. A társadalmi fejlődésnek nem úgy kellett alakulnia, ahogy alakult, csupán úgy (azaz úgy is) lehetett.

TARTALOMMUTATÓ

- | 1019 | *Déry Tibor* VERS- ÉS ÖNELEMZÉS
- | 1026 | *Saffer Pál* A CSIPKELOMBÚ FA
- | 1049 | *Végel László* FORRÓ ASZFALT
- | 1057 | *Sükösd Mihály* ÚTKÖZBEN
- | 1080 | *Truman Capote* A GYÉMÁNTGITÁR
- | 1088 | *Tolnai Ottó* ÁRAMSZÜNET — VERSEK
- | 1094 | *Gál László* versei
- | 1096 | *Fehér Ferenc* HÁROM VERS
- | 1099 | *Ladik Katalin* COLLAGE
- | 1101 | *Heller Ágnes* ÉRTÉK ÉS TÖRTÉNELEM
- | 1110 | *Bálint István* KORČULA IDŐSZERŰSÉGE
- | 1118 | *Katona Imre* KÁLMÁNY LAJOS, A SZEGEDI
ÉS A VAJDASÁGI MAGYAR NÉPKÖLTÉSZET
LEGNAGYOBB GYŰJTŐJE
- | 1127 | *Szűcs Imre* A LÁNY ÜRÜGYÉN
- | 1132 | SZEMLE (*Tomán László* és *Major Nándor* jegyzetei)
- | 1146 | KRÓNIKA

Képzőművészeti mellékletünk: *Miroslav Šutej* grafikái

HÍD IRODALMI, MŰVÉ-
SZETI ÉS TÁRSADALOM-
TUDOMÁNYI FOLYÓIRAT
/ ALAPÍTÁSI ÉV: 1934
XXIX. ÉVFOLYAM. 1965.
9. SZÁM. S Z E P T E M -
B E R / SZERKESZTŐ BI-
ZOTTSÁG: ACS KÁROLY
(FŐ- ÉS FELELŐS SZER-
KESZTŐ), BORI IMRE, MA-
JOR NÁNDOR, VUKOVICS
GEZA

VERS- ÉS ÖNELEMZÉS

SZABÓ LÖRINC „HUSZONHAT ÉV” 104. SZONETTJE
KAPCSÁN

Déry Tibor

A mű élvezete (műélvezet) két tényező, az írott szöveg s az olvasó szoros kollaborációjából fakad. A szöveg mindig ugyanaz, az olvasó százféle. Százféle volna tehát az eredmény? Azaz a szövegnek annyi-féle titkos fényforrása és vakfoltja, hogy az előhívott képek százféle-képp különbözhetnek egymástól? S ha van egyezés közöttük, az volna a mű lényege? S az egyezés minél sűrűbb vonalú rajza, azaz elvont képlete jelezné a mű abszolút nagyságát?

Az esztétika a megmondhatója. De úgy vélem (bátortalanul), hogy hiteles beszámoló a műről csak úgy keletkezhetik, ha nem csupán magát a szöveget, hanem a vele együtt dolgozó olvasói lelkiállapotot is szem előtt tartjuk, minden esetlegességével együtt, s a vizsgálat egyformán kiterjed a változatlanra és a változóra, az örökre s a romlandóra. Pillanatfelvétel kettejük szodomista bűnbeeséséről. Mindenképp egyedi kép lesz, az olvasó bár nem illetéktelen, de durva ujjlenyomataival. Mert van-e nevetségesebb és esetlenebb dolog, mint a laikus lelkendezése vagy fintorgása a mestermunka előtt? Sajnos, a szakmák laikusok számára dolgoznak.

Bátortalanul teszem közzé önvallomásomat, azaz laikus tévedéseim sorozatát.

*

Van-e szükség annak a bizonyítására, hogy a szöveg nem önmagában való egység, hanem száz élete és jelentése van, aszerint, hogy ki veszi a kezébe?

La fille de Minos et de Pasiphaë

(magyarul: Minos és Pasiphaë lánya). Mint tudjuk, — szándékosan választom e közkézen forgó példát — Racine-nak e sora, melyben az egyetlen francia névszón kívül két ógörög tulajdonnév teszi a súlypontot, a francia iskoláskönyvek szerint a honi irodalom legszebb verssora. A legszebb? ... Miért? Tudja a jó ég! A magán- és mássalhangzók dallamos váltakozása? Tartalmát tekintve egyszerű ténymegállapítás, amelybe a művelt tudatból természetesen átszüremlik a görög mondavilág néhány drámai töltésű adata és léggörcs kerít az egyszerű megállapítás köré. Így tudjuk (a magam tudását a lexikonból kiegészítve), hogy

Minos, Knossos (Kreta) királya, Zeus fia, Radamanthis édestestvére Poseidontól, a tengeri istentől egy hófehér áldozati bikát kapott ajándékba, amelyet azonban rendeltetésétől elvonva magának tartott meg. Poseidon bosszúból szerelemre gerjesztette a bika iránt

Pasiphaët, Minos feleségét, Helios, a Napisten lányát, édes hűgát annak a veszélyes Kirkének, ki Odysseust disznóvá változtatta. A természetellenes viszony gyümölcsként Pasiphaë egy bikafejű, emberestű szörnyeteg, a Minotaurust szülte férjének. A szörnyeteg egy labirintusba zárva, emberhússal, a Minos ejtette hadifoglyok húsával táplálkozott, míg Theseus meg nem ölte.

Egyéb tudnivalók a két szülőről és tágabb rokonságukról: Minos halála után a görög pokolnak, a Hadesnek lesz a halottak szellemei fölött ítélkező legfőbb bírója; Pasiphaë a szörnyeteg Minotauruson kívül még két lányt szül férjének: Ariadnét, akit a Minotaurus ölő Theseus elcsábít, majd elhagy, s Phaidrát, kit ugyanez a Theseus feleségül vesz. Vesztére, mert Phaidra, miután hiába kísérti meg, majd beárulja férjének s halálba kergeti mostohafiát, az ártatlan Hyppolitost, öngyilkosságot követ el.

Baljós családi kötelékek, a vér átkos öröksége! Fenyegető, tragédiákkal vehmes léggörcs! S feltehető, hogy a művelt francia olvasó, ha nem is az egész családtörténet, de legalább egy részének ismeretében az idézett verssor, azaz már a ténymegállapítás hallatára enyhén felborzolt idegrettel hegyezi fülét az elkövetkezökre. De mindent összevetve — még ha ismeri s meg is becsüli a mitológia költői erejét — a magyar, jobban mondva a nem francia olvasó számára mi tehetné érthetővé és elfogadhatóvá azt az állítást, hogy ez a sor az egész francia irodalom legszebb verssora? S mi készíthetné a mű kívánta szoros kollaborációra? Bármily gyűlékony lélekkel állnék is a szöveg elé, a magyar versre hangolt fülem és értelmem, ízlésem, műveltségem és idegrostjaim ellenállnának, nem lobbannék lángra.

(S következésképp még bizalmatlanabbul forgatnám azt a közkeletű állítást, hogy a művészet közelebb hozza, összeköti egymással a nemzeteket.)

*

Végigtekintve olvasói pályámon, úgy látszik kora ifjúságomtól kezdve azok a művek, illetve e műveknek azok a részletei biztattak a legsikeresebb kollaborációra, melyek a búcsúzásról, azaz a halál jel-

képéről szóltak. Nem magáról a halálról, csupán az előteréről. Az esemény maga, a bekövetkező halál túl rikító, következménye, a naenia túl érzélgős volt számomra. Úgy látszik, képzelőerőm a legkészségebben az elmúlás folyamatának költői felidézésére felelt, amit ha úgy tetszik — és sok jel szól e mellett —, a túlradó egészséges optimizmus riadalmának is tekinthetünk, amikor meglepődve vesszük tudomásul, hogy nem élünk örökké. Szervezetemnek ez a csalódása és e csalódás folytonos leleplezése, a vak életkedvnek és az értelemnek e vígjátéki bonyodalma mind a mai napig kifogyhatatlan csodálkozással tölt el, bár abba, megvallom, már lassanként belenyugszom, hogy mások meghalnak. Az, hogy körülöttem is szűkül a kör, látom, de nem hiszem el. Úgy látszik, életemnek ezzel a legelevenebb konfliktusával, illetve ennek kihordásával készülök az exitusra.

Igen ám, ha ilyen egyszerű volna! Úgy látom azonban, hogy van az én életemben is, akinek a halálát nem szeretném megérni, még kevésbé túlélni, még százhusz remek szonett árán sem. Nem hihető, hogy ez csak az életkedv és erő koromhoz illő lassú hervadásának következménye. Ha hátravizsgálódom, másutt is felfedezem életemben ennek az alapállásnak e többé-kevésbé elmosódó ábráját, mely azt bizonyítaná, hogy önmagamnál fontosabb dolgokat (ember? eszmény? szenvedély?) is ismertem és számon tartottam látóköromön belül; bár gyanakvóvá tesz, hogy végső bizonyításra sosem került sor. De itt már nyilvánvalóan többről van szó, mint az életösztönnek s az értelemnek a pöréről, nem is bontogatnám tovább, elvisz tárgyuktól. Álljunk meg ott, e sokféle benső vita és e vita nem kevésbé fontos lelki szertartásainak vizsgálatában, hogy bár lényem jobbik felével nem hiszek a halálban, a másikkal, a hitványabbal születésem óta készülődöm rá.

Nyilván ehhez a készülődéshez, a lelki edzéshez tartozik, hogy minden búcsúmozdulatot dupla jelentéssel végzek, s minden idegen búcsúzkodás is — mintha belehelyettesíteném magam — rögtöni érzelmi utánzásra készítet. A műalkotásban megrögzített s a művészi erő által felfokozott búcsú persze még nyomósabban, egy eleven ritus erejével.

A lantot, a lantot
 Szorítsd kebeledhez
 Ha jó a halál;
 Ujjod valamig azt
 Pengetheti: vigaszt
 Bus elme talál.

(Arany János)

Amióta versolvasó eszemet tudom, ezt tartom a világirodalom egyik legnagyobb strófájának. Hadd vágjak fel a magyar költészet és nyelv nevében: zenéjében is, minden sorát külön, különbnek tartom Racine verssoránál. A rövid, mindössze 18 szavas strófa felhasználja, az egy ü betű kivételével, a magyar ábécé valamennyi magánhangzóját, s milyen dallamos változatosságban! Zenéjük nemcsak párhuzamos a szavak jelentésével, azaz nemcsak lefordítja a fül képzelete számára a fogalmat, hanem ki is tágítja, dúsítja, ugyanazt mondja bár — az

érzéki benyomások egy másik térfogatában — s mégis többet mond. Hogy megértessem magam: (s elnézést kérve képzeletem illetlen kalandozásáért) a

Ha jó a halál

sor, a két h, a j s a két l alig hallható puhaságával s a hosszú hangsúlyos ő-vel nem akármilyen halál képét idézi fel bennem, hanem épp azt a lábujjhegyen közeledő kegyelmes békülékeny öregkori halált, amelyről az egész vers szól; míg a

Pengetheti: vigaszt

sor anapaestus ütemre táncoló világos magánhangzóival, de a sorzáró „vigaszt” mélyebb félütemével épp azt a bujkáló kis fénysugarat csempészi értelmembe, amelyet a költő bús elméje önmagának is engedélyez.

Nem a „Mindvégig elemzése lévén a feladatom, nem szaporítom a bizonyítékokat, a vers tartalmi mondanivalójára pedig fölösleges kitérnem, hisz már első tekintetre egyezik azzal a lélektani sémával, melyet fentebb megrajzoltam. Mint ahogy az alatt következő Hölderlin-vers is, férfikorom kedveltje, melyet megint csak az olvasó jellemzésére idézek, annak a léleknek az ábrázolására, mely immár évtizedek óta — mint egy fordított napraforgó — a fogyó hold körül forog.

HAELFTE DES LEBENS

Mit gelben Birnen haenget
Und voll mit wilden Rosen
Das Land in den See;
Ihr holden Schwaene,
Und trunken von Küssen
Tunkt ihr das Haupt
Ins heilignüchterne Wasser.

Weh mir, wo nehm ich, wenn
Es Winter ist, die Blumen, und o
Den Sonnenschein
Und Schatten der Erde?
Die Mauern stehn
Sprachlos und kalt, im Winde
Klirren die Fahnen.

*

Elnézést a hosszú kitérőkért! S a továbbiért is, mely megint csak a kollaborációt igyekszik magyarázni, azt, hogy a műélvezet hogyan, esetleg minek ellenére jön létre.

Szabó Lőrincnek csak a késői verseit szeretem. Mellőzhető a kifejtése, hogy miért, nem tartozik dolgozatom tárgyához a „Huszonhat év” 104. szonettjének elemzéséhez. Elég az hozzá, hogy amikor a kötet még csak százegynéhány szonettje Bernáth Aurél révén kéziratban

hozzám került, a műértő barát lelkesedése ellenére csak vonakodva fogtam hozzá az olvasáshoz, s elismerésem a legyőzött ellenfél kedvtelen főhajtásával kezdődött. De előítéleteimmel s babonáimmal gyorsan tudok végezni, ha leleplezem őket: már tudtam, hogy egy remekművet tartok a kezemben. Egy remekművet, amellyel azonban — 1956-ot írunk — akkor nem értem rá tüzetesebben foglalkozni. Körülbelül egy év múlva került újra a kezembe, már kinyomtatva, a Fő utcai börtönben. Itt időm is volt elolvasására, bőven, magánkörülményeimnél fogva fogékonyabb is voltam megértésére, átélésére.

OMLÓ SZIRT RŐL

De voltál légyen bámi s bármilyen,
most hogy nem vagy, s mert hinni lehetetlen,
hogy a csillagkavaró egyetemben
még egy zátonyon találkoz velem
s újra megadhasd mindazt, kedvesem,
amit huszonöt éven át szivedben
s ifjú lelkedben anyira szerettem,
s mert bennem is fogy az élő jelen:
szirtemről (omló szirt! halálod éve!)
érzékeink és tudatunk cseréje
szüntén csak nézek az örök időbe
s elnémit látni, hogy a végtelen
zajlásban minden, ami volt, milyen
tökéletesen jelentéktelen.

A vers kulcsa, számomra, a 4. sor „zátony” szava, ez nyitja minden érzelmi és gondolati kincstárát. Nagyszámú s különböző természetű képzettársításra készíti, kényszeríti az olvasót: a hasznos kollaboráció előfeltétele.

Kezdjük azon, hogy a metafora — a föld azonosítása egy zátonnyal — nyilván újszerűsége révén az idegingerek gyorsaságával megmagyarázza önmagát. Érzékletesen idézi fel az abszolút érzékelhetlent, elképzelhetőt teszi az abszolút elképzelhetetlent: a világegyetemet. Ha a föld csak egy zátony — talpalatnyi hely az óceánban —, milyen óriási lehet a körülötte vonagló világegyetem! Az ismeretlen és beláthatatlan nagyságrend attól válik s annival áttekinthetőbbé a képzelet számára, amennyivel az ismert s elképzelhető összezsugorodik.

Fokozza a hatást, hogy a költő nem közvetlen metaforával dolgozik, azaz nem a szemünk láttára azonosítja a földet a zátonnyal, hanem szinte mellékesen, magától értetődően cseréli fel a két fogalmat, abban a feltevésben, hogy ismerjük értékrendjét. A meghökkentően újszerű fogalom-párt oly ravaszul csempészi be tudatunkba, hogy szinte restellnök, ha megütköznénk rajta. „... még egy zátonyon találkoz velem”, mondja (Hogyhogy? ... melyik az első?), amiből nemcsak az következik, hogy a föld, amelyen élünk, csupán egy zátonya a világnak, hanem hogy a többi égitest sem több emennél: így zsugorodik érzékelhető világunk s így tágul rettenetesen az űr. S így indul a vers, már itt a 4. sorban, végső mondanivalója felé.

De a földdel együtt természetesen a rajta élő ember is zsugorodik. Oly apró, hogy egyedi arcvonásai már felismerhetetlenek, az egyetemleges emberi sors képletévé válnak. Nem Szabó Lőrinc siratja meghalt szeretőjét, hanem a jelentéktelen földön az atommá zsugorodott „ember”. Bármelyikünk különösebb erőfeszítés nélkül beugorhatik a képletbe s átélheti azt a végső gondolatot és érzelmet, amely felé a vers vas következetességgel halad. Nem szorul különösebb magyarázatra, hogy magánkörülményeim mily alkalmassá tettek erre az úg-rásra. Páros életem magánnyá, könyvtáram egy kölcsönkönyvvé, lakásom cellává zsugorodott; így indultam, magam is képletté szűkítve úrutazásom végső szakaszának.

Mit sugalmaz még a „zátony”? Nyilvánvalóan a bizonytalanságot, az állandó veszélyeztetettséget. Hogy lehet élni és szeretni azon a talpalatnyi helyen, amelyet óceánok mosnak körül? Az alattomos fenyegetést. A zátony ugyan kiemelkedik a semmiből — ha ugyan kiemelkedik —, de bármelyik pillanatban előnthati az ár. Természeténél fogva sunyi, megcsalja, aki lábát megveti, de azt is, aki megfeneklik rajta: a lét sunyiságát példázza. S mindennek tetejében maga is véges; ha nem éreznök is, de tudjuk, hogy egyszer megszűnik, elporlad az úr nyomása alatt, a földdel együtt.

S itt következik a poézis másik hatalmas csavarja. A nagyobb értetőség s érzékletesség, a gyorsan áttekinthető világos rajz kedvéért a költő nemcsak a földgömböt zsugorítja össze, hogy megsejthessük a véges és a végtelen arányait, a képzettársításnak ugyanazzal a sebeségével az időt is összevonja:

szirtemről (omló szirt! halálod éve!)

.
.csak nézek az örök időbe

a tér fogyásával ábrázolva az idő múlását. A parányi szirt a világ-egyetemben: a föld, ugyanúgy fogy, mint a költő élete szeretőjének halála óta. Életének tartama az örök időben ugyanolyan parányi, mint az általa betekinthető tér, amely a végtelenhez mérve — s ha akár úrhajóból nézné is — még egy újjszélességnnyivel sem tágul. Mire időnk elfogy, elfogy alólunk a föld is. Ez is, az is csak addig tart, amíg élünk.

Amíg élünk? Amíg *én* élek, s ébren tudom tartani emlékedet. Feltehetően már nem sokáig. Elérkeztünk a vers szerelmi motívumának ünnepélyes csúcsára s egyben lezárásához. A költő miután a vers első felében azon kesereg, hogy soha többé nem találkozhatik holt szeretőjével, megint azzal a villámgyors tömörítéssel, melyet a felhozott két példában már kimutattunk, egyetlen, zárójelbe tett félsorban

szirtemről (omló szirt! halálod éve!)

megvallja, hogy nem tud nélküle élni. Nem, nem vallja meg, épp csak megemlíti, megállapítja a tény, szinte tárgyilagos közömbösséggel saját sorsa iránt s a vallomás épp ettől a látszólagos tárgyilagosságtól teltekezik meg tragikai fenséggel. „Szirtem”, mondja, azaz földem, életem — de ez a szirt, ez a föld, ez az élet tulajdonképp kettejüké,

szétválaszthatatlan egység, mert egyébként hogy kezdene omlani a másik halálától? Nem könnyű dolog, négy szóval kifejezni a teljes szerelmi azonosulást.

A szerelmi motívum lezártával a költő most már nyílegyenesen halad mondanivalóinak összegezése felé. A világegyetem: a végtelen felidézésével kezdte mondanivalóját, azzal is fejezi be. Saját sorsával méri le a lemérhetetlent. Bár külön nem tette szavá, de nyilvánvalóan nem hisz a lélek halhatatlanságában s a túlvilágban, s éppoly kevésbé tudja elképzelni, hogy az adott világegyetemben valamilyen más változatban találkozhatnék elhalt szeretőjével. De miért is találkoznék? Van-e a mindenség csereforgalmában, ami ajánlaná, indokolttá és szükségessé tenné ezt az újabb találkozást?

elnémit látni, hogy a végtelen
zajlásában minden, ami volt, milyen
tökéletesen jelentéktelen

tehát a költő személye is, szeretőjéé is, halhatatlannak csúfolt szerelmük is. Nagyzási hóbortra vallana, ha a parány térben és időben nagyobb helyet igényelne magának, mint amely megilleti.

Látjuk, hogy a magyar irodalomnak ez az egyik lelégiésebb és lebegőbb verse minden szavával és gondolatával az anyaghoz kötődik, az anyag törvénytárát foglalja össze, az anyag rejtjelmeiről szól. Az anyaghoz tapadva néz szembe a végtelennel, amely maga is anyagból van. Az anyagból gyúrt ember tragédiája; számomra mindmáig az elmúlás legmegrendítőbb látomása.

Említett magánkörülményeim érthetővé teszik, hogy ezt a verset s néhány társát a kötetből (amit egyébként nem szoktam) betéve megtanultam, sőt versekre egyébként nem nagyon fogékony cellatársammal is megkedveltetem.

*

Megszámoltam a vers 74 szóból áll, az ügyefogyott magyarázat, amellyel szépségét kibontani igyekeztem, már eddig is majd 3000-ből. Mellőzzük tehát ezúttal a részletek vizsgálatát, így a külalak jellemzését is, a gondolatmenet intellektuális keménységének megfelelő zenei kopárság, a félhangok hiányának, a nyilván szándékoltan riktó rossz rímeknek elemzését. (Mindössze két dallamos sort találunk benne:

érzékeink és tudatunk cseréje
szüntén csak nézek az örök időbe

Írás közben amúgyis állandóan kísértett a félelem, hogy vastag prózai ujjaimmal elbillentem a vers tündértornyát. A szó is anyag, azaz halandó, meg lehet gyilkolni.

A CSIPKELOMBÚ FA

Saffer Pál

Odakünn a márciusi reggel még tétovázott, hogy megvirradjon-e, amikor az ablak alatt hirtelen felhangzott a szőnyegverő ütemes pufogása.

Karo felneszelt az ismerős zajra, és amikor tudomásul vette, fordult volna még a másik oldalára, de a pufogás már így félálomban is rossz sejtéssel töltötte el, amely fokozatos eszmélésével párhuzamosan azzá a lehangoló tudattá tisztult, hogy nem érdemes, mert nemsokára úgysis csörögni fog az óra a kredencen. Nem mozdult hát, hogy esetleg mélyebben furakodjék a takaró alá és ezzel az álomba, csak a szemét tartotta konokul csukva, mintha így mégis lophatna még magának egy darabkát a tűnő éjszakából, és egyre növekvő izgalommal, mint aki rejtett pokolgép robbanását lesi, latolgatta, hogy mennyi ideje marad még a csörömpölésig.

Nem félt a felkeléstől, csak szokása volt az ilyen játék, amihez minden jó volt: az ébresztőóra, a cigaretta hamuja, egy lehullani készülő falevél, vagy a papíron szétfolyó tintacsepp. A szabály egyszerű: az ember százig számol, s ha addig nem csörren meg az óra, nem esik le a hamu vagy a falevél, ha a tintacsepp nem éri el az elképzelt határt, akkor valami kívánság teljesülni fog. Ezt a játékot szinte halálos izgalommal lehetett játszani és az volt a nagy előnye, hogy nem vette észre senki.

Izgatottan számolt hát magában. Odakünn a klopfoló egyre esze-lősebben verte az ütemet. Így volt ez már vagy két hete, amióta szólt a szomszédnak, hogy ha lehet, ne kezdjék olyan korán a szőnyegporolást. Azóta minden reggel pontosan öt perccel hat óra előtt kezdték, ő pedig minden este csak azért is hatra állította be az ébresztőórát, és nem gyújtott villanyt, amíg a csörgőrugó le nem járt. Hadd

higgye amaz, hogy őt még az óra csörömpölése is nehezen ébreszti fel. Tudta, hogy az ott lenn ugyanúgy hallja a csörgést, mint ő a klopfolást, és mind a ketten várták, hogy melyikük unja meg előbb.

Azt is tudta, hogy Hermina, a felesége ébren fekszik mellette az ágyban, minden idegszála megfeszül, de nem szól. Eleinte hisztérikus jeleneteket rendezett, de úgy látszik beletörődött már ebbe a reggeli csatába.

Különben is a nagy veszekedések ideje rég elmúlt, és nemigen volt már mit mondaniuk egymásnak. Karo tudta, hogy az asszonynak annak idején igaza volt, hogy ellenkezésével inkább saját magát áltatta, saját sebesült önérzetét gyógyítgatta. Mert igaz volt az, hogy eredetileg nem ezt a házmesternek szánt udvari lakást osztották ki nekik, de az is igaz volt, hogy neki végül nem maradt más választása: vagy ezt, vagy semmit. Ez a tény pedig, bármennyire is enyhítette a történetek miatti felelősségét, rendkívül növelte a megalázottság érzését benne.

Ezért mérgezett fullánkként fűrődött belé annak idején a felesége kérdése, hogy az ötven valahány lakásigénylő közül miért kellett épp neki öntudatosnak lenni és lemondani az újonnan érkezett mérnök javára, akinek a vállalat felvirágoztatása érdekében azonnal lakást kellett adni.

Ilyenkor reggel, ha felhangzott a szőnyegverő pufogása, mindig észbe jutott a kérdés és a válasz. Ez már valahogy része volt az ébredés keserűségének.

Bűnösnek érezte magát a felesége előtt. Hermina csak az otthonának élt, minden álma, vágya a lakás volt, már előre pontosan kitervezte, hogyan rendezik majd be, és amikor végül elestek tőle, valószínű emberkerülő lett, sehova nem járt, senkit nem fogadott, és az egyetlen gyerekkori barátnőjén kívül úgyszólván szóba sem állt senkivel.

Karo ezért önmagát okolta, de ez a büntudat nem volt olyan egyszerű és érthető, mint mondjuk az, amire gyerekkorából emlékezett. Akkor pontosan tudta, hogy anya azért verte el, mert a kamrában összezárta a macskát a kutyával, vagy mert a szomszédék örökké nyálas Juliskájától elvette a zsíros kenyeret. A mostani büntudat nem volt tiszta és a bűnhődés nem hozott megbékélést.

Alapjában véve ez az érzés csak Hermina iránt volt büntudat, mert csak Hermina függött tőle; másfelé inkább a megalázottság, megbántottság érzése volt. Tulajdonképpen nem is a lakással kezdődött, hanem valahol messze, nagyon messze, tíz évvel ezelőtt, közvetlenül a háború után, amikor Péter, az akkori párttitkár, először mondta ki, hogy Karo kiváló, lelkiismeretes hivatalnok, de semmi több. Neki még akkor fülébe jutott ez a kijelentés, de nem tudta megfejtetni, hogy minek alapján mondta ezt Péter, de azt sem értette egészen, hogy mi lenne az a több, ami ő állítólag nem lehet. Megkérdezni nem merte, mert akkor azt is meg kellett volna mondani, hogy kitől értesült. Így hát maradt az első fullánk, és ő továbbra is végezte lelkiismeretesen a dolgát, eljárt a pártgyűlésekre, elvégezte a feladatokat, amit kapott, és elolvasott minden elolvasni valót.

Arra, hogy belőle csakugyan hiányzik valami, ami másokban megvan, akkor jött rá, amikor nála fiatalabbak haladtak, felelős állásokat kaptak, magasabb fizetést, ő pedig maradt, aki volt: számlakönyvelő. Amikor az ilyesmi kezdett gyakorivá válni, elszánta magát, és elment az idősebb elvtársakhoz megkérdezni, hogy mi a kifogás ellene? Válaszul csodálkozó tekinteteket kapott és vállveregetést: „Te csak dolgozz tovább úgy, mint eddig, Karo elvtárs. Nincs te ellened senkinek semmi kifogása.”

Szerette volna ilyenkor megmondani, hogy ő maga is tudja, hogy ellene nincs és nem is lehet kifogás, és hogy tulajdonképpen nem is ez a baj. A baj az, hogy ő saját magát jóval többre tartja képesnek, többre, mint Károlyt, akiből igazgatót csináltak, vagy mint Jánost, aki mindig a legalamuszibb, legmulyább volt az utcában, most pedig...

De ez a monológ mindig csak gondolatban készült el, a valóságban sohasem tudta kimondani. Eleinte szégyellte, szerénytelenségnek tartotta az ilyesmit, később pedig már gyökeret vert benne a gyanú, hogy hátha nincsenek is meg benne a feltételezett képességek, ha azt mások nem veszik észre.

Igy múltak az évek, és Karo sorsa észrevétlenül megpecsételődött. Senki fel sem tételezte már róla, hogy előbbre juthat, senkinek eszébe sem jutott, hogy előléptesse, hogy felelősségteljesebb munkát bízjon rá, mindenki természetesnek vette, hogy Karo az, ami. Illetve, nem mindenki. Voltak, akik idővel, bizalmas baráti körben csodálkozásukat fejezték ki és úgy vélekedtek, hogy emögött lehet valami. Azután a fáma kijutott a baráti körből, és Karót időnként hosszú beszélgetésekre hívták, amelyek után mindig megnyugtatták, hogy minden a legnagyobb rendben van. Karo bólogatott, nem kérdezte, hogy akkor mire valók ezek a beszélgetések, örült, hogy békében hagyták, de megszületett benne ez a kínzó, bizonytalan büntudat, amit nem tudott megmagyarázni, de nem is tudott kitörölni magából, még akkor sem, amikor a többiek már rég megfeledeztek róla és a körülötte keringő szóbeszédről.

Ez a büntudat vette el a szavát akkor is, amikor a lakásokat osztották és valaki felvetette, hogy ne alkalmazzanak házmestert, Karo költözzön a házmesterlakásba, az ő lakását pedig adják a mérnöknek. A büntudat és az igazgató barátságos szavai, aki megemlítette, hogy Karo öntudatos régi kommunista és nem először áldozza fel egyéni érdekeit a közösség érdekeiért.

Amíg az igazgató beszélt, Karót a hideg rázta, nem önmagáért, hanem az asszonyért. Tudta, hogy Hermina büszke, hogy ez a lakás talán az élete utolsó nagy vágya, de azzal hitegette magát, hogy végül majd csak belenyugszik ebbe a megoldásba is, hiszen ez is százszor jobb, mint az az odú, ahol eddig meghúzódtak.

Ha akkor tudja, hogy az egész életüket megmérgezi, talán szólt volna, talán kitört volna belőle a tiltakozás, amely annyiszor volt már a kitörés szélén, talán kimondta volna a kételyét, hogy a tejelesszájú fiatal mérnököskéből aligha lesz akkora haszon, hogy érdemes legyen miatta őt, Karót egyszerűen félrerúgni, vagy talán sírva fakadt volna, könyörgött volna, hivatkozott volna az érdemeire, vagy visz-

szataszítóan részletekben elmesélte volna a családi problémáit, mint ahogyan mások tették, ha az érdekeikről volt szó. De ő hallgatott, és elvégeztetett.

Ezzel Hermina sorsát végleg és teljesen a maga bűnűl vette.

Hermina valamikor párttag volt, a hivatalában osztályvezető, azután akadt valami nevetséges kis szolgálati ügye, amit a pártseit minden várakozáson felül komolyan vett. Többen is fenték a fogukat Hermina állására. Az asszony nem ment el az értekezletre, ahol az ügyét tárgyalták, mondván, hogy nem engedi meg, hogy nála rosszabbak köszörüljék rajta a nyelvüket — és a hivatalnak sem ment tájára sem többé. Hermina büszke volt, és Karo helyeselt, mert büszke volt a felesége büszkeségére.

De a következményekkel akkor sem számolt. Egy fizetésre maradtak. Hermina háziasszonykodott, Karo pedig kezdett különmunkákat vállalni, hogy a hiányzó jövedelmet bepótolja. Hermina teljesen visszavonult, és ahogy feledésbe merült a visszavonulás oka, lassan maga is kezdte hinni, hogy Karo miatt hagyott ott állást és pályafutást. Azután elkövetkezett az idő, amikor ezt meg is mondta. Karo nem mondott neki ellent, nem akarta megbántani, csak egyre több különmunkát vállalt, hogy anyagiakban rója le adósságát és megvásárolja a békét. A lakás lett volna a kárpótlások csúcsa. És az ő hibájából elveszett.

Mindezt Karo már ébren gondolta végig, és közben még a számláról is megfeledkezett. Csak feküdt, valami nyomás nehezedett a mellére, de nem mozdult, várta a csörgést. Ez volt az a pillanat, amikor az embernek van ereje és mersze mindent végiggondolni, sőt talán lázadni is, amikor el tudja hitetni magával, hogy másképp van minden, vagy ha ez nem megy, hát egyszerűen pokolba tudja kívánni az egész világot. Ez az a pillanat, amikor az ember még hiszi, hogy felelőtlenül tud süllyedni a mélybe, a semmibe. Mindenek ellenére azonban ez a lázadás már csak feltételes. Az éber tudat már mögéje állította a mértéket, hogy meddig tarthat és a záradékot is, hogy mindez csak képzelődés.

Ma reggel Karóban valahogy különösen éles ez a korlát és a mérték. Rémlik neki, hogy ma valami rendkívüli nap van, hogy ez a mai nem olyan egyszerű ébredés, mint a többi, de sehogyan sem jut eszébe, hogy mi is lehet az a rendkívüli. Nem is erőlködik túlságosan, hogy rájöjjön. Ha jó, ha rossz, majd kiderül magától is.

Végre megszólal az óra. A szomszéd azonnal abbahagyja a szőnyegporolást, és a csörgés zavartalanul száll a lakásban, bebújik minden zugba, azután megszűnik. De nem egyszerre, hanem fokozatokban: előbb az óra hallgat el, a forrás, azután a visszhangja valahonnan a konyhából vagy a mosdófülkéből.

Hermina is megszólal: „Azt hittem, legalább ma belátással leszel.”

Karo megrándul, felül, azután lassan nehézkesen lemászik az ágyról. Már tudja, hogy miben különbözik ez a nap a többitől: ma nem érvényes az ő egyetlen privilégiuma, hogy az asszony kel fel elsőnek és megy a konyhába feltenni a teavizet és csak azután szól be az ajtón, hogy: „Jó lesz, ha már kikászolódsz!” A reggeli önmagával alkudozásnak, a felkeiési ceremóniának ez a fokozata ma elmarad. Ma már-

cius nyolcadika van, ünnep, és ő megfeledkezett róla. Karón ismét úrrá lett a büntudat.

Hogy miért lett ez a nap családi ünnep náluk, azt nem tudná pontosan megmagyarázni. Más ünnepek: május elseje, újév, köztársaság napja szinte észrevétlenül telnek el, illetve úgy ünneplik őket, ahogy mások a környéken. De ez, a március nyolcadika, más volt. Hermina és a barátnője, Angela már évekkkel ezelőtt kinevezték saját ünnepeknek.

A maga módján Angela is csalódott ember volt. Férjhez ment egy iparoshoz, és csak később jött rá, hogy ha jól körülnéz, hát több is jutott volna neki, és hogy tulajdonképpen többre is vágyott. Amikor először ünnepelték együtt a március nyolcadikát, Karónak úgy tűnt, hogy a két nő boldog, mert a forradalmi hagyományok között talált valamit, ami a családból csak rájuk vonatkozik, de még inkább örültek annak, hogy kitalálták a módját, hogyan mutogassák ezt nyilvánosan.

Ha ez az utóbbi nincs, Karónak nem is lett volna különösebb kifogása az ünneplés ellen. De így nyilvánosan ez mindig hivalkodásnak tűnt, sőt, kihívásnak. Betolakodónak, tolvajnak érezte magát ilyenkor, valakinek, aki olyat enged meg magának, ami rangjánál fogva nem illeti meg, és ez különösen bántotta.

Karo ugyanis eredetileg az elragadtatott természetűek sorába tartozott, azok közé az emberek közé, akik minden jó szót készpénznek és minden kézzszorítást őszinte barátság jelének tekintenek. Ezért elég gyakran volt elutasításban része, és idővel a méltányosság érzése nagyon kifejlődött benne.

Kiment a konyhába, bekapcsolta a melegítőt, tevizet tett fel a gáza és, egy ideig álmosan azon töprengett, hogy milyen ronda hideg ilyenkor a konyha. Ez bizonyára azért van — gondolta —, mert közvetlenül alatta a pince. Ezért is nem lehet soha rendesen felfűteni.

Bement a mosdófülkébe, fogat mosott, azután borotválkozni kezdett. Elmosódva hallotta, hogy Hermina is felkelt, valamit matatott a ruhásszekrényben, azután, egészen váratlanul, megjelent ő is a mosdófülke ajtajában.

— Ha beveszed magad ide, nem lehet kivárni, hogy kimenj — mormogta rosszkedvűen. Karónak nyelvéen volt már a tiltakozás, de azután eszébe jutott, hogy egészen felesleges magyarázkodni, mert Herminánál ilyenkor a tények nem fontosak, csak az érzések, azok pedig nem sok jót ígértek.

Mivel már a mosdás vége felé járt, gyorsan megtörölközött, magára kapta az inget, és kiment. Az előszobában azonban ismét tétovázva megállt. Hétköznapon tudta a teendőjét, az öltözködés rendjét, és ment minden, mint a karikacsapás, de ez most más volt. Most neki kellett reggelit készíteni. Tudta, hogy ha ezt utcai ruhában teszi, abból veszekedés lesz, így viszont az átöltözködéssel időt veszít. Végül mégis határozott. Magára rántotta a háziruhának használt nadrágot és pulóvert, és sietett teríteni, mert attól kezdett félni, hogy elkésik az irodából.

Ebben a félelemben aránylag gyakran volt része. Indulás előtt, az utolsó pillanatokban mindig akadt valami, ami feltartotta, és Karó-

nak néha úgy tűnt, hogy Hermina szándékosan találja ki ezeket az apróságokat, hol egy lógó gombot, hol egy oktalan sértődést, amit ki kellett engesztelni, mintha féltékeny lett volna a hivatalra, amely őt minden reggel elragadja, és szadista módra élvezné az ő szemmel látható vergődését az iránta való ragaszkodás és a kötelességtudás között.

Hermina kijött a mosdófülkéből, ismét matatott valamit a szobában, azután asztalhoz ült:

— Más asszonyok ma virágot és ajándékot kapnak — mondta, és megkente margarinnal a kenyerét.

Karo hallgatott. Eszébe jutott, hogy tegnap már ott volt a virágüzlet előtt, de nem ment be. Sokan voltak, elkésett volna az ebédről, és különben is, zsebében csak a havi cigarettapénz volt, és nem akart lemondani. Herminának pedig elve volt, hogy a konyhapénzből nem fogadott el ajándékot. Számára az ajándék fő értéke az érte való lemondásban volt.

Volt azonban egy másik ok is, ami Karót visszatartotta a virágvásárlástól. Attól tartott, hogy az üzletben tolongó sokaságban ismerősökre is akad, akik másnap elmondják majd az irodában, hogy ő virágot vásárolt, és nem szerette, ha beszélnek róla.

Szó nélkül betöltötte hát mindkettőjüknek a teát, és kapkodva enni kezdett, mert a mutató vészesen közeledett a hét óra felé. Mielőtt felkelt volna az asztaltól, még egy utolsó kísérletet tett, hogy a nap különössége alól kibújjon. Közömbösséget tette megjegyezte:

— Azt hiszem, nem kell külön öltöznöm, mehetek hétköznapi ruhában is.

— De kell! — csattant az asszony hangja. — Egyszer egy évben mégy velem valahova, akkor azt akarom, hogy tisztességesen öltözz fel. Ha elkéredzkedsz korábban az irodából és hazajössz átöltözni, akkor mehetsz hétköznapiiban.

— Nem kéredzkedek — felelte Karo olyan hangsúllyal, hogy az asszony meghökkent.

— Ahogy akarod. Akkor pontosan kettőkor várunk Angeláékkal az iroda előtt. Taxit fogadunk, mert kettőkor nagy a tolongás a buszon.

Taxit? — tátotta el a száját Karo és érezte, hogy kiveri a hideg veríték. Szólni akart még valamit, de Hermina tekintetében olyan elkeseredett dac csillogott, hogy torkán akadt a mondanivaló. Bement a szobába, felvette a kikészített tiszta inget, az ünneplő ruhát, csokornyakkendőt kötött, vette az új fekete kabátját, kalapját, búcsúzóul szokás szerint megcsókolta Herminát, aki viszonzásképp megigazította a nyakkendőjét, és utolsó szemlét tartott fölötte, majd, azon a reggelen először, rámosolygott. Szemmel láthatóan elégedett volt a művével.

Karo könnyű, derűs kedvvel lépett ki az ajtón. Kísérte ez a mosoly, és egyszeriben elfelejtett mindent: a szőnyegporolást, a felkelést, a rendkívüli napot, mert alapjában véve a vonzalom, a felelősségérzet, a bajtársiasság és barátság különös keverékével szerette a feleségét.

Odakünn hűvös, ködöt szitáló idő fogadta. A kapu előtt egy játszadozó kigyerek rámeresztette a szemét, azután fogta magát és elszaladt. Karón ismét bizonytalanság lett úrrá. Megtapintotta a kalapját, a nyakkendőjét, végigsimította a kabátját, de nem észlelt semmi rend-

elleneset. Néhány méterre odébb a szőnyegverő szomszéd kint állt az ajtóban, rábámult, gépiesen kalapot emelt, azután amikor felismerte, hogy kinek köszönt, gyorsan visszaejtette a kalapját, és beszaladt a lakásba. A feleségével megtárgyalta az eseményt. Mert ki tudja miért öltözött ma úgy ki ez a tintanyaló, hogy az ember meg sem ismeri. Lehet, hogy a milíciára megy feljelenteni bennünket, vagy váratlanul valami magas állást kapott. Az ilyenektől minden kitelik.

Karo még néhány bizonytalan lépést tett, azután ismét erőt vett magán, és elmerült az utca forgatagában. Megelégedéssel állapította meg, hogy itt már senki rá sem hederít.

*

Hét óra előtt egy perccel surrant be a vállalat kapuján. Jó reggelt-jére a portás csak morgott valamit. Nem mintha haragudott volna Karóra, csak egyszerűen nem tudta, miért lenne vele kedves. Mi szeretni való lehet ezeken az irodai patkányokon. De különben is, egy vállalati portás feje nem eszmei-politikai bizottság, hogy méricskélje minden szavát. És ha mindenki előtt úgy összekapná magát, mint az igazgató előtt, akkor gyorsan elkopna a sarka, a dolgozói önéretéről nem is szólva.

Mindebből az következik tehát, hogy a portás egészen hétköznapi viszonzta a köszöntést, a köszönő rangjának megfelelően, és csak Karónak tűnt úgy, hogy ez valami különös jelentőségű morgás, ami a késésnek is szólhatott, mert hiszen hét előtt öt perccel kellett volna megjelenni. Ezen azonban most nem ért rá töprengeni. Iszkolt befelé az irodára, hogy a munkaidő kezdetére és a főnök előtt bent legyen.

Amikor beért, a főnök még nem volt jelen. Nem jogosította ugyan fel őt sem senki a késésre, de néhanapján mégis megengedte magának ezt a fényűzést, amit egyes osztályfőnököknek azon a címen néztek el, hogy hivatalos elintéznivalójuk van a városban, és nem lenne értelme, ha reggel előbb bejárnának az irodába, mikor hazulról egyenesen a dolgukra mehetnek.

Hétfő lévén, az irodában még senki sem dolgozott. A kollégák és kolléganők a körmüket piszkálták, elhangzott egy-két megjegyzés a tegnapi mérközésekről, de ez is valahogy unottan, lassan, mintha nem tudnák elúzni a vasárnapi semmittevés kábulatát. Karo hangosan köszönt, levetette a kabátját, és míg a fogas felé fordult, félszemmel, látta, hogy egy-két kolléga bólintott feléje. Hangosan nem köszönt neki vissza senki.

Itt az irodában senkivel sem volt különösképpen jóban, de úgy hitte, nem is haragudott rá senki. Ennek a feltevésnek komoly tárgyi alapja is volt, mert a számvevőség hivatali és társadalmi hierarchiájában Karo semleges, senkinek útjában nem levő helyet foglalt el. Az igaz, hogy az egyhangú, személytelen feladatkör nem sok alkalmat nyújtott neki szimpátia- vagy tekintélyszerzésre, de mégsem csak ez volt a kollégák közömbösségének oka. A dolog nyitját inkább ott kellene keresni, hogy Karónak sem a külsején, sem a viselkedésén nem volt semmi olyan, amit észre lehetett volna venni.

Tízkor, amikor elérkezett az uzsonnaidő, Karo éppúgy kirakta az asztalára, amit hozott, ha hozott, mint a többiek, kínálta is a köze-

lében ülöket, de ezzel többé-kevésbé ki is merült közöttük minden emberibb kapcsolat, mert Karo a kínálás mellé — és ez volt a legnagyobb fogyatéka — nem mesélt soha. A többiek meséltek. A főnök horgászott, és egy-egy sikeresebb nap után az iroda végighallgatta a háromkilós vagy ötkilós harcsával vívott párbaj történetét. Olyankor laposakat pislogtak, vagy félmosolyokat küldözgettek egymásnak, mert mindegyikük tudta, hogy a főnök még életében nem fogott egy kilós harcsát sem. Karo azonban ebben sem vett részt. Mozdulatlan arccal tudta hallgatni a főnök meséjét, nem helyeselt, de nem is csúfolódott. Tudta ő is a főnökről mindazt, amit a többi tudott, de nem tartotta szükségesnek kifejezni. És ebben tévedett.

Pista, az anyagkönyvelő futballszurkoló és totós volt. Néha az egész társaságot rávette, hogy totózzanak. Ha kértek tőle, Karo is adott. Ilyenkor egy-két doboz cigarettával kevesebbet vett. Mivel azonban hétfőn nem tudott részt venni az elhibázott szelvények megvitatásában, egyszerűen azért, mert a futballról fogalma sem volt, csakhamar kihagyták a játékból.

Milánnak, a főkönyvelőnek szülője volt és vikendháza a hegyen, úgy-hogy az iroda hétről hétre pontosan tudta, milyen lesz a termés és milyen munkák ideje van a szőlőben. Minden férfinek volt egy meséje, a nők a maguk háztartási, fodrász- és varrónő-történeteikkel külön kört alkottak, csak Karo volt mese híján. Illetve, lett volna neki is meséje, csak attól tartott, hogy ha elmondja, a többiek kinevetik.

Neki csak egy kedvtelése volt. Szerette, ha békén hagyták, ha nem szóltak hozzá, és neki sem kellett senkihez szólni. Odahaza, ha nem kellett Herminának segíteni a háztartásban, vagy ha nem volt különmunkája, néha órák hosszat el tudott üldögélni egyedül a szobában, az ablak előtt, és bámulni ki az égre vagy a szomszéd ház homlokzatára. Ilyenkor nem volt jelen.

Volt egy titka is: a két szemközti háztömb között kéklő égdarab jórészt eltakarta egy hatalmas nyárfa, amely nemcsak az évszakokkal, de szinte percről percre változott. Nyáron a levelei, télen a kopár ágacskaival csodálatos nyüzsgést szőtt az ég betontömbök közé feszített vásznára, és ebbe a nyüzsgésbe mindent bele lehetett képzelni. Ilyenkor hosszú történeteket álmodott meg, jelenetekkel, párbeszédekkel amelyeknek ő volt a központja.

A fa előtt kiválóan lehetett álmodozni. De ez természetesen olyan óvatos álmodozás volt: az ember nyitott szemmel nézte a fát és félfüllel hallgatta a zajokat a lakásban, mert kellemetlen, ha ilyenkor rányitnak és meglepik. Az igazi álmok ideje este következett. Elalvás előtt, amikor eloltották a villanyt, egyszeriben megszűnt minden korlát, minden ellenőrzés, és megszűnt a meglepetés veszélye is. Ez az idő, amelyet hivatalosan is az álom részére tartanak fenn az emberek. Ilyenkor Karo a fal felé fordult, és rajzani kezdtek a szebbnél szebb és merészebbnél merészebb történetek.

Ilyenkor ő rendszerint valami idegen bolygó szülőtte volt, halhatatlan a halandók között, aki, ha kell, láthatatlanná tud változni, akit nem fog a golyó és aki, mint a levegő, áthatol a materiális akadályokon, és olvassa az emberi gondolatokat. Ilyen tulajdonságokkal felsze-

relten, amelyek a kockázatot annyira kizárják, hogy ezt Karo néha álmában is sokallotta, hol a második világháború idejébe képzelte magát vissza, hol pedig a kongói, vietnami vagy angolai felkelőknek segített. A részleteket ezekhez az álmódosásokhoz a háborús memoár-irodalomból szedte. Ebből a fajtából elolvasott mindent, ami a keze ügyébe került.

De ilyesmiről természetesen nem lehetett az irodában mesélni. erről még Hermina sem tudott. Egyszer ugyan próbált neki valamit mondani, de kinevette már az elején, és Karo elhallgatott.

Így történt ezen a hétfőn is, hogy a többiek készülődtek, a körmüket piszkálgatták, beszélgettek, de Karóhoz nem szólt senki, mindaddig, amíg az irodába be nem viharzott Aliz, az igazgató titkárnéje.

Aliz, ha nem is volt valami szépség, mindenesetre gondosan és kártóan ápolta magát, úgyhogy a múltó évek jóval kevesebb nyomot hagytak rajta, mint a többi, vele egykorú asszonyon. De még a kozmetikánál is többet alkalmazott magára abból a nimbuszból, amely világszerte az igazgatói titkárnöket körülveszi, és ebben az értelemben sokat is engedett meg magának. Nevezetesen azt is, hogy a szélvész, minden kopogtatás és köszönés nélkül berontott bármelyik irodába, és hangos szóval megszakította a munkát. Ezzel egyben a temperamentumos fiatalágát is igyekezett kifejezni, amelyet, csak ő tudta, mennyire, kikezdett már az idő.

Most is, hogy bejött, nyomban rátámadt a társaságra: „Úgy ültök itt, férfiak, mintha fogalmatok sem lenne róla, hogy milyen nap van ma” — darálta, és fordult a nők asztalai felé, hogy támogatást kérjen a támadáshoz, de visszahökken. A nők felől fagyos csend áradt feléje. Ha tudta volna, hogy miket beszélnek róla ezek az asztalhoz láncolt egerek, nemcsak hogy visszahökken volna, de bizonyára nyomban ki is fut a szobából. Mivel azonban nem tudta, mint ahogy szerencsére senki sem tudja, hogy miket beszélnek a háta mögött, Aliz nem nyugodott bele a vereségbe, hanem taktikát változtatott: egyéni áldozatot keresett.

Ilyenkor azért jó ez a taktika, mert a megtámadott nem menekülhet. Egyrészt nem tagadhatja meg a választ az egyenesen hozzá intézett kérdésre, hacsak nem akar nyílt összeütközést, másrészt, nem valószínű, hogy az áldozat vállalja ezt az összeütközést, mert senki sem szeret a közös titkos ellenszenv egyéni kifejezője lenni, és így a győzelem és az ellenség megfutamodása már előre bizonyosra vehető.

Az embereknek tapasztalataik vannak ezen a téren, tudják, hogyan faragnak a faltörő kosból bűnbakot, és óvatosak.

Aliz tudta ezt, és felragyogott a képe, amikor a hirtelen támadt kínos csendben megpillantotta jövődő áldozatát:

— No lám! — mondta anygali mosollyal. — Karo elvtárs tudja, hogy ma ünnep van. Felkészült, ünneplőbe öltözött! — Majd amikor így kiemelte áldozatát a többiek fölé, amikor megforgatta és megmutogatta, lecsapott:

— De ez nem a férfiak ünnepe ám, Karo elvtárs, hanem a nőké! Nem magának kellett volna díszbe öltözni, hanem a feleségének. De látom, maga is csak olyan, mint a többi férfi: a nők ünnepe van, és maguk ünnepelnek. Különben is maga odahaza valóságos török basa

lehet. Úgy rejtegeti a feleségét, mint valami háremhölgyet. Még nem is láttuk!

Az irodában csend lett. Karo zavarában csak nyögött egyet, azután a csendben fahangon megszólalt Pista, az anyagkönyvelő:

— Nem biztos, Alizka, hogy ő török basa odahaza. Az is lehet, hogy ő a családban a feleség. Azért is öltözött így ki nők napjára.

Egyszeriben felharsant a nevetés. Az áldozat testébe behatolt a kés, a vére fröccsent, és egyszeriben feloldott minden bűnt és gyűlöletet, egyszeriben mindenki szabadnak, jónak és egyenlőnek érezte magát. A nevetés közepette Aliz királynői tartással visszavonult, s csak az ajtóból szólt vissza:

— El is felejtettem mondani. Ma egy órával rövidebb a munkaidő, és az asszonyok a kantinban fogadást rendeznek.

Tulajdonképpen csak azért jött, hogy ezt bejelentse.

Amikor Aliz eltűnt az igazgatói előszoba üvegfala mögött, Karo elgondolkozott a hallottakon. Nem sértődött meg. Sohasem sértődött meg, akármilyen csipős volt is a tréfa, és bármennyire is az ő rovására ment. Ő csak a tréfát látta benne, a tréfa nem valóság, örült, hogy az emberek nevetnek, mert az azt jelentette, hogy örülnek, és örült, hogy valaki foglalkozott vele, megkülönböztette a figyelmével — még ha tréfában is. Ez egyáltalán nem volt ellentétben azzal a vágyával, hogy békében hagyjak, mert hiszen a békére is csak azért volt szüksége, hogy zavartalanabbul álmodhasson az iránta való figyelemről, ha már a valóságban nem kaphatta meg, hogy az emberek közé álmodhassa magát, másképpen, mint a valóságban — és végeredményben a tréfa is másképp mutatta.

A derűtség múltán Karo elővette a számlakönyvet, és dolgozni kezdett. A többiek is munkához láttak. Nyolc óra körül bejött a főnök. Szokása szerint hangosan köszönt, és megkérdezte, hogy az igazgató bejött-e már. Amikor megkapta a várt tagadó választ, leült az asztalához, és kezdett munkához készülni. Akkor vetett egy pillantást Karóra:

— Hát maga, Karo, miért csipte így ki magát? Talán lakodalomba megy.

— Neem — húzta el Karo a választ, és kelleetlenül gondolt arra, hogy most ezek előtt talán magyarázkodnia kell, de Pista ismét megelőzte.

— Ma nők napja van, tetszik tudni, főnök elvtárs — sütötte el újból az iménti poént, és az iroda csendesén felvihogott. Csak a főnök nem nevetett. Kissé csodálkozva nézett egyikről a másikra, hogy mi ezen a nevetni való, de azután eszébe jutott néhány kellemetlen élménye abból az időből, amikor még azt hitte, hogy főnök létére humorérzékkel is kell rendelkeznie, és a tekintélye érdekében inkább nem kérdezett tovább. Végleg csend lett és munka.

A délelőtt aránylag zavartalanul telt el, ha nem számítjuk Aliz ismételt megjelenését, aki további engeszteléseképp megsúgta a nőknek, hogy a hotelban húsz személyre ünnepi ebédet rendeltek, és arra a vállalatból négy nő is kapott meghívót. Azt persze óvakodott elmondani, hogy ő is a négy között van, és már indult kifelé, amikor eszébe

jutott az, amiért jött, és átadta a számvevőségi főnöknek az ebédre szóló meghívót.

Karo megrándult erre a hírre. Titokban remélte, hogy a hivatalos ebéd nem ugyanabban az étteremben lesz, ahova ők mennek ebédelni, de kérdezősködni nem mert, nem akarta ismét magára vonni a figyelmet. Aliz második elmenetele után hosszú időre békeséges csend lett a szobában, és csak az váltott ki egy kis izgalmat, amikor a szomszéd irodában az egyik mérnök nagy patáliát csapott, mert nem kapott kocsit a hivatalos útra, pedig idejében, előre bejelentette az igényét. Akkor hallották, mivel a mérnök meglehetősen hangosan mondta el a véleményét a termelés és az ebédelés közötti különbségről, hogy minden személykocsit az ebédre menők szállítására tartottak vissza. Ez ugyan nem volt olyan nagy dolog, mert a vállalatnak mindössze két személygépkocsija volt.

Végül, délfelé és a délelőtti események koronájaként az üvegfalas igazgatói előszobában libasorban kezdtek vonulni a legjobb munkásnők az igazgatói iroda tágra nyitott bejárata felé. Tiszteletükre az igazgató fogadást rendezett. A fogadásra a számvevőségből egy fiatal tisztviselő volt hivatalos és a főnök mint a vezetőségi kollégium tagja. A többiek az ajtóba tódulva nézték a bevonulást. A fiatal tisztviselő nyomban elment, a főnök pedig az asztalánál ülve megvárta, amíg a bevonulás véget nem ért.

Pista, az anyagkönyvelő, a bevonulókat bámulva, élt az alkalommal, hogy a főnöknek háttal, de azért elég hangosan kifejtse elméletét arról, hogy aki nem ismeri a munkát, nem is tudja elképzelni, milyen fontos személy egy vállalatban a számvevőségi főnök. Mert hiába tervez a mérnök és az igazgató, hiába ügyeskedik az eladási főnök, ha a számvevőségi azt mondja, hogy nem, akkor nem! Mégiscsak ő az itt, aki a törvényt és a népvagyont őrzi.

Ezt a véleményét egyébként Pista már sokszor elmondta, rendszerint valami szakvita közepette, amikor eléggé villamosnak tűnt a légkör ahhoz, hogy az efféle vélekedés személytelenül és tárgyilagosan hangozzon. Most mondta el először így, háttal a főnöknek, az előtte nyíló térnek és a bevonuló munkásnőknek, mintha a pillanat epikus hangulata megindította volna benne a talpnyalás költészetét. Karo titokban a többiekre pillantott, és elégtétellel olvasta le arcukról az undort. Pista tirádája válasz nélkül maradt.

Amikor odabenn megkezdődött a fogadás s a főnök is bement, ők visszaültek az asztalukhoz, mert nem volt már semmi látnivaló. Ismét megjelent Aliz, odabújt a nőkhöz, és elstutogta nekik, de úgy, hogy azért a férfiak is hallják, hogy mi készül a kantinban, milyen italok és milyen szendvicsek lesznek, ki csinálja és ki szervezi az egészet, és végül, de ekkor már olyan halkán suttogott, hogy a férfiak nem hallották, még valamit mondott, ami bizonyára a legérdekesebb volt, és amin az asszonyok nagyot vihogtak. Aliz ezután visszavitorlázott az igazgató előszobájába.

*

A rövidített munkaidő csakhamar véget ért. Ha nem beszéltek volna meg, hogy kettőkor találkoznak a vállalat előtt, Karo nyomban haza-

ment volna, de így nem tudta mitévő legyen. Tanácstalanul sodródott hát a többiekkel az üzem kantinjába, ahol a nagyteremben fehéren terített asztalok álltak, rajta pálinkás- és borosüvegek, poharak és hosszúkás tálcákon szalámis szendvicsek uborkával. A kínálás sem hiányzott. A nőszervezetbeli asszonyok, akik mindezt elkészítették, serényen invitáltak mindenkit, és mindegyikük, még a legmogorvábbja is, mosolyt rakott fel erre az alkalomra, mintha az ünnep megváltoztatta volna az alaptermészetét.

Ha őket nézte, Karo sehogyan sem tudott szabadulni egy gyerekkori emléktől, amelyet ezek a nőegyesületi tagok ébresztettek benne, és ami miatt valamennyiüket, a korukra való tekintet nélkül, magánál idősebbnek érezte.

Az akkori nőegyleti tagok ugyanis rendszeresen havonta egyszer ellátogattak hozzájuk. Kovácsné jött, akinek a férje hivatalnok volt a községházán, a patikusné és a sarki hentes felesége. Anya mindig gondosan készült erre a látogatásra: megbeszélte apával, hogy mennyit ad jótékonycélra, habár az összeg, amennyire Karo emlékezett, mindig ugyanaz volt — ötven dinár, kitakarította a lakást, kávépörkölt, süteményt sütött, amihez nem volt szabad hozzányúlni, és amikor a hölgyek már benn ültek a szobában, neki matróruhában be kellett menni, kezet kellett csókolni, és elmondani a legújabb verset, amit az óvodában tanult.

Ezután kapott egy süteményt, és anya kiküldte. Ő nem ment messze az ajtótól, és hallotta, hogyan szabadkoznak bent visongva a kínálás ellen, hogyan csámcsognak csöndben, és dicsérik a süteményt. Csak a patikusné jegyezte meg minden alkalommal, hogy egy kicsit több csokoládé kellett volna bele, ő sohasem spórolja a csokoládét. Karo tudta, hogy anya ezen egész este sírni fog, és panaszkodni fogja apának, hogy nekik nem megy olyan jól, mint a patikuséknak, de neki, míg ott álldogált az ajtónál, nem ez volt a bánata, hanem az, hogy a nagy szabadkozás közepette meg fogják zabálni az egész süteményt, és neki nem marad semmi.

Így a süteményre lesve az ajtó mögül végighallgatta az összes helyi pletykákat, és minden alkalommal megtudta, hogy ez a három néni kétségtelenül a legjobb, legáldozatosabb, legszerényebb asszony a községben, akik mindent megtesznek, hogy a szegényeknek segítsenek. Anya ilyenkor azt mondta, hogy ők ugyan nem gazdagok, de adott az Isten, ezért segíteni kell a szegényeken, és elővette a szekrényből az elkészített ötven dinárt, mire a patikusné azt mondta, hogy mindenki annyit ad, amennyi telik tőle. Anya este ezt is elmondta apának, mire apa azt felelte, hogy szeretné tudni, mennyit ad az a sz-rágó patikus aki mások baján és nyomorúságán gazdagszik, és azt sem tudja, hogy mennyi a pénze. Anya ilyenkor rászólt apára, hogy ne beszéljen így, mert a gyerek meghallja, de apa azt válaszolta, hogy a gyerek már alszik. A beszélgetés folytatására Karo már nem emlékezett, mert ennél a résznél rendszerint el is aludt.

Egyszer a hentesné nélkül jöttek a hölgyek, és anya sajnálkozására a patikusné azt mondta, hogy ne is sajnálkozzon, jobb, hogy nem jöhetett, mert egy műveletlen paraszt, aki erővel úri társaságba sze-

retne tolakodni, és nincs benne semmi finomság, ezt már a tisztelendő úr is megmondta...

Egyszóval, Karóban megmaradt ez a kép, és ha valaki később akár csak említette is előtte a nőegyesületet, mindig ezek a hízott, kipirult arcok és izzadságszagú kezek jutottak eszébe, hiába magyarázgatta önmagának, hogy ez más, egészen más.

Ebben a viszolygásban talán annak is volt valami része, hogy később, amikor egészen fiatalon, bekerült a mozgalomba, senki sem emlegetett jótékonytságot. Igaz, mindenki adott a vörös segélyre, de az másvalami volt, az a forradalom és a forradalmárok segítése volt, míg a jótékonykodást és krisztuskodást megalázónak és tőlük idegen dolognak tartották. Ők nem enyhíteni akarták a nyomort, hanem megszüntetni. És ezek között az asszonyok között nem volt nehéz felismerni a jótékonykodók visszataszító erőltetett kedvességét, amint kínálgatták azokat, akikkel egyébként szóba se álltak volna.

Az emberek azonban nem sokat kínáltatták magukat. Amint beözönlöttek a terembe, egykettőre csoportok és társaságok alakultak az üvegek és a szendvicses tálak körül, úgy, mint amikor a vaspörösszegyűlik a mágneses göcök mentén. Azon nyomban élénk beszélgetés és csámcsogás kezdődött, és alig lehetett őket csendre bírni. Csak akkor hallgattak el, amikor a nőegyesület vezetője belekezdett az ünnepi beszédebe, de a csámcsogást akkor sem hagyták abba.

Alighogy a beszéd véget ért, ismét felzsivajgott a terem. Az emberek koccintgattak, nevettek, felköszöntgették egymást, a szellemebbje a nők egészségére emelte poharát, és mondott valamit róluk, ami szerinte, az alkalomnak megfelelt, de ami Karo szerint inkább felelt volna meg valami lakodalomban vagy legénybúcsún.

Eszébe jutott az elvtársnő valamikori fogalma, mégpedig úgy, hogy tisztán látta a megboldogult Laki szeplős képét, amint az ifjúmunkás összejövetelel fülig vörösödve magyarázta, hogy az elvtársnő az nem olyan, mint a többi nő, hogy arról senki ne merészljen még csak gondolkozni sem úgy, mert az elvtársnő az valami legnagyobb, legnemesebb és legszebb, ami van a világon... és itt a tömzsi kis Laki végképp belegabalyodott a mondanivalójába. Erzsi, a nővére ugyanis épp akkor ment férjhez egy nagyon tisztelt és becsült elvtárshoz, tehát nyilvánvaló volt, hogy az elvtársnők való élete és a Laki-féle elképzelések között némi különbségek vannak, de ez egy cseppet sem zavarta a tizenöt éves fejeket abban, hogy mégis Laki magyarázatát fogadják el, mert romantikus fiatalságuknak jobban megfelelt. Az elvtársnő számukra testetlen, magasztos fogalom maradt.

Később, ha erre gondolt, Karo mindig gyanakodott, hogy ez a tisztelt, legalábbis ami őket illette, nem volt egészen tiszta és önzetlen. Olyasvalami elemek is lehettek benne, mint az amerikai telepések kétszínű nőtiszteletében, ami inkább a ritka magántulajdon féltése és tisztelete volt. Minden társaság, amíg kisémmizett vagy üldözött, emberfeletti piedesztálra emeli a nőt, mert annak bírhatása tulajdonképpen a csendesebb vizekre, a révbe jutást jelképezi. Egy kicsit összezaborzadt, amikor a számtalan ellenkező példára gondolt, amelyekről, a forradalmárok élettörténeteiben olvasott, de ez nem tudta megintgatni benne a személyes tapasztalatokból fakadó kételyt.

Karo pálinkáspohárral a kezében állt az egyik asztal végén, és nézte a vásárt. Szendvicset nem mert venni, mert félt, hogy bezsírozza esetleg az ünneplő ruhát.

Egészében véve feleslegesnek érezte magát itt, nem kitaláltnak, hanem inkább abban az értelemben, hogy feleslegesen vesztegeti az idejét. Okosabb lenne valamit olvasni, vagy akár csak álmodozni is. Itt nem tudott mit kezdeni magával Arra gondolt, hogy csatlakozik valamelyik társasághoz, de azután megijedt: talán tolakodásnak, vagy ami még rosszabb, megalázkodásnak vélik majd. Megalázkodni pedig nem akart. Alapjában véve, érezte, hogy ha csatlakozna is, nem tudna nekik mit mondani, nem tudna mivel bekapcsolódni a beszélgetésbe, és csak úgy odaállni hallgatónak, az kétszeresen megalázónak tűnt.

Ekkor vette észre Zsófit. Sovány kis asszonyka volt, s ha Karót valaki megkérte volna, hogy akár ott, a helyszínen, mondja meg, hogy milyen, nem tudta volna megtenni. Egyszerűen nem volt rajta mit észrevenni, nem volt róla mit mondani. Még a nevét sem tudta, csak annyit, hogy Zsófi és hogy az expedícióban dolgozik, az érkező és menő postát vezeti be a postakönyvbe, és a bélyegeket ragasztja. Ott állt az asszony, alig három lépésnyire tőle, egyedül, kezében egy szendvics, amelyből időnként egy csipetnyit leharapott, és közben nézte, hogyan szórakoznak a többiek.

Egyedül volt az asszony is, de Karónak eszébe sem jutott volna, hogy kettőjük egyedülletét összehasonlítsa. Ő egyszerűen sohasem érezte magát egyedül, és ezért eszébe sem jutott, hogy valaki szemében talán magányosnak tűnhet. Erre csak akkor döbbsent rá, amikor az asszony valami félmosollyal feléje fordult, és megkérdezte:

— Maga is nézelődik, Karó úr?

Nem tudta, mit feleljen. Egy kicsit úgy érezte, hogy tetten érték, és zavartan bólintott. Az asszony közelebb húzódott hozzá:

— Jó azoknak, akik társaságban megtalálják magukat — mondta, és a szemében leplezetlen irigység csillogott. — Én sohasem tudtam — folytatta kisvártatva keserűen és dacosan, talán azért is, mert Karó nem válaszolt.

— Miért? — kérdezte, és ahogy az asszony ránézett, megértette, hogy a kérdés buta és színtelen volt. Ettől még jobban zavarba jött, és magyarázkodni kezdett: — Azért kérdezem, mert valóban nem tudom. Én soha nem kívántam társaságba menni...

— Nem kívánt? — firtatta hidegen, gyanakvóan az asszony. — Hogy-hogy nem kívánt?

— Nem mintha egyáltalán nem kívántam volna — védekezett most már Karó a pökhendiség ki nem mondott vádja ellen, és bánta, hogy egyáltalában megszólalt —, úgy értettem, hogy nem éreztem különösebben szükségét a társaságnak, hogy megvagyok magam is, hogy jól érzem magam egyedül.

A hideg tekintet valamennyire megenyhült, és az asszony arcára ismét kiült a félmosoly, amikor megjegyezte, hogy Karó az egyetlen ember az irodában, akiről nem tudnak és nem mesélnek semmit.

— Magáról sem mesélnek — viszonzta Karó a bókot, majd, hogy ne kerüljön abba a gyanúba, hogy ő is részt vesz a szokásos napi szapultásokban, helyesbített: — Vagy legalábbis nem hallottam semmit.

Az asszony most már nevetett. Nem erősen, fölényesen, csak félhangon, jóindulatúan, puhán. A nevetése nem sértett: — Vannak olyan emberek, akikről nincs mit mesélni... Szürke egerek? — és nevető, kérdő tekintettel várta Karótól a választ.

— Nem muszáj azért egernek, szürkének lenni — ugrott be Karo. Azt is akarta még kérdezni, hogy mivel színesebbek, érdekesebbek a hangoskodók, de — és ezt az érzést akkor tapasztalta először — az asszony jelenléte megfontolásra, szerénységre készítette. Valami különös, egyszerű közvetlenség áradt az asszony lényéből, ami előre elvette minden hetvenkedés, acsarkodás élet, és ezért egészen szelíden csak ezzel fejezte be a mondatot: — Mindenki úgy él, ahogy akar.

— Erre iszunk — mondta az asszony, és felvéve egy pálinkás poharat koccintott vele. Ittak.

— Bár nem egészen így van — folytatta az asszony, amikor letette a poharat —, de mindenki legalábbis megpróbálja. Ha nem a valóságban, akkor másképp... Tudja — folytatta minden különösebb indok és átmenet nélkül, mintha már régi barátok lennének —, én reggel érzem magam legjobban, amikor megérkezik a posta, és kezdem bevezetni a könyvbe a leveleket. Különösen a messziről jött külföldi leveleket szeretem. A tengerentúliakat, amelyeken szép színes bélyegek vannak.

— Maga filatelista? — kérdezte Karo és az asszony megérezhette hangjában a csalódást, mert nevetve, hangosan tiltakozott:

— Nem, dehog, csak úgy szeretem nézegetni őket, és ha nem látja senki, akkor némelyik borítékot meg is szagolom. Messzi vidékek, nagy utazások illata van ezeken a leveleken. Olyankor elfelejtem, hogy én ezekre a vidékekre sohasem juthatok el. Pedig ebbe nem könnyű belenyugodni. Próbálta már elgondolni, hogy mit is jelent ez a mondat? Ez olyan, mint valami önkéntes életfogytiglani börtön. Az ember az akadályok figyelembevételé után önként lemond arról, amire vágyik.

Igen, mondta Karó, és nagyon figyelni kezdett.

— Vigyázzon — folytatta az asszony —, én nem arra gondolok most, hogy az embernek nincs ereje mindent faképnél hagyni és elindulni akár étlen-szomjan és gyalog a cél felé. Ezek túl nagy szavak. Csak arról van szó, hogy az ember, a körülmények számbavételé után, ilyet már akarni sem képes. De amikor megszagolom azokat a leveleket, mégis utazom. Elképzelem azokat a városokat, ahonnan a levél elindult, az embereket is, akik írták, a repülőteret, a gép zúgását, a vonatkerekek kattogását... Olyankor nekem sem kell senki.

Karó meghökkent. Soha még senki nem mondta meg neki ilyen nyíltan, hogy az álom tulajdonképpen menekülés a lehetetlen szörnyűséges, életet mérgező fogalma elől. Érezte, hogy ez a vallomás viszontvallomást kíván, de nem tudta magát rászánni, még mindig nem tudta feladni védett állásait. Inkább bevárta hát az egyenes kérdést, és az nem is késett:

— Maga nem szokott álmodozni?

Ez persze még rosszabb volt Egyenes kérdésre egyenes válasz kellett. De mit válaszoljon? Nem mesélheti el ennek az asszonynak a hőstetteket, a csatákat, amelyekben esténként parancsnokol. Kinevetné,

gyereknek nézné. Ekkor jutott eszébe az ablak és a csipkelombú fa:

— Tudja, a mi lakásunk nem a legjobb — kezdte a mondókáját, és az asszony intett a kezével, hogy mindent tud. Karó epésen meg akarta jegyezni, hogy lám mégiscsak hallott róla valamit, de azután meggondolta, és úgy tett, mintha nem vette volna észre a mozdulatot. — Földszinten van a lakás, minden oldalról hatalmas, sötét háztömbök veszik körül, de egy szűk kis helyet elfelejtettek beépíteni, vagy lehet, hogy nem is akarták. A hálószobánk ablaka épp arrafelé néz. Ott abban a nyílásban van egy hatalmas nyárfa, és annak a lombjain át süt szép délutánokon a nap az ablakunkra. Olyankor a függönyön és a fa lombjain át olyan az egész égbolt, mint valami csipke. Egyszer, amikor egyedül voltam odahaza, egész délután ott ültem az ablaknál, és néztem. Előbb csillogó fehér volt a kép halvány késsel áttörve, azután ahogy lefelé hajlott a nap, aranyárga lett minden, mintha hirtelen beköszöntött volna az ős, végül, alkonyat előtt, előbb az alja, azután az egész kép rózsaszínűvé, majd sötétvörössé és feketésilává vált. De tudja, ez a kép olyan, hogy állandóan mozog. Mozognak télen az ágak, nyáron a levelek, és az ember ebben a mozgásban azt lát, amit akar.

— Szép lehet — mondta az asszony és Karó egyszeriben fölébredt. Úgy tűnt neki, hogy sokat mondott és szeretett volna visszavonulni, de az asszony mosolygott és a már-már felbuggyanó hideg éles szavak, a szabadkozás, szertefoszlott. Még szegénylősség sem maradt benne, csak valami enyhe fájdalom, ami az emlékként felidézett illúziók nyomán jelentkezik. Azért — inkább önmagától védekezve — mégis arról beszélt, hogy amikor az ég alja már liláspiros lett és a szobában meg kellett gyújtani a lámpát, végül mégis sajnálta az így elfecsérelt délutánt. Szép volt, de talán az, amit miatta elmulasztott, még szebb lett volna.

Az asszony bólogatott: — Igen, az álomból előbb-utóbb fel kell ébredni, és akkor az ember sajnálja a közben elveszített, meg nem ismert valóságot. De így tulajdonképpen az elveszített valóság is csak álom marad, ugyanúgy csalódást rejt magában, és a behelyettesítések sora végtelen.

Valaki szavalt valamit az asztal végén, nőkről, március nyolcadikáról, de Karó nem is figyelt oda, annyira hatalmába kerítette a felfedezés, hogy más is álmodik, nemcsak ő, hogy titokban talán mindenki álmodik, mert nem lehet, hogy az ember, akárki, olykor ne kívánjon más lenni, mint ami. Végignézett az embereken. Jól érezték magukat, és semmi jelét nem látta rajtuk, hogy titokban álmodnának.

Azután az jutott eszébe, hogy Hermina sem mondta neki soha, hogy álmodott volna valamiről, ő pedig sohasem beszélt neki a csipkeszerű fáról. Pedig, lám, egészen bizonyos, hogy a mai ebéd Hermina álmából fakad... kísérlet, az álom valóra váltására.

A szobában éljenztek, tapsoltak, és Karó is tapsolt. A bélyeges nő már mással beszélgetett, és hátat fordított neki. Karó nem tudta, hogy illik-e ilyenkor odamenni. Hiszen lehetséges, hogy annak is elmondja a bélyegeit, és az is válaszol neki valamit, amit csak egy embernek négy szemközt lehet elmondani. Hármásban nem lehet álmokról beszélni. Hirtelen ez is világgossá vált előtte.

Az asztalokról közben elfogytak a szendvicsek, valahonnan székek kerültek elő, és a borosüvegek körül vidám kis asztaltársaságok alakultak. A többiek, talán azok, akik, mint ő, a kollektív álom és révület helyett inkább az egyénit választják, mint a titkos alkoholisták, akik csak odahaza isszák le magukat, mikor nem látja senki, széledezni kezdtek. Az egyik társaságban ismét felfedezte a bélyeges aszszonyt. Meglehetősen messze sodródott tőle. Az is észrevette őt, fel-emelte a poharát, és intett neki, hogy üljön közéjük. Karo megrázta a fejét. — Csaló! — morogta keserűen, és elindult a kijárat felé. Ideje volt, mert a két óra közeledett.

*

A kapunál most szerencsére nem voltak sokan. Azok, akik nem vettek részt az ünnepségen, már egy óraker hazamentek, a találkozót részvevői pedig egyenként, többnyire rózsás hangulatban szállingóztak kifelé, azzal a jóleső tudattal, hogy lerótták a nők ünneplésének nemzetközi kötelezettségét.

Állandó vendégként csak a két személyautó, a fekete Mercedes és a világoskék, lavórszínű Fiat állt készenlétben a parkolóhelyen, várva, hogy az igazgató és a vállalatvezetés többi tagjai eleget tegyenek egyik társadalmi kötelezettségüknek, és elinduljanak a másikra, az ünnepi ebédre, hogy végre igazán, bensőségesen megünnepeljék a március nyolcadikát.

A sofőrök a portásfülkében ültek, és cigarettáztak. Karo arra gondolt, hogy a két kocsi közül bármelyik pillanatok alatt elvihetné őket az étteremig, de ez csak elméletben jöhetett számításba. Ehhez engedélyt kellett volna kérni az igazgatótól vagy valamelyik osztályfőnöktől, és Karo tudta, hogy bármelyikük jogosan felháborodna ezen a kérésen. Ezek a kocsik köztulajdont képeznek, és súlyos erkölcstelenség lenne őket magáncélokra használni, hacsak nincs az a magánügy valami közüggyel kapcsolatban. Tiszta magánhasználat csak akkor jöhetne tekintetbe, ha valami rendkívüli dologról lenne szó, mondjuk, halálesetről vagy betegségről. Akkor, tekintettel Karo kifogástalan viselkedésére, és munkájára, minden további nélkül. De így!? Ezen a címen akkor mindenki jelentkezhetne és kérhetné a kocsit. Hogy a kocsik úgyis oda mennek? Hogy úgyis társaságot visznek ebédre? Nem, az nem ugyanaz. Az nem privát út, és nem privát ebéd. Azt tulajdonképpen a munkaközösség rendezi a nők napja és a legjobb dolgozók tiszteletére...

Így morfondírozott Karo a kapu felé menet, részletesen megfogalmazva magában a párbeszédeket, és érezte, hogy az igazgatónak mélységesen igaza lenne, ha elutasítaná az ilyen kérést. Ezért el is vetette a gondolatot, mielőtt még a végrehajtásnak akár csak a szándéka is felmerült volna benne. Tulajdonképpen már magának a lehetőségnek a gondolata is nyugtalanná tette, mintha egyetlen cselekedeten kapták volna.

Künn ácsorgott már néhány perce a kapu előtt, és azon imádkozott, hogy odabenn a mulatság minél tovább tartson, hogy ne lássa senki, amikor majd beszáll a taxiba. Csak ezt az egy pillanatot minél

kevesebben lássák, mert azután, bár nem sikerült megtudnia, hogy hol lesz a hivatalos ebéd, remélhetőleg nem találkozik vállalatbeliekkel.

A taxit várva ügyet sem vetett az úton az üzem felé kocogó konflisra, annál is inkább mert a salakos úton az épületek felől az üzemi párttitkár jött, és nézelődött a sofőrök után.

Az egyik sofőr kiugrott a portásfülkéből, és kiáltva kérdezte:

— Kell valami, Szekeres elvtárs?

— Hát ha nincs okosabb dolga, elszaladhatna velem haza, hogy átöltözzek, mielőtt kimennénk.

Ekkor észrevette Karót.

— Hát maga, Karo, mire vár? Ha arra visz az útja, amerre mi megyünk, elvisszük. Jöjjön!

Karo már épp válaszolni akart valamit, szabadkozni, de a konflis abban a pillanatban a bejárat elé ért, és ő a nagy ülésen megpillantotta a feleségét és Angelát, a kis ülésen pedig Angela férjét, Ivánt.

Hirtelenében nem tudta mihez kezdjen. Válaszolni kellett volna a titkár személyes hívására, hiszen ilyen alkalom tíz évben egyszer adódik, de amonnan a konflisülésről Hermina pillantása sürgette. Nem is sürgetés volt ez, hanem parancs: „Most pedig felejtsd el minden istenedet és bálványodat, mert én vagyok neked az egyetlen, akire ma nézned kell!”

Tétován intett hát valami tagadásfélét a titkár felé, és felszállt Iván mellé a gyerekülésre. Csendesen köszöntek egymásnak, a kocsis meg-rántotta a gyeplőt, és az egy szál vén gebe lassan, baktatva elvonszolta őket a bejárat elől.

A titkár nézte a furcsa jelenetet, és magában azon töprengett, hogy alapjában véve milyen kevéssé ismeri a vállalatbeli embereket. Tet-szett neki, ahogyan megjelent ez a konflis, és ahogy Karo elvonult. Volt ebben valami szervezettség és alaposság, egy egész ismeretlen élet a maga szervezetével, amely a vállalatbeli életszervezettől bizonyos fokig függetlenül, vele párhuzamosan működik, és amelyben az ilyen szótlan Karóknak esetleg egészen más a szerepük és jelentőségük, mint a munkaközösségekben. Konflissal jönnek érte, pontosan megbeszélt időben. Lám, ki hitte volna. És Szekeres elvtárs, aki eddig a tagok életét csak mellékes elméleti tényezőként, inkább jelszóként kezelte, elgondolkozott azon, hogy az emberek valóban két világban élnek, egy közösben és egy sajátban, és hogy e két világnak az egymáshoz való viszonyával eddig nem törődött eléggé.

Ezért, miközben az autó ellenkező irányba startolt vele, és a konflis eltűnt a szeme elől, elhatározta, hogy ezen a dolgon még elgondolkozik majd, ha ráér. Elővette a noteszét, és feljegyezte. Azután elfelejtette Karót.

Karo pedig ült a kemény gyerekülésen, és kellemetlenül érezte magát. Nemcsak azért, mert Hermina hangosan rászólt, hogy húzza fel a térdén a nadrágot, de azért is, mert magában nem tudta hova tenni az iménti jelenetet a titkárral. Nem követett el semmit, nem is félt semmiféle következményektől, csak egyszerűen nem szeretett feltűnni. Márpedig ez a beszállás feltűnősködés volt a javából. És ahogy a kocsis haladt a belváros felé, ahogyan sűrűsödött a járókelők tömege, amelyből, Karónak legalábbis úgy tűnt, egyre gyakrabban

röppentek kutató pillantások feléjük, annál kellemetlenebbül érezte magát.

*

Szótlatlanul utaztak az étterem felé, a helyi gyógyfürdő hoteljébe, amely a város túlsó végén volt és amelyet a legtöbb ember csak kívülről ismert, tekintve, hogy a fürdővendégeken kívül főleg idegenek étkeztek itt, akik meg tudták fizetni a magas árakat. A hazaiak pedig többnyire csak hivatalos ebédre jártak ide — akik jártak. Karó elgondolkozott a mai délelőttön. Szeretett volna egyet-mást elmondani, de nem volt kinek. Hermina szemrehányást tett volna neki, hogy ismét bebizonyosodott a jelentéktelensége és értéktelensége, Angela talán vigasztalta volna, hogy ez másokkal is így van, és közben önmagára gondolt volna, és ez a buta vigasz rosszabb lett volna, mint a hallgatás. Iván bizonyára szó nélkül hallgatta volna végig, rezzenéstelen arccal, amelyből nem lehet kiolvasni, hogy érdeklí-e a dolog egyáltalán, mi a véleménye ezekről a városiakról és külön az efféle úri ficamokról, amelyekkel az utóbbi időben Hermina és Angela traktálják.

Különös pár volt Angela és Iván. Angela városi lány volt, Iván pedig falusi származású. Karó sohasem tudott összelepedni velük. Olyanok voltak együtt, mintha véletlenül sodródtak volna egymás mellé, és most tűrik az együttlétet sorsszerűen, mint valamit, aminek így kell lenni, mert másképp nem lehet. De közben, ez világos volt, mindegyikük maradt a maga világában, nem nagyon törődve a másikkal. Különösen Iván volt Karó számára titokzatos és megfejthetetlen.

Most sem lehetett tudni, hogyan állt kötélnek ehhez az ebédhez. Hogy áldozatnak érezte, azt Karó bizonyosra vette, sőt azt is sejtette, hogy bizonyára ugyanolyan illetlen és méltatlan dolognak tartja ezt a parádét, mint ő. Ettől szinte közelebb érezte magát Ivánhoz.

*

A járókelők gyérülni kezdtek, kiértek a központból és a konflis csakhamar bekanyarodott a hotel szűk utcájába. Kiszálltak. Hermina pénzt vett elő a táskájából, és Karó markába dugta. Iván a pénztárcájához kapott. Mindig hordott magánál pénzt, és költött is belőle. Angela kimondhatatlan bánatára, mert nem tudta elviselni, hogy a házban olyan pénz legyen, ami nincs az ő felügyelete alatt. Iván pedig úgy látszik a férfiúi becsülethez tartózkodni érezte, hogy mindig legyen nála komolyabb összeg, és sohase jöjjön zavarba. Most Angela leintette: „Hagyd, majd azután elszámoljuk!”

Bementek a hotelbe. A ruhatáros rendkívül előzékenyen, nagy hajbókolással fogadta őket. Karó előbb azt hitte, hogy a borra való reményében, de azután inkább arra könyvelte el a dolgot, hogy ilyen előkelő helyen ez így szokás, és mindenki vel ilyen előzékenyek.

Eszébe sem jutott, hogy az egész az ünnep és a várható hivatalos ebédek izgalmával hozza összefüggésbe.

Amikor beléptek a díszterembe, hajlongva eléjük jött a teremfőnök: — Karó névre rendeltünk egy asztalt — mondta szerényen Karó,

és olyan mozdulatot tett a kezével, mintha azt mondaná, hogy — nem tehetek róla.

A teremfőnök meghajolt, és választékos szavakkal megmagyarázta nekik, hogy igenis fenntartottak Karo névre egy asztalt, csak sajnos, nem ebben a teremben, mert itt nagy bankettek lesznek, hanem a másikban. Ezért ugyan bocsánatot kér, de ugyanakkor biztosítja őket, hogy ott ugyanolyan kiszolgálást kapnak, mint itt. Március nyolcadika van, mondta, és nagyon sok a rendelés...

Karo kezdte mondani, hogy ők még napokkal előbb megrendelték az asztalt, de amikor látta, hogy az udvarias, mosolygó arcon egy izom sem rándul, hogy a főnök valószínűleg nem is hallja, amit ő mond, csüggedten abbahagyta. Nem maga miatt csüggedt. Ő szinte örült annak, hogy a mellékteremben lesznek, hanem Hermina miatt Sajnálta, hogy csalódni fog.

— Gyerünk — mondta Karo a többieknek. Hermina vészesen villogó szemekkel nézett a főnökre, és próbált valami olyasmit kérdezni, hogy „miért kell nekünk oda menni...”, de abbahagyta. Úgy látszik, őt is lefegyverezte a fagyos főnöki mosoly.

Karo tudta, hogy ezzel nem fejeződött be az ügy, hogy odahaza ézt még a fejére olvassa. Szinte már a szavakat is hallotta: „Neked minden jó és mindenütt jó. Veled mindenki azt tesz, amit akar!” De Karo most magában nem engedett. Már így is elég sérelem érte ma a magányát, nem kell még ez is. Ezért szelíden, de erélyesen megfogta Hermina karját, és megfordítva őt, elindult vele a másik terem felé. Angela és Iván szó nélkül követték őket.

A másik terem nem volt olyan díszes, mint az első. Itt a fürdővendégek ebédeltek, vidékiek, és kíváncsi szemekkel méregették a jövevényeket. Csak egy asztal volt szabad, az ajtó mellett, ahova úgy látszik senki sem akart ülni. Karo látta Herminán, hogy viaskodik önmagával. Sohasem tűrte a megalázást és lebecsülést, se semmi olyat, ami annak látszhatott, de most választania kellett a rossz asztal és az elképzelt, kitervezett ünnep között. Ő is álmodik, gondolta most már bizonyosságként Karo, ünnepi ebédéről, ünnepélyekről, tiszteletről álmodik.

Hermina végül leült, és a többiek követték a példáját. A pincér előbb italt szolgált fel. A két asszony csillogó szemekkel emelt poharat. Nem sóvárgásból, nem az italra vágytak — Karo tudomása szerint egyikük sem szerette —, hanem a poháremelés ünnepélyes pillanatára, amely különbözik a hétköznapoktól. Ezért valami felszabadult meleg együttérzéssel ő is megemelte a poharát.

Azután következett az előétel, a leves, a pincér állandóan ott sürgött-forgott körülöttük, és ez nagyon ünnepélyes volt. A terem lassan kiürült, az abonensek elmentek, és ők egyedül maradtak. De végül ez is csak hozzájárult az ünnepélesség hangulatához. Ebéd közben nem sok szót váltottak, az is az ételre, a teremre és a szomszéd teremre vonatkozott, ahol azok ülnek, akik ma közpénzen ebédelnek. De ezekben a szavakban nem volt semmi él.

A sült előtt Karo kiment. Az előcsarnokban emberek ténferegtek, állandóan újabb és újabb vendégek érkeztek, leadták kabátjukat a ruhában, és mentek be a díszterembe. A ténfergők pedig cigarettáz-

tak, és nézték őket. Volt aki telefonált, mások vártak valakit, de volt aki egyszerűen csak azért jött ki, mert odabenn fülledt meleg volt.

Karo épp tovább akart lépni, amikor valaki megszólította:

— Hát maga, Karo, mit csinál itt?

Megfordult, és az igazgató helyettesét pillantotta meg. A kérdés nem volt sértő, legalábbis nem közvetlenül csak épp a hitetlenkedő kíváncsiság csengett ki belőle, olyasvalami, mintha valaki Afrikában megpillantana egy fókabundás eszkimót. Ebben a hitetlenkedésben — de lehet, hogy ezt csak Karo érezte így — természetesen benne volt az enyhe gyanúsítás is: hogy talán bizony csibész, belopakodtál oda, ahova nem hívtak, és az a szándékod, hogy társadalmi számlára meggyél egy ünnepi ebédet.

— Kijöttünk — motyogta meglepetten Karo. — Kijöttünk a feleségemmel. Itt vagyunk a másik teremben.

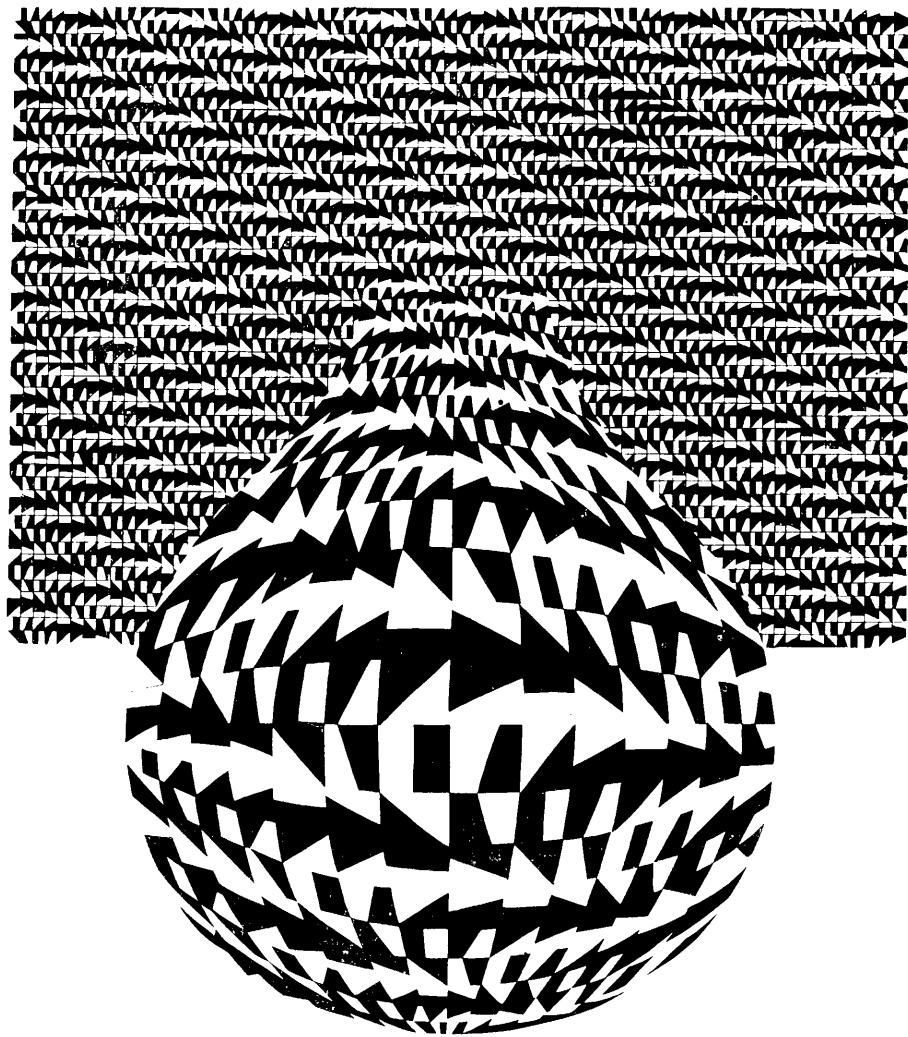
Az igazgató kissé értetlenül nézte, a felelet nem volt egészen kielégítő, de nem szólt semmit. Karo pedig köszönt, és igyekezett minél gyorsabban eltűnni. Azután szemrehányást tett magának, hogy nem használta ki az alkalmat az eminens emberrel való beszélgetésre, de már késő volt.

Amikor visszament a többiekhez, a sült már az asztalon volt. Iván rendelt egy liter bort és szódát, mert neki az ünnep enélkül nem is volt ünnep. Karo kissé undorodva nézte a sárgás folyadékot. Fizikailag sem kívánta, és az efféle felszabadulásnak sem érezte soha szükségét. Ő ha szabadulni, menekülni akart, akkor azt tudatosan tette, hogy élvezhesse a szabadulást. Mellékesen félt is egy kicsit az ilyen ellenőrizhetetlen állapotoktól, amibe az embert az ital viszi, de most nem volt menekvés. Ittak a többiek, ivott ő is.

A pincér felszolgált a süteményt, és elment. A teremre lassan ereszkedni kezdett a kora tavaszi alkony homálya. Odakünn még világos volt, de borús, és az ablakot itt nehéz függönyök keresztelték. Karo fészkelődött. Nem volt ideges, csak unta ezt az értelmetlen ebédet, amely minden külsőség mellett sem sikerült olyan ünnepire, mint ahogy képzelték. Nem volt belülről ünnepélyes, mert nem kívánta mindegyikük egyformán. Az egyik kívánta, a többiek pedig játszottak a kedvéért. Karo türelmetlensége lassan áterjedt a többiekre, és kialakult az a hangulat, amikor az emberek érzik, de még nem mondják ki, hogy befejeztük, itt már nincs mit keresnünk. Végül Iván mondta ki a maga egykedvű módján mindegyikük gondolatát:

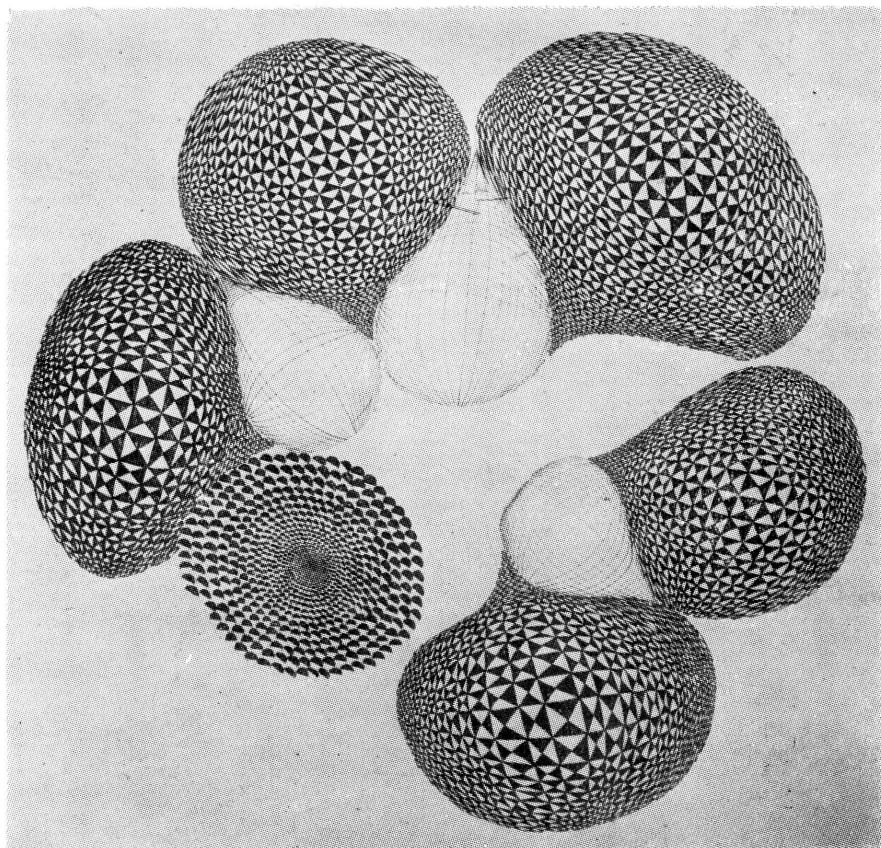
— Fizethetnénk.

Karo odaintette a pincért, és kérte a számlát. A pincér meghajolt, és elsietett. Vártak. A teremben kezdett sűrűsödni az alkony. A pincér csakhamar visszajött, és megkérdezte, hogy milyen címre állítsák ki a számlát. Nem kell semmilyen cím, mondta Karo, és a pincér ismét elment. Hallgattak. Néha esett csak egy-két szó az időről, a tavaszról, az árákról, azután ismét jött a pincér, és zavartan kérte, hogy szíveskedjenek mégis megmondani, mert nekik a bank miatt címre kell kiállítaniuk a számlát. Mindannyian meghökkentek. Néma csend lett, azután Hermina elkezdett hisztérikusan nevetni, és Karo is rájött a dolog nyitjára. Kissé idegesen megmagyarázta a pincérnek, hogy az

MIROSLAV ŠUTEJ

hozzáöntött mennyiség 2

MIROSLAV ŠUTEJ

rajz

ebédet azonnal, készpénzben fizetik, és a számla csak azért kell nekik, hogy a költséget eloszthassák.

A pincér elment, és mindannyian nevetni kezdtek. Megeredt a beszéd is. Végre volt témájuk. Hiszen ezek azért kardoskodtak a számla, illetve a cím mellett, mert azt hitték, hogy ez hivatalos ebéd, mint a többi, amit bank útján fizetnek. Még tréfa is akadt a férfiak számlájára, hogy igazgatóknak nézték őket, a nőket pedig titkárnőknek. És ez jó volt. A kis incidens bearanyozta az egész délután szürkeségét. Úgy kapaszkodtak bele, mint a szalmaszálba.

Végül fizettek. Kimenet, az előcsarnokban ismét beleütköztek az igazgatóhelyettesbe, aki az asszonyok láttán meghajlással üdvözölte őket. Karo nem tudta, hogy mennyi ebben a meglepetés hatása és mennyi az irónia, de kellemetlenül érezte magát. A díszterem ajtaját fedő függöny résein már villanyfény áradt ki, és épp, amikor ők kinyitották a kijáratit ajtót, odabenn mély férfihangok kórusa harsant fel: „Volt szeretóm, tizenhárom...”

Ott még csak most vett lendületet igazán az ünnepi ebéd.

*

Odakünn esőt ígérő, ólomszürke ég fogadta őket. Az autóbuszmegállónál alig néhány ember lézengett feltúrt gallérral és zsebredugott kézzel, és félig közömbösen, félig lenéző kíváncsian méregették a díszbe öltözött társaságot. Szótlanul szálltak fel. Karo megváltotta a jegyeket. Az úton Hermina megbeszélte Angelával, hogy másnap együtt mennek el a varrónőhöz, azután Angeláék leszálltak. Ők ketten még egy állomást utaztak, de közben nem váltottak egy szót sem. Mintha az iménti jókedv teljesen elillant volna.

A lakásban, amikor hazamentek, már villanyt kellett gyűjtani. Hermina azonnal rakodni kezdett. Karo levetette az ünneplőt, és régi nadrágot, pulóvert húzott magára. Mielőtt a ruháját visszatette volna a szekrénybe, Hermina rászólt: — Nem vagy képes még egy széken se ülni, hogy ne gyúrd össze magad!

Karo hallgatott. Láta, hogy az asszony rosszkedvű, egy kicsit sajnálta is, de nem segíthetett rajta. Eszébe jutott a bélyegszerető asszony, és az is, hogy talán jó lenne olykor elbeszélgetni vele. De nem tudta, miről beszélgetnének. Az elmonta neki a bélyegeket, ő pedig a csipkelombú fát, és nincs tovább. Ami ezen túl maradt mindegyiküknek, az csak az övéké. Herminának úgy látszik ma nem maradt semmije. És adni se lehet neki. A délután volt és elmúlt.

De a fa nem múlik le. Ott van az ablak mögött, és zizegnek, szövődnek a levelei akkor is, ha nem látszanak.

Ez a tudat jóleső érzéssel töltötte el. Megvárta, amíg Hermina kiment a szobából, akkor eloltotta a lámpát, az ablakhoz lépett, és orrát az üvegre nyomta, mint a kisgyerek. Kibámult az estébe.

Ott volt a fa. A város fényeinek derengésében kirajzolódtak az ágak, még a levelek is.

Alatta, egészen közel a földhöz, a szomszéd konyhaajtájának sárga négyyszöge világított.

Megvilágította a szőnyegverő állványt.

Úgy tűnt neki, hogy ez a világosság terjedni kezd, mint a tűz; az állványról átkúszott a fa törzsére, és lassan a lombok felé közeledett.

De mielőtt még elérte volna az alsó leveleket, a szobában kigyúlt a villany. Hermina állt az ajtóban, és egy pillanatig csodálkozva nézte a felocsúdó Karót.

— Te mit csinálsz itt a sötétben?

— Semmit — mormogta Karo —, csak néztem ki az ablakon.

— Mire jó az? — kérdezte az asszony, és hangjában valami szokatlan lágyság csengett. — Gyere inkább velem a szárítóba. Leszedjük a ruhát, mert holnap a mérnökök teregetnek.

FORRÓ ASZFALT

Végel László

A nyár kivetett az aszfaltra. Ebbe a jól megszervezett aszfaltvilágba. Már reggel hétkor fulladozni kezdek az ágyban, mint az asztmások. Testemet kínozó, ideges remegés fogja el. Levegőért kapkodok, izzadok. Így megy ez napról napra. Mint aki az életért kiált, úgy rohanok ki az utcára. Az aszfaltra. Egy kis friss levegőre. Télen például egész más a helyzet. Minden nyugodtabb. Mint a hóhullás, mint a halál. Napokig benn maradhatok a szobában. Egyáltalán nem zavaratom magam. Például hason fekve könyveket olvashatok. Nagyon szeretek hosszú regényeket olvasni, amelyekben történik valami, csoda történik. Aztán szeretem még Emmanuel Sou könyvét. A címe: A NAGY UTAZÓK LELKI POMPLEXUSAI. Az a jó benne, hogy valóban létező emberekről ír. Sokszor veszem elő egy hosszú nevű indiai írónak a könyvét. Meséket tartalmaz a *szent gyerekekről*. Érdekes, hogy ezek a gyerekek mindig jót cselekszenek, és mindig sérthetetlenek, szentek. Igen. Biztos vagyok abban, hogy ha nem olvasnám pont ezeket a könyveket, meghülyülnék. Mert őszintén mondom, ha az ember eltölt egy telet valami albérleti szobában és nem csinál semmit, akkor előbb-utóbb patkányra fog hasonlítani. Nagy, sovány, ráncos bőrű, kerek szemű patkányra. Volt egy barátom, azt kérdezte, miért éppen ezeket a könyveket olvasom. Megpróbáltam neki megmagyarázni. Nevetett, mosolygott az egészen. Olyan *finoman* szokott nevetni. Egészében *finom* ember. „Kész marhaságok” — mondta —, itt az ideje *komoly* dolgokat olvasni.” Főleg a *szent* és a *csodaváró* gyerekekről volt rossz véleménye. Mondtam neki, én sem hiszek az egészben, tehát nincs mitől félnie. Ha netalán erre gondol. Nem tudom, miért, de nagyon szeretett gondoskodni rólam. Majdnem minden reggel eljött, és hallottam az ágyból, amint udvariasan megkérdezi a háziné-

nit: „Hogy van a fiú?” A házineni *finom asszony* volt, és körülményesen elmagyarázta, hogy vagyok, meg azt is megmondta, hogy nem nagyon járok ki az utcára, és ő attól fél, hogy nem eszem semmit. Aztán a barátom bekopogott, bejött, és leült. Leginkább elszívott egy cigarettát, néha egy szót sem szólt, és ment tovább. „Csak látni akartalak” — mondta. Az utóbbi időben a diplomavizsgámmal volt elkeveredve. „Hanyadszor mész ki?” „Negyedszer” — legyintettem. „Jól állsz?” — kérdezte. Mondtam, hogy elég jól. Mondta, hogy nagyon vigyázzak, mert ettől függ minden. „Végső ideje, hogy rendbe jöjj” — mondta. Én néztem azokat a vastag könyveket. Igen. Ezt mind tudnom kellene. Néhány nap múlva azonban beláttam, hogy hiába az egész. Negyedszerre sem sikerült. Nem fájt. Csak elpattant körülöttem valami, valami kapocs, valami szorítás. Csak ennyi. Igaz, ezekben a napokban tudtam meg, hogy látnom kellene a tengert. Nem is olyan biztos, hogy magáért a tengerért. Őszintén megmondom, lehet, hogy csak azért, hogy beüljek egy tehervonat kupéjába, és megosszam a vasutassal a pálinkát és a kenyeret, és nézzem a zöld kukoricaleveleket meg a hegyeket. Meg azt a templomot, melyet Mem mutatott; ez mindig egy különös színben ragyog. Egyszer aztán beérintem valami zajos kikötőbe, pár kilométerrel előbb megérezném a sós tenger ízét, néhány hét múlva pedig megkeményedne, kiszáradna a bőröm, töredezni kezdene a hajam. „Csavargó” — mondanák az emberek. „Új csavargó jött a környékre” — mondanák az emberek. És ha már Mem jutott az eszembe, azt is megmondom, hogy ő ezt így mondaná: „*Nomád*”. „Olyan vagyok, mint egy nomád” — mondta magáról, amikor elszökött tőlünk, kis, hideg falujába ment, ahol aztán havonként alberleti szobát cserélt. Egy vézna pincérgyerek vitte utána kék, fehér és fekete (mert csak ezeket a színeket bírta el) ruháit, és mire kicsomagolta őket, máris jött a pincérfiú, és ő ment tovább. Aztán egy pillanatban megszakadt az utolsó kapocs, és Mem felment a hegyekbe, keresett egy kis színes üvegdarabot, és megérezte, hogy meg fog halni. Vett egy doboz gyufát meg egy doboz ljubljana Moravát, és pár nap múlva, mikor megtalálták, már *el is felejtette*, hogy él. Mikor megtudtam, rögtön elszaladtam hozzá, és megmondom őszintén, nagyon megijedtem. Csak később tisztáztam magamban, hogy ez már nemcsak sóvárgás a lány után, ez valódi *rettegés*. Mert érdekes, hogy azok az emberek, akik valóban nem tartoznak sehova, már meg sem bírnak halni. Megfogtam Mem bal kezét, és néztem a vágásokat a tenyere alatt meg azt a kis gyűrűt, amelyet akkor ismertem és szerettem meg, amikor Memet megismertem. Mondtam neki, hogy ő most csak játszik, hogy mindez csak cirkusz. Tudom, hogy nem hitt nekem, mert nem akart válaszolni. Mondtam, nekem is elegendem van már mindenből. „De — tettem hozzá, attól félve, hogy hamisan hangzik majd — ez nem baj. Ez egészen *normális* dolog. Kezdőpont vagy ahhoz hasonló. Mert amíg az embert ki nem készíti valami, addig nem is tudja, hogy él, csak látszatéletem él. Nekünk már van honnan *kezdenünk*. Istenem, már igazán el lehetne *kezdeni* valamit. Szép tőkénk van. mondhatom”. Erre ő csak azt mondta, hogy látott egy csuda érdekes tv-filmet. Pedig nem nagyon szereti a tv-filmeket. „Valami francia házaspárnak nem volt gyereke — mesélte —, és elmentek egy otthonba, hogy gye-

reket keressenek. Irtó szerettek volna egy gyereket. Akkor az asszony kiállt a gyerekek elé, nézte őket, sokáig nézte a gyerekeket, a gyerekek pedig őt nézték, és félték, hogy jaj, kit választ az asszony, mert annyira szerettek volna már anyát, és nézték az asszonyt, az asszony pedig nézte őket, és nem tudott választani. Úgy hallotta, ha megtalálja az igazit, akkor sokkot kap. És várja a sokkot. Nekem az az érzésem — mondta, és hidegen, szigorúan a szemembe nézett —, hogy ez az asszony már egészen *tönkrement* ember. Képzeld, milyen hülye helyzet volt.” Egy kis szünet után hozzátette: „Csak az a baj, hogy az emberek mind e *sokkot* várják. Eltátják a szájukat, mint mikor alsznak; esküszöm, ilyenkor olyanok, mint azok a nagy, ragadozó halak, abban a francia filmben, tudod, abban, amelyet közösen néztünk, és stramm zenéje volt, amikor bekapják a horgot. Pontosan így csinálják, és szeretnek egymáson nevetni, nevetnek azon, hogy a másik vár Pedig, hidd el nekem, mindegy már, hogy ki mit vár, az a fontos, hogy hogyan. Igen.”

— Én nem akarlak vigasztalni — válaszoltam neki —, hidd el ezt nekem. De ez mégiscsak butaság. Meg hogy te legyél a példa, mondhatom, *normálisabban* vártad a sokkot, ha már éppen a sokkról van szó, mint azok, akik nem tesznek semmit, de semmit, és mégis megvan a kis örömük nappalra és a kis örömük éjszakára. Ez mégiscsak más.

— De nekem nem sikerült — mondta —, és akkor felesleges is emlegetni. Jobb minél előbb elfelejteni, mert az ember nagyon szégyelli majd magát.

Igaz, Mem pár nap múlva kicsit megtagadta magát, mert azért ő is elment kis hideg falujából, csak úgy, és elment a tengerre *gyógyulni*. Azi írta, hogy testvére nagy sárga pulóverében jár éjszakánként, mert csak éjszaka megy ki a szobából, csak éjszaka nézi a tengert, mert a tenger nappal oly unalmas, este és reggel pedig nagyon gicces.

Persze, innen az aszfaltról, minden egészen más. Lehet, hogy nem is lépett vissza. Tulajdonképpen miért ne mondhatnám, hogy *fütyülök az egészszre*. Milyen könnyű Memnek: *öntudatlan állapotban* fogta meg a színes üvegeket. Miért ne mondhatná holnap, hogy nem igaz? Miért ne? Őszintén szólva azért, mert én is szeretnék abban az öntudatlan állapotban lenni. Azt mondják az emberek, hogy nyáron a legnagyobb melegben el lehet ájulni. Lehet, hogy azért sétálok ebben a forróságban. Legfeljebb nézhetem a lányokat a napon. Ezen a tavaszon egészen új lányok jelentek meg az aszfalton. Még fiatalok, és csuda szépek, de jövőre elsatnyulnak, megcsúnyulnak, lábaikon egyre vastagabbak lesznek a kék erek. A nap sütött. Éreztem, hogy az aszfalt egészen átforrósította a cipóm talpát. Fejemben valami borzalmas hasadást éreztem. Éreztem, egészen elgyengülök. Újra kellene tanulnom járni. Szédültem. Nem tudom, miért, de ez a szédülés egy kis jó érzést is jelentett nekem. Valami nagy *melegséget* fedeztem fel magamban. És az agyam világosabban, pontosabban dolgozott. Hirtelen egypár jelenet jutott eszembe valami Belmondo-filmből. Nekem nagyon tetszett az a film. Csak elfelejtettem a címét. Képtelen vagyok megjegyezni a filmek címét. De Belmondo igazán jól játszott. Egész nap menekült a szikrázó aszfalttengeren. Egész nap menekült. Ilyen menekü-

lést még egy filmben sem láttam. Amikor egy golyóval eltalálták, akkor is vonszolta magát. Megfogtam a falat, és behúzódtam az árnyékba. Csak hogy lélegzetet vegyek. Csak hogy egy kicsit megpihenjek. Nem tudom, miért, de ahogy behúzódtam az árnyékba, arra gondoltam, hogy engem is üldöznek. Persze nevezhetném ezt afféle hallucinációnak is. Miért ne? Miért ne lenne hallucináció, amikor képtelen vagyok megállapítani az ellenfél nevét? Kicsit összeszedtem magam. Valakivel beszélgetni kellene. Beszaladtam a postára, és sürgönyöztem Memnek: „Mem írd meg részletesen mit éreztél mielőtt elájultál”. Meg ilyeneket akartam még írni. Nagyon érdekes kérdés. Egy tanárom mesélte, hogy Dosztojevszkij, mielőtt epileptikus rohamot kapott volna, kéjt érzett. Utána még boldog is volt. Biztos Mem is ilyeneket érzett. Érdekel. Aztán megláttam Csabát. Utánaszaladtam, mondtam neki, hogy jó lenne pihenni valahol. Azt mondta, menjünk el hozzá, csuda jó Beatles-lemezei vannak. Mondtam, unom már őket. Azt mondta, hogy jó itala is van. Gondoltam, az ital majd jót tesz. Mindig különös italokat tartogat vacak albérleti szobájában. Mindig újakat és újakat fedez fel. Mondtam neki, hogy megbuktam a vizsgán. Úgy tett, mintha el volna keseredve. Ez nem tetszett. „Adhattak volna legalább hatost” — mondta. Mondtam, adhattak volna. Egy apróság miatt vágódtam el. „Most aztán oda az egész nyarad” — mondta. Töltött valami keserű italt.

Egy ideig hallgattunk, és módszeresen ittunk.

— Valami fontosat akarok mondani — bökte ki egyszerre. Mintha szenvedett volna ezért a mondatért. Mondtam, csak mondja. Akkor mesélte el, hogy vele is történt ezekben a hetekben *érdekes* dolog. „Elhatároztam, hogy megnősülök” — mondta. Meglepődtem. „Tudod, így van ez” — mondta. Mondtam neki, hogy ezt sehogy sem tudom elképzelni. *Gyerekek* vagyunk még. Valóban ezt gondoltam. Valóban stramm gyerekek tartottam, annyi *kockázatos ügyünk* volt. Lehajtott a fejét, és azt mondta, hiába beszélne, nekem így is, úgy is igazam van.

Bosszantott, hogy nem akar erről beszélni. Láttam, hogy *nem bíz*ik bennem. Letette az asztalra a poharat, és sétálni kezdett.

— Emlékszel — kérdeztem —, amikor felhívott bennünket az a fehér pulóveres lány a lakására, és azt mondta, hogy megszökik a városból?

— Igen — válaszolta, én pedig hozzátettem: — Te pedig biztattad, hogy ez igazán *normális* dolog.

Lehajtotta a fejét. Most sajnáitam meg először életemben. Tudtam, hogy szereti azt a fehér pulóveres lányt.

Hirtelen ősz volt. Csaba minden reggel eljött hozzám egy borzasztó nagy esernyővel, és sokat mesélt arról a lányról. Azt hiszem, később meg is szerették egymást. Pedig csak leveleztek. Csaba gyakran kapkodott levegőért, és elsápadt, és állandóan azt hajtogatta, hogy ő is elszökik innen. Már kész tervei voltak. Meg nagyon lesoványodott. Én pedig hangosan olvastam neki a szent gyerekekről.

— Véged van — mondta többször. — Úgy viselkedsz, mintha meg akarnál halni.

Én elhittem neki, Tulajdonképpen minden lehetséges volt, Nagyon érzékenyen éltem.

— De azért jó, hogy a könyvekben még vannak csodák — mondtam neki. Csak úgy. Azt mondta, hogy összevissza beszélék.

— Tudod-e, hogy az orrunk előtt van minden. Csak hinni kell. Mi annyi mindent tehetünk — mondta. Egészen kipirult. Sápadt arcán a piros foltok mintha a tüdőbaj jelei lettek volna. — Miénet az egész világ — mondta csillogó szemmel. Azt hiszem, ő volt az egyetlen ebben a városban, aki a testével is hitt.

— Tehát most itt maradsz. Vége az egésznek? — kérdeztem.

Bólintott.

— Belefáradtam — mondta.

— Te már akkor is féltél, azért kellett az a fehér pulóveres lány.

— Nem igaz — mondta. — Ez az egy nem igaz. Csak láttam a fényt, de melegségét nem éreztem. Tudod-e, hogy ettől ki lehet fáradni? — Felállt. Töltött magának, és a poharat a kezében tartva az ablakhoz lépett. Hirtelen kiitta az egészet. — Ebbe bele is lehet halni, hát nem érted.

— Bele. Tudom jól — ismertem be.

— Olyanok voltunk, olyan éhesek, mint a farkasok. Mindenki lenézett bennünket, mindenki nevetett rajtunk. Olyan szobát kerestünk, ahol enni is lehet.

— Te már akkor is féltél — ismételtettem makacsul. — Féltél például attól, hogy nevetnek majd rajtad.

Hallgatott. Tudtam, hogy erről vele többet nem lehet beszélni. Mondtam neki, hogy az egész úgy nem érdekel.

— Te most azt gondolod, hogy én *áruló* vagyok. Ugye, azt gondold? — kérdezte.

— Igen — vallottam be. — *Elárultál* bennünket.

A szobában még nagy volt a zűrzavar. Üres üvegek, egy sarokban kenyérdarabok, a ruhák pedig rendetlenül heverték a székeken. Ezek voltak az utolsó maradványok.

— Nem igaz, hogy elárultalak benneteket. Csak *rájöttem* valamire. Lehet, hogy nem vagyok fontos, de ide figyelj. Képzeld el, hogy mindenki kártyázik. Mindenki. Csak én játszottam úgy, hogy betartottam a szabályokat. A többi csalt. Na, én erre rájöttem. Ha még sokáig játszom becsületesen, okvetlenül kinyírnak. Tehát nem érdemes betartani a szabályokat. Nem is szabad. Ezt akartam mondani. Most már érted?

Hallgattam. Akkor feltett egy lemezt. Mondta, hogy kétezer dinárért vette ezt a Beatles-lemezt. „Az emberek *bolondulnak* a Beatlesekkért.” Mondtam, az emberek mindig bolondulnak valamiért. De a szivarok csuda határozottan énekeltek.

Csak a nagy zaj után szóltam Csabának.

— Csaba, te abszolút mellébeszélés. Honnan tudod, hogy vannak szabályok? Félrebeszélés. Igen, elhiszem, hogy mindent meg lehet magyarázni, még az emberölést is. Tudod már. Hisz mi mindent úgyis meg tudunk magyarázni. Ezt az egyet megtanultuk. Én azt hiszem, nincsenek ilyen szabályok. Ezt csak kitalálták néhányan. A mi játékainkban nincsenek szabályok.

— A többiek ezt kihasználják, kihasználják, hogy mi *játszunk*, és könyörtelenül kinyírnak bennünket.

— Nem tudom. Csak azt tudom, hogy a többiek is *félnek*. Mert ők azt gondolják, hogy te játszol hamisan, és ők tartják be a szabályokat. Biztosan azt gondolják, mert aki fél, az mindig azt gondolja, hogy szabályosan játszik.

— Akkor miért jártunk mi rosszul, ha nem minket csaptak be? Miért jártunk mi rosszul, ezt mondd meg nekem!

— Csaba, *én nem adom el magam a jónak*. Rosszul jártunk, rosszul jártunk. Én csak megyek. Nem érdekel, hogy miért jártunk rosszul.

— Semmi se lesz, semmi. Csak néhány érdekes *meséd*, hogy így volt meg úgy volt. Senki sem fogja meg a kezéd. Aztán senki sem vár. Aztán senki sem köszön.

— Félsz, félsz. Ez az iszonyú rettegés. Félsz attól, hogy egyedül maradsz.

Lesütötte a szemét.

— Félek — mondta. — Lehet, hogy félek. Ez egészen *normális*.

— Tudtam — mondtam neki. — Ettől mindenki úgy fél.

— Mondd, te mindenáron győzni akarsz? — kérdezte.

— Ezt nem tudom — válaszoltam, és elmeséltem neki Mem meséjét a *sokkokról*. Mondtam neki, hogy most azt gondolja, hogy így majd megérzi, azt a sokkot — Ez beteges — mondtam neki.

— Én fáradt vagyok, hogy erről beszélek — mondta. — Tulajdonképpen én már bementem a szobába, és onnan nem jöhetek ki. Mert az olyan lenne, mint az a tény, hogy Mem még él.

Mondtam neki, hogy megyek. Talán még nekem is van egy hely.

— Még megihatunk eggyel — mondta. Beleegyeztem. — Nekem egészen mindegy, hogy hol ülök és mit csinálok.

— És mit csinálsz majd? — kérdeztem.

— Valami lapnál dolgozom — felelte. — Elég jók a feltételek. Kapok negyvenezret, aztán prémium is lesz.

Valami régi könyvet lapozgattam. Érdekes jegyzetek voltak benne. Mindig szorgalmasan aláhúzgálta könyveit. Mintha mindent onnan akarna megtanulni.

— Ha akarod, bemutatathatom azt a lányt — mondta.

— Milyen? — kérdeztem tőle csak úgy.

— Zrenjanini. Jövőre ő is diplomál. Képzeld, még sohasem bukott meg. Irtó *rendes* lány.

Közelebb húzódtam hozzá: — Azt hiszem, mindig hallgatni fog majd rám.

Bólintottam.

— Gyere el, amikor csak akarsz. Még ebben a hónapban megesküszünk. Aztán megyünk Olaszországba. Mindig eljöhetsz, például, ha éhes vagy. Istenem. hányszor voltunk éhesek. Itt legalább találsz majd ennivalót. Úgyis azt gondold, hogy mást nem találsz.

Néztem az arcát. Még mindig sápadt volt, mint régen. Talán még jobban. Igen. És még soványabb lett. El kell mennem, gondoltam magamban, hisz úgyis bántja, hogy itt vagyok.

Felálltam.

Kikísért az utcára. Aztán elkísért egészen a sarokig.

— És te mit csinálsz?

— Nem tudom — mondtam.

— Őszre próbálj te is levezsgázni. Majd meglátod, akkor majd más-
képpen gondolkodol. Vakmerővé, bátorrá csak a sikertelenségek teszik
az embert. Amikor egyetlen dolog is sikerü neki, belenyugszik, és be-
ismeri, hogy vereséget szenvedett.

Az emberek egészen a házak tövébe húzódtak. Dél volt. Fulladoztak
a melegtől. Néhányan újsággal legyezték magukat. Én voltam az egyet-
len a városban, aki nem félt a naptól. Nézttem, hogy pattognak a su-
garak a karjaimon. Csaba megfogta a vállam.

— Komolyan nem haragszol rám? — kérdezte.

— Nem — válaszoltam. — Majdnem irigyellek is, mert tudod, hogy
mit csinálsz.

— Hazudsz — mondta. — Hisz mindketten jól tudjuk, hogy valami
mást akartunk. Valami egészen mást.

Mondtam neki, hogy még semmi sem veszett el. Valahol a város-
ban megtalálom P.-t, és ketten majd csak megleszünk valahogy. Ke-
zet nyújtottam neki. Először nyújtottam neki kezét. Csak amikor erő-
sen megszorította, akkor jöttem rá, hogy először fogunk egymással
kezet.

— Mikor jössz el újra? — kérdezte.

— Nem tudom. Egyelőre mennem kell. El kell mennem erről a
forró aszfaltról. Majd ha én is elfáradok, eljövök hozzád.

— Megesküszöl? — kérdezte.

— Ha mondom.

— Becsszó? — kérdezte.

— Becsszó — feleltem.

Megnyugodott. Elindultam.

Igen. Lényegében semmi sem változott. Legjobb lenne találni egy
lányt, aki sokat beszél. Egy lányt, jól ápolt polgári lányt, aki zongó-
rázik, akinek fürdőszobája van, és lehetőleg a belvárosban lakik. Per-
sze nagyon érdekes lenne egy ilyen lány. Mert tudjátok-e, hogy mit
jelent ma egy lány, egy jólápolt, polgári lány, aki a fürdőszobájában
naponta többször lemosakodik? Ezt magamról tudom, mert mindig
piszkosnak érzem magam. Még belülről is viszket a bőröm. Például
nagyon sokat beszélne az a lány arról, hogy utálja a szüleit, tanárait
meg az egész világot. Mondhatnám neki nyugodtan, hogy igaza van,
nem lennék felelős érte, mert egypár év múlva elmúlna minden, nem
szidná tovább a szüleit, szeretné a tanárait, a világot pedig nem venné
észre. Jó játék lenne az egész. Afféle rövid kirándulás. Ami megerősít,
ami megneveltet.

Mindenesetre körülnézek majd. Valahogy így képzeltem el. Ma reg-
gel, a forró napon láttam, hogy hallucináció volt az egész. Csak ma
reggel, amikor újra kiléptem, és bennem volt még mindig az ideges
reggeli remegés, csak ma reggel jöttem rá erre. Pontosan itt az asz-
falton. Akkor még jobban megbizonyosodtam, hogy üldöznek. Hisz
tudtam, hogy ezen az aszfalton kell eldöntennem mindent. Pont itt az
aszfalton. És milyen különös ez az aszfaltvilág! Az ember lassan úgy
érzi, hogy nincs sehol. Ma egész nap az utcákat jártam, és nagy ter-

veket kovácsoltam. Tegnap sokat beszélgettem. Nem baj, néha ez is kell. Azért kell még a szó. Istenem, ha a szó nem kellene! Akkor mindent le lehetne rázni. Akkor valóban *elszabadulna* az ember. Mindent kinyírhatna. Nem kérdezne tőle senki semmit. Kegyetlenül mehetne. Míg el nem bukik. De tudná, hogy élt. Hogy élt.

ÚTKÖZBEN

Sükösd Mihály

Hajnali öt óra múlt, amikor Tege megérkezett. Fél órával előbb kiment a mellékhelyiségbe, leöblítette arcát, fogat mosott, és megborotválkozott. A kapcsoló rengeteg áramot adott, villanyborotvája úgy dolgozott, mint a fogorvosi fűrógép, pillanatok alatt vörösre marta Tege nyakát. Farzsebébe tette iratait, a folyosóra szállította két bőröndjét, és még maradt néhány percet. Tege az ablak előtt állt, az állomás irányába nézett, és fázott. Egész éjjel fázott, tenyerébe hajtott fejjel aludt, álmában bőrtönpriccsen hevert, nyitott ablak mellett, s a szél letépte a pokrócot, később felébredt, és cigarettával melegítette magát. Felhőtlen volt az ég, a vonat szembefutott a kelő nappal, a töltés menti fákon egyetlen levél se mozdult, de Tege barátságban maradt a hideggel, állt az ablak előtt, és vacogott a foga. Vissza kellett volna mennie a mellékhelyiségbe, de nem akarta egyedül hagyni a bőröndöket.

Bőröndökkel a kezében, fogvacogva adta át magát a tömegnek a peronon, körülbelül ötven métert sodródott. Ekkor valaki meztelen lábára lépett, és Tege munkához látott, olvasni kezdte a feliratokat. Az elsőt hamar megtalálta, az ablak elé állt, és pénzt váltott. Valamivel kevesebbet kapott, mint amennyire számított, ezt levonásnak tartotta, adónak. A második felirat alatt megtalálta az önműködő csomagmegőrző rekeszeket. Visszament a pénzváltóhoz, az imént kapott bankjegyek egyikét nikkelpénzre cserélte, és dolgozni kezdett. Pénzdarabot dobott a nyílásba, a kazetta feltárult, Tege átrendezkedett. Felnyitotta az egyik bőröndöt, kiemelt belőle egy sporttáskát, a sporttáskába néhány tárgyat rakott, a bőröndöket a kazettába helyezte, és megkísérelte bezárni az ajtót. A kulcs nem fordult meg a zárban. Tege igyekezett, majd újabb pénzdarabokkal kísérletezett, de egyik sem

illett a nyílásba. Újból kiemelte bőröndjeit a kazettából, visszament a pénzváltóhoz, egy nikkelpénzt rézpénzekre váltott át. Az ajtó bezárult. Tege felsőhajtott, a kulcsot farzsebébe helyezte és megkereste a következő feliratot. Az automatától cigarettát kapott egy nagyobb rézpénz ellenében, az italok közül némi habozás után a kakaót választotta. Az automata ketyyenve papírpoharat bocsátott ki magából, Tege kézzel próbálta meg kiemelni az acélkosárkából, a kosárka fogai felkarmolták mutatóját. Tege leszopta ujjáról a vért, és hátrafordult: négyen álltak mögötte, mozdulatlanul, szótlanul nézték. Bicskával kortorta ki a papírpoharat, lyukat faragott a tetején, előredőlve szűrcsölt, néhány csepp meleg kakaó mégis meztelen lábfejeére freccsent. Már csak az utolsó felirat volt hátra.

— Egy kis térképre lenne szükségem a városról — mondta hangosan és tagoltan.

— Autó, hajó, repülő?

— Ó nem — mondta Tege hangosan és udvariasan. — Csak gyalogosok részére, a legnagyobb méretarányban.

Az állomás előtt locsolókocsi mosta az utat: tengelye körül forgott és legyező alakban permetezte a vizet, tornyában a kocsikezelő némán egyensúlyozott, mint tmutatványát végző elefánt hátán az idomár. Tege indiai alkirály volt, nemzeti ünnepen. Az állomással szemben, ápolt park közepén öles bronzszobor magaslott, a parókás, potrohos férfi áldásra emelte kezét, karján és vállán négy madár fészkel: örvösgalamb, sirály, kárókatona és lángbagoly. Blumenstock Jakab Ferdinánd, az ornitológia professzora három évtizedig tanított a városban, kétszer királyi érdeméremmel tüntették ki. Tege lábujjhegyre ágaskodott, a tanár holt szemébe tekintett, majd keresni kezdte térképén a szobrot. Éppen tíz éve olvasott utoljára térképet, nehezebb terepen, szakaszparancsnok korában a ruhonyai kiképzőtáborban. Ott hamar megtalálta a jugoszláv géppuskafészket, amelyet szakaszával meg kellett semmisítenie, tíz év után nem lelte Blumenstock Jakab Ferdinánd szobrát. Az állomást sem találta, nem értette a térkép idegen nyelvű rövidítéseit. A park közepén a villanyóra fél hatot mutatott. Tege több mint három óra szabad birtokosa volt. Elindult arra, amerre a kikötőt sejtette.

Az első száz méteren háromszor állt meg, férfi fehérműt, könyveket és orvosi műszereket tanulmányozott, megtanulta a kirakati elrendezést, a címekeket, méreteket és árakat. Az első száz méter után eltiltotta magának a kirakatokat, mert ezúttal a kikötőbe igyekezett. Negyedórát gyalogolt, semmi nyomát nem találta a kikötőnek. Az utcán még nagyon kevesen jártak, Tege egy galambösz öregurat választott.

— Merre találok a kikötőt, uram? — kérdezte hangosan és tagoltan.

— Parancsol? — kérdezte meghökkenve az öregúr.

Tege megismételte kérdését. Az öregúr tehetetlenül kifelé fordította tenyerét, és továbbment. Tege másodjára egy középkorú asszonyt szemelt ki, aki melles nadrágban az utcát söpörte.

— A kikötőt keresem. Jó irányba megyek?

Az asszony értetlenül nézett rá, és megrázta a fejét. Tege megismé-

telte kérdését. — Nem értem — mondta az asszony, és seprűjére támaszkodva a fejét rázta. Tege sietősen továbbment, és a legközelebbi kirakat üveglakában megszemlélte magát. A hosszú alak, lötyögős pulóverben, szűk kék nadrágban, mezítláb ugyan, de szandálban, karján a sporttáskával az volt, akit megszokott, nemcsak az otthoni tükörből, de a tegnapi kirakatüvegből is, a másik ország másik városában, amelyet éjszaka hagyott maga mögött. Szája körül sem találta a pályaudvari kakakó nyomát. Mielőtt harmadszor kísérletezett volna, Tege végigfésülte napszitta, sötét csomós haját.

— Ön külföldi? — kérdezte a megszólított. — Talán spanyol?

— Külföldi vagyok, de nem spanyol — mondta Tege.

— A kikötő mely részét keresi?

Tege bizonytalan mozdulatot tett. — A kikötőt. Az egészet.

— A kikötőben van, uram — körülmutatott karjával. — Ez már a kikötő, ez is a kikötő.

Tege szűk utca elején állt, jobbra-balra hasonló utcácskák nyíltak. Semmi sem jelezte a kikötőt, kikötőszagot sem érzett. Alacsony, földszintes és egyemeletes házak sorakoztak egymás mellett, a kirakatok helyét bolthajtásos, szűk nyílások foglalták el. A bejáratok felett még égett a neonfény, a piros és zöld feliratokat kísértetiesé fakította a hajnali nap, a macskaköves, töredezett járdán csukott autók parkoltak. Tege az úttesten haladt előre, a legközelebbi saroknál megtalálta az utca nevét. Delfinnek hívták a sikátort, s Tege belátta, hogy valóban a kikötőbe ért: egy filmen látta az utca nevét, odahaza a filmklubban, a híres kikötő leghíresebb utcájának számított.

A szűk utcafalak közt felmelegedett a levegő, Tege levette a pulóverét, és elhelyezte a sporttáskában. Miközben öltözött, a legközelebbi, lila neonnal koszorúzott pincenyilásból egy asszony lépett ki. Fekete estélyi ruhát viselt, duzzadt bokájú lábán ezüst körömcipőt, arcát fekete szemüveg takarta. Kissé támoilyogva állt meg Tege mellett.

— Fordítson hátat! — parancsolta.

Tege óvatosan elfordult, az asszony lekuporodott, felfogta ruháját, és szükségét intézte. A pincenyilásból fiatal férfi lépett ki, gyűrött, fehér szmokingban, fekete napszemüvegben. Az asszony szemérmetlen mozdulatot tett, a férfi karonragadta, az egyik autóhoz vezette. Tege tovább haladt előre. Feje felett hosszú, keskeny, sötétkék csikban látszott az ég, a nap feltárta a szoros házak tövét, a salétrom penészes faltjait a pincenyilások körül. Tege alacsony férfit ért utol, aki szétterpesztett lábbal állt az úttest közepén, és olvasott.

— Várjon meg, uram — szólt utána a férfi. Nyakig zárt, fekete kabátot viselt, fehér papi nyakkendőt. — Ön az első, aki ma reggel tekintetével figyelemre méltatott. Iszik velem valamit?

— Nagyon köszönöm — mondta hálásan Tege —, de most nem kívánom. Ritkán iszom hajnaltájban.

— Ön külföldi? — forró, száraz tenyerét Tege meztelen karjára tette. — Ha jól sejtem, szerbhorvát, érezni a kiejtésén.

— Külföldi vagyok, de nem szerbhorvát — mondta Tege. — És Ön pap? Az evangélikus egyházhoz tartozik?

— Az ágostai kétszerkeresztelőkhez — mondta büszkén a férfi. — Felekezetem kétszáz éve vált ki az evangélikus egyházból, csaknem

tízezer hívünk van ebben a városban. Hitünk szerint Isten nem az atya, fiú, szentlélek hármasságának inkarnációja, de nem is személyes egység. Elmondhatom felekezetünk legfontosabb tanításait? Teológiai előadó vagyok.

— Máskor nagyon érdekelne, de most a kikötőbe igyekszem — mondta udvariasan Tege. — Különbösen is, félek, hogy nem nagyon tudnám követni.

— Nem foglalkoztatják teológiai kérdések? — kérdezte a férfi.

— Nem elsősorban.

— Nem köti le élete minden percében Isten?

— Nem éppen — vallotta be Tege.

A férfi szomorúan elfordult. — Sajnálom Önt — mondta. — Sajnálom, hogy nem iszik velem valamit. Talán jobb belátásra tudnám téríteni. Üres lehet az élete, uram.

— Azért igyekszem kitölteni — mondta Tege.

A macskaköves járdáról egymás után indultak el a luxuskocsik, de a pincenyílások fölött még mindig égtek a neonok. A *Láma* feliratú bejárat előtt két tisztára mosdatott kisfiú állt, sósikflit rágcsáltak, s a fejmagasságban függő ketrecet figyelték, amelyben hatalmas fehér patkány keringett, enyhén csatakos bundában. Tege kirámolt a farzsebéből, legutóbbi hazai leveléről leszakította a bélyeget, s tenyerén a kisfiúknak kínálta. Azok ellenségesen néztek rá, ügyet sem vetettek a bélyegre, egy lépést hátráltak, és tovább figyelték a patkányt. A *Lámából* szöke férfi lépett ki, jobb arcán, halántékától állcsontjáig véres karcolás. Kézen fogta a kisfiúkat, az egyik mondott valamit, a férfi gyanakodva végigmérte Tegét, aztán útnak indultak hármasban, a kisfiúk tovább rágták a sósikflit. Tege megsemmisítette a lucskos bundájában nesztelenül keringő fehér patkányt, és belépett a *Lámába*. A helyiség szűk volt és alacsony. A tetővilágítás vörösre festette a zöld játékasztalokat, a játéktér lovaspóló mezejére emlékeztetett, de a lovakat lámák pótolták, lábukat forgatókarral lehetett az asztal széléről irányítani. A játékhelyiségből további ajtók nyíltak. Tege az asztal mellé állt, és tanulta a játékot. Amikor az asztalnál állók befejezték, odalépett az egyikhez.

— Játssza velem egy fordulót?

A másik válaszolt valamit, Tege nem értette, beleegyezésnek vette. Pénzt dobott a szerkezetbe, és megragadta lámáinak forgókarját. Nem egészen öt perc alatt elvesztette a játszmat.

— Revansot kérek.

Újabb pénzdarabot dobott a nyílásba, és lámáira összpontosított. Ezt a játszmat kilenc perc alatt vesztette el. Köszönetet mondott partnerének, és távozni készült.

— A pénzt — mondta a másik.

— Hiszen bedobtam — mondta Tege. — Mind a kétszer, a nyílásba. Maga is látta.

— Maga vesztett — mondta a másik. A homályos, vörös neonfényben Tege nem látta az arcát. — Kérem a pénzt.

— A vesztes fizet a nyertesnek? Ez nincs kiírva sehol.

A másik közelebb lépett, és némán karonragadta. Miközben fizetett, Tege megpróbált az arcába pillantani, de partnere sokkal alacsonyabb

volt nála. A játékosok az asztalok körül futólag megnézték Teget, aztán visszahajoltak a lámák fölé. Kint, a napfényben Tege megszemlélte meztelen, barnára sült karját. Semmi sem látszott rajta, holott már két szorítást örzött, a kétszerkeresztelő teológiai előadó forró, száraz tenyerének és a lámajátékos figyelmeztető ujjainak nyomát.

A szűk, magas házfalak közt az utca váratlanul belefutott a tengerbe. Az utolsó pincebejárat szinte a vízpartig ért, a macskakövek után átmenet nélkül következett a finom szemcséjű homok. Tege maga mögött hagyta a Delfin utcát, a sápadt neonfényeket, a járdán parkírozó, csukott autókat, és olyan közel ment a tengerhez, hogy meztelen lábujja nedves lett a szandálban. Nézte a mozdulatlan, kék vizet; cseppet sem hasonlított a tegnapihoz, amelyben megmerítette magát, holott névszerint ugyanaz a tenger volt. Tege levette szandálját, feltúrta nadrágszárát, és bokáig a tengerben a móló felé indult. Három hatalmas, fehér hajó horgonyzott egymás mellett, három percig tartott, amíg a legnagyobb oldala mellett elhaladt, karórájának másodpercmutatóján mérte az időt. A mólón senki sem járt. Tege leült az óriáshajó meredek fara mögött a köre, és a víz fölé lógatta meztelen lábát. Még sok ideje volt, melegen sütött a nap, a tenger fénylett, moccanásnyi hullám se fodrozta, a szemhatáron fehér szírt-sor húzódott, gyermekek tejfogára emlékeztetett. Ült a hajó alatt, kapitánynak képzelte magát, aki nemsokára parancsokat osztogat, a hajó felvonja vitorláit, és kifut a nyílt tengerre. Tege a Bermudákat választotta úticélul, kora ifjúsága óta különösen kedvelte a Bermudákat, noha zavarba jött volna, ha választ kell adnia, tulajdonképpen sziget-e a Bermudák vagy szigetecsoport, s pontosan merre kerül vagy terülnék el. Kenyeret és kockasajtot vett elő a sporttáskából, enni kezdett, a sajt papírt a tengerbe szórta. Feje felett, a hajó meredek fehér oldalában kinyílt egy ajtó, egy matróz mászott le a partra, és szétvetett lábbal megállt Tege mellett.

— Elnézést kérek — mondta Tege. — Nem akarom elpiszkítani a tengert. Kicsi sajt papír, és gombóccá gyúrtem. Már alig látszik.

— A papírral semmi baj — mondta a matróz. — Mit csinál maga itt?

— Várok — Tege felnézett a matróz repedezett, vörös borostás arcába. — Ülök és várok. Nézem a tengert. Szeretem nézni.

A matróz tűnődve himbálódzott szétterpesztett lábain. — Miért éppen a mi hajónk alá ült?

— Nem szabad? — kérdezte Tege. — Ez katonai hajó?

— Nem katonai hajó — a matróz haja, szemöldöke és szempillája szalmaszőke volt, de borostája vöröses. — Maga görög?

— Nem.

— Délolasz?

— Nem és szerbhorvát sem — mondta Tege. — Magyar vagyok

A matróz elképedten nézett rá, lassan elvgyorodott, és megcsóválta a fejét.

— Nem hiszi? — Tege még mindig ült, előtte a tenger, fölötte a matróz, és még feljebb az óriási, fehér hajó. — Megmutatom az útlevelemet, helyes?

A matróz lapos, feketére égett hüvelykujja úgy feküdt az útlevélen, mint egy kikötői pecsét. Nagyon óvatosan, tétován mosolyogva végiglapozta.

— Egész Európára?

— Természetesen egész Európára — mondta fölényesen Tege. — Miért, hogy gondolta?

— Szóval a magyar beszél így a nyelvünkön — mondta a matróz.

— Ha napestig találgatom, akkor se jövök rá.

Tege arrébb húzódott. — Foglaljon helyet. Megkínálhatom egy magyar kockasajttal?

A matróz megrázta a fejét, visszaadta az útlevelet. — És mit csinál ott Magyarországon? Úgy értem, mivel foglalkozik?

— Újságnál dolgozom — mondta Tege. — És maga mit csinál ezen a hatalmas hajón? Fedélzetmester vagy a gépházban tevékenykedik? Biztos járt már a Bermudákon, igaz?

— Milyen újságnál? — A matróz közvetlenül Tege előtt állt, arca töprengésről tanúskodott, ajkát előre csücsörítette. — Mint a *Tarantana Csillag*?

— Egy társadalomtudományi folyóiratnál. Az emberi viszonylatokat tanulmányozom, maguknál így mondják.

— Rendőrségi ügyekkel is foglalkozik?

— Csak a legkritikább esetben.

— Politikai dolgokról is ír?

— Ahogy vesszük — mondta Tege.

— Menjen innen — mondta a matróz.

— Tessék? — mondta Tege. Ültében hirtelen megizzadt a háta.

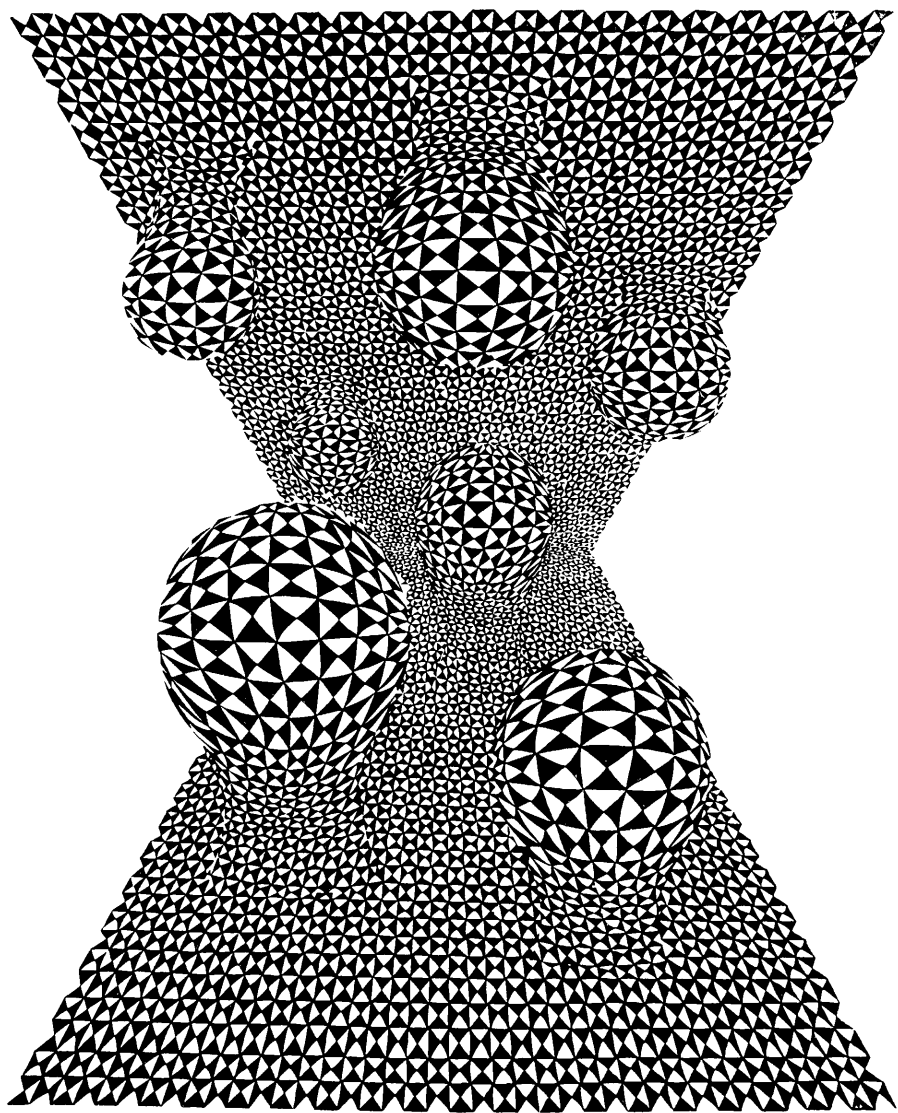
— Menjen innen a hajó mellől. A mólóról.

Tege felállt. — Néztem a tengert. — Másfél fejjel volt magasabb a matróznál, és izzadt. — Nem csinálok semmi rosszat. Nézem a tengert, várok, mert még korán van, nem mehetek sehová. Azt mondta, ez nem katonai hajó. Ha van ideje, elbeszélgethetnénk, amíg várok. Mesélhetne a Bermudákról.

— Ez nem katonai hajó — mondta makacsul a matróz. — Semmi beszédem magával, és maga ne üljön itt. Menjen innen.

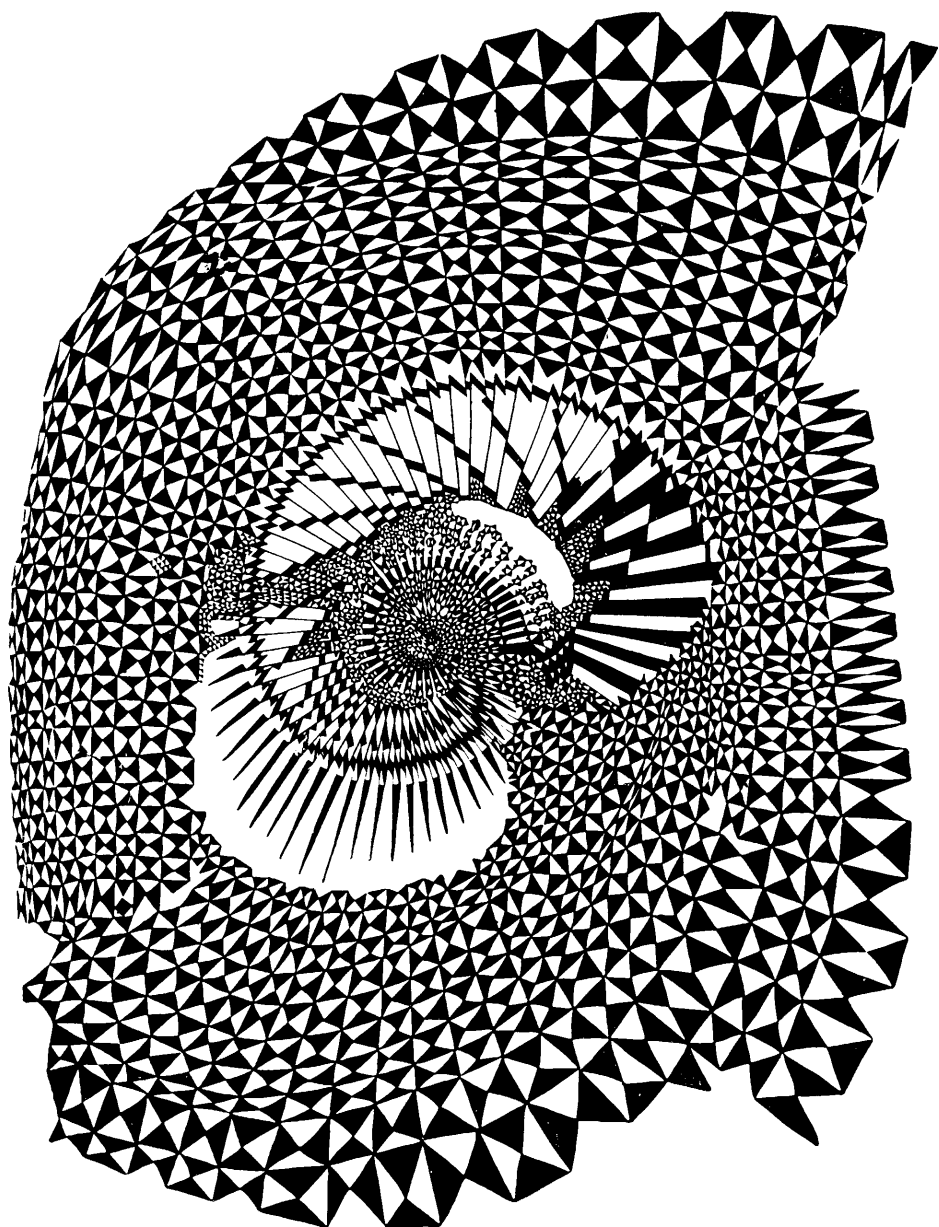
Tege karjára emelte a sporttáskát, kikerülte a matrózt és elindult. A hatalmas hajó üres volt, a mólón senki sem járt. Ahogy ment, kétoldalt a tenger sima volt, átlátszó és aranyszegélyű. A partról visszanezett: a matróz ott állt, ahol hagyta, szétterpesztett lábával, zsebre tett kézzel. Tege az órájára pillantott, és visszament az állomásra. Ivott még egy pohár kakaót, egy pénzdarab ellenében kinyitotta a kazettát, kiemelte egyik bőröndjét. Térképpel a kezében autóbuszra szállt, számításokat végzett, nem tévesztette el a megállót.

A ház kilenc emeletből állt, Tege három lift közül választhatott. Berakodott az egyikbe, elindult felfelé. Pokoli meleg volt, a jelzőtáblán piros és zöld fény váltakozott kiismerhetetlenül, Tege úgy gondolta, ha a lift nem áll meg, mindörökre a forró fülkében marad, sporttáskájával és bőröndjével összezárva emelkedik egyre feljebb. A lift megállt. Bőröndjével a kezében Tege elindult az udvarra nyíló folyosón, hét emelet magasban. Tériszony kerítette hatalmába, fal felé fordult arccal, féloldalasan haladt előre. Csengetésére macska-

MIROSLAV ŠUTEJ

hozzáöntött mennyiség 7

MIROSLAV ŠUTEJ

rajz

nyávogás felelt. Tege másodszor is csengetett, a nyávogás erősebben hangzott, a kukucs-kálóban szűrös szempár jelent meg.

— Jó reggelt kívánok — mondta Tege. — Azaz már jó napot. Mullerné asszonyt keresem.

A nyávogás elhallgatott, a kukucs-kálóban ott maradt a mozdulatlan fekete szempár.

— Tege Károly vagyok Budapestről. — A folyosó végén kinyílt egy ablak, egy asszony hajolt ki, szemügyre vette Tegét, kényelmesen kikönyökölt, és figyelni kezdett. — Mullerné asszonyhoz van szerencsém?

A szempár megrebbent, az ajtó mögött egy hang mondott valamit. Tege nem értette.

— Teréz nénitől hoztam levelet, Budapestről. Doktor Augusztinovicnsétől.

— Dobja be — mondta a hang.

Tege a farzsebéből elővette tárcáját, a tárcából egy levelet, és bedobta a kukucs-kálón. A kukucs-káló becsapódott. A folyosón egyre több ablak nyílt ki, az asszonyok egymás mellé könyököltek, aprólékosan megnézték Tegét, és véleményt cseréltek. Tege tétőszonya fokozódott, a fal felé fordult, lehunyta szemét. Az ajtó kinyílt. Tege fel-emelte bőröndjét, és bement. A kinti napsütés után semmit sem látott. A sötétben lámpácskák kezdtek világítani, s ahogy szeme megszokta a homályt, Tege négy macskát számolt meg, két feketét, egy vöröstartkát és egy szürkét.

— Még most is olyan fiatalos az én Rézim? — kérdezte az asszony. Alacsony volt és hatalmas keblű, platinaszőke, koromfekete szemű. — A haja, a szép haja sem őszült meg?

— Cseppet sem látszik — mondta Tege. — Nagyon jól tartja magát, uszodába is jár.

— Ó, a csodaszép Budapest — az asszony elmosolyodott, szemét nem vette le Tegéről, összefogta nyakán a vékony pongyolát. — A gyönyörű Budapest a sok fürdőjével. Huszonkét éve nem láttam az én Rézimet.

— Tessék meglátogatni — ajánlotta Tege. — Nagyon sokan jönnek most hozzánk Önöktől. Önnek is el kellene látogatnia hozzánk.

— Ah — mondta az asszony.

A szürke macska elkurrogta magát, nesztelen mozdulattal Tege vállán termelt, és az arcába fújt. Tege megingott, és simogatni kezdte. A macska Tege vállába eresztette körmeit, ügyesen egyensúlyozva dagaasztott.

— Szeresd az urat, Péter — mondta a kövér asszony. — Az én Rézim küldte. Az úr nálunk fog lakni, Péter.

— Nagyon köszönöm — mondta Tege. Óvatosan lecmelte válláról a szürke macskát, kinyitotta a bőröndöt, az asztalra tett egy üveg barackpálinkát, egy rúd szalámit, egy hamletláncot és két kerek sajtot.

— Egy kis apróság. Teréz néni küldi és az edesanyám.

— Maguk magyarok a régiak — mondta az asszony, és végigsimította Tege karját. — A hagyományos magyar gavalléria. — Nyakába akasztotta a hamletláncot, a tükör elé állt, a keresztet elrendezte keble hatalmas halmai közt. — Tetszik? Persze rendes ruhát képzeljen hozzá.

— Nagyon előnyösen áll — vélte Tege.

— És ti mit szóltok hozzá? Péter, Jónás, Sámuel?

A macskák némán ültek, szemük világitott. Az asszony karonfogta Tegét. — Megmutatom a szobáját. Jól fogja magát érezni nálunk.

— Ne fáradjon velem — mondta Tege. — Csak két napig maradok.

— Addig marad, ameddig jól érzi magát. Örülök, hogy lesz akivel elbeszélgethetek a gyönyörű Budapestről. Imádtam azt a várost. — Fejnyalábolta a sajtot és a szalámit. — Tudják ezt mind nélkülözni? Nem fog szükséget szenvedni az édesanyja?

— Nem valószínű — mondta Tege. — Rengeteg ennivalónk van, többet eszünk a kelleténél. Mi magyarok eszünk a legtöbb húst egész Európában, ez világstatisztikai adat.

— Maga párttag? — kérdezte az asszony.

— Nem — mondta Tege. — De azért én is sokat eszem.

Az asszony hatalmas szobába vezette, az ablaknál hárfa és hintaszék állt, az asztalon tányérban mézes dió. Az asszony a falhoz lépett. — Ilyen volt az én Rézim — csoportfénykép közepére mutatott. — A luzerni Notre Coeurben, nem is mondom, hány éve. És most keressen meg engem.

Két magas apáca között rengeteg fityulás fiatal lány sorakozott sarkig érő fehér ruhában, nyakukon szalagon fekete kereszt.

— Nem is tudom... — mondta Tege.

— Nem ismer meg? — kérdezte sértődötten az asszony. — Hiszen mondom, hogy itt áll Rézi...

— A gyermekkor egyöntetűsége — mondta Tege. — A későbbi egyéniség még nincs rajt az arcokon. Teréz nénit sem ismertem volna meg.

Az asszony megenyhült. — Hiszen maga olyan fiatal. Talán nem is élt még akkor.

— Dehogynem — mondta Tege. — Harmincéves vagyok. Már egyáltalán nem olyan fiatal.

— Gyermek — az asszony megsimogatta Tege meztelen karját. — Ez lesz a szobája.

A szobában üres könyvszekrény állt üvegajtóval, három hatalmas molyzsák, spanyolfal és vaságy. Az ágy felett széles vállú, bajszos katonatiszt tekintett messzire, kezében fehér kesztyű.

— Artúr fog vigyázni az álmára — mondta az asszony. — Nyugodt álma lesz, felettem is Artúr őrködik, s nem panaszkodhatom. Csak négy hónapig éltünk együtt, majd elmondom, miért. Rézi nem mészelt?

— Nem — mondta Tege. — De nagyon érdekel.

— Elmesélem a halálát is — mondta az asszony. — Ebben a szobában halt meg, de nem ezen az ágyon. Nincs por sehol, naponta porszívózik. Artúr emléke miatt, meg a kicsinyek miatt.

A spanyolfal mögött, vattával bélelt kosárban nagy, szürke macska feküdt. A kicsinyek négyen voltak, már kinyílt a szemük.

— Dóra nem fogja zavarni — mondta az asszony. — Dóra az anyuk, és Sámuel az apjuk, tudja, a vörös. Ide költöztek, mert a többiek az én szobámban laktak, és Dóra most nem tűri meg őket, legkevésbé Sámuel. De magát szeretni fogja, igaz Dóra?

A macska Tegére nézett, résnyre húzta szemét, és hallgatott. Tege letette bőröndjét, leeresztett karral állt.

— Csomagoljon ki és pihenjen le — mondta az asszony. — Fáradt lehet. Rakodjon be a könyvszekrénybe, a kabátját sajnós a szekrény szélére kell akasztania. Adok egy lakáskulcsot.

— Nagyon köszönöm — mondta Tege.

Az ágyra heveredett, és lehunyta szemét. Csukott szemmel feküdt néhány percig, vonásai fellazultak, aztán felkelt, és felnyitotta bőröndjét. Hogy a könyvszekrényhez jusson, a kosár mellett kellett elhaladnia: a nagy szürke macska felemelte fejét, szeme zölden világlított. A kicsinyek ide-oda gurultak, farkuk égnek állt, cérnahangon társalogtak.

— Szervusz, macska — mondta Tege magyarul. — Csak két éjszaka leszek a terhedre, bírd ki addig. Én is kibirom a szagodat.

A macska mereven figyelt, hátán lazán emelkedett a szőr. Tege elővett egy kockasajtot, levágott egy karika szalámit, óvatosan a kosár elé tőlte. A macska megszagolta, de nem nyúlt hozzá.

— Edd meg — kérte Tege. — Magyar szalámi, az egész világ szereti. Szeresd te is.

Bepakolt a könyvszekrénybe, az üvegtáblák recsegni kezdtek, az eresztékekből por szállt fel. Ahogy újból elhaladt a kosár előtt, a macska felpúpozta hátát, fúj, és leköpte Tegét. Tege felkuporodott a vaságyra. — Hiszen nem bántottalak — mondta tehetetlenül. — Enni adtam neked. Szépen kértelek — indulatba jött. — Dögölj meg, macska, dögölj meg ott, ahol vagy.

— Bejöhettek? — kérdezte az ajtó előtt az asszony.

Szűk, fekete nadrágot viselt, zöld csipkepulóvert, kontyba csavarta szőke haját, kifestette a szemét. A hamletlánc a fekete nadrág hastáján ringatódzott. Tege megbüvölten nézte.

— Megfürödtem — mondta az asszony. — Artúr tanított meg, hogy ilyen melegben legjobb egy forró fürdő. Maga nem akar megfürdeni? Adok szivacsot a hátának.

— Nagyon kedves — mondta Tege. — De inkább a tengerben. — Felkapta sporttáskáját. — Nagyon kevés az időm, sajnós mennem kell.

Térvék nélkül talált vissza oda, ahol hajnalban járt, a Delfin utcán ment le a tengerhez. A sikátor teljesen üres volt, a macskakövek unatkoztak a vakító napfényben, a kioltott neonok alatt lakat zárta le a pincebejáratokat. Tege kereste a *Lámát*, ahol hajnalban elvesztette pénztét, de nem találta a bejáratot, a kalitka is eltűnt a csapzott bundájú fehér patkányal. A kikötőből is eltűnt a hatalmas, fehér hajó, a matróz nyilván a Bermudák felé utazott azóta. Tege bokáig homokban gyalogolt, a víz szélén piros és narancsszínű sátrak húzódtak, félkör alakú gyékénykosarak. Tege kerülgette a homokban embertársait, vetkőzőhelyet keresett, hasztalanul. Az autók a homok szélén álltak meg, a strandulók a kocsiban öltöztek át, vagy a homokba kuporodva, fürdőköpeny és lepedő alatt. Tegének sem autója, sem fürdőköpenye, sem lepedője nem volt. Hosszú ideig gázolt a homokban, végül egy pavilonhoz ért, ahol a büféhez mellékhelyiség is tartozott. Tege bevette magát az olajszagú deszkák közé, és átöltözött, ruhadarabjait elhelyezte a sporttáskában és lement a tengerhez. Köz-

vetlenül a víz szélén nyújtózott el, arcát a nap felé fordította, lába félig a tengerbe ért, az apró dagályhullám átcsapott rajta, az apály szabadon hagyta. Tege ellazult izmokkal hevert, érezte bőrén a napot, zárt szemhéján a közömbös hangokat, külön volt Tege, barna bőrének héjában, és külön az idegen világ, a víz, a homok, a sátrak és a kosarak. A kinti világot nem érdekelte Tege, befogadta, eltúrte, de figyelemre se méltatta, Tege azonban kíváncsi maradt, egy idő után feltápáskodott és lassan belegázolt a tengerbe. Bőre kóstolta az idegen vizet, talpa az idegen homokot, igen lassan menetelt, a tenger egyre többet foglalt el belőle, addig gyalogolt, amíg álláig nem ért a víz, akkor elengedte magát. Szembe úszott a nappal, félig lehunyt szemmel, mert zavarta a víz arany szegélye, később lélegzetet vett, és lement a víz alá. Nyitott szemmel, lassan tempózott, néhány centivel az egyenetlen tengerfenék felett, kezével megtapogatta a bársonyos homokhalmokat, a szabálytalan, fehér foltokat, melyeknek közepén a napfény minden sötétebb kavicsszemet világosan kirajzolt. Tege kivonult a világból, jól megvolt egymagában a tenger fenekén, oda-fent nem hiányzott senkinek, idelent meg elnézte fehér hullámcsíkot tempózó lábai nyomát, lélegzetének gyöngybuborékjait, dorbézolt fedelmi magányában, aztán feljött a víz színére, és lassan úszott vízszafelé.

Sporttáskája mellett idegeneket talált. Egy lány ült a homokban két idősebb férfivel, hangosan és nagyon gyorsan beszélgettek, Tege csak félig értette. Elnyúlt a víz szélén, lehunyta szemét, gyakorolta az idegen nyelvet. A lány ültében ide-oda mozgott, megérintette Tegét. — Bocsánat, — mondta Tege, és arrébb húzódott. A lány futólag ránézett: rövid, kenderszőke haja sima volt, kerek zöld szemét barna pettyek cirmozták. Szaporán beszélt, ahogy ült, éppen szembekerült Tegével, Tege nem hunyta le a szemét, a lány alaposan megnézte, és gyors beszéde közben elmosolyodott. A két férfi háttal feküdt Tegének, nyugodtan, türelmesen válaszoltak. Egy idő után a lány lehevedett, helyzetét alig változtatta, de közelebb került Tegéhez, karjuk és válluk egy vonalba került, és Tege megérezte kenderszőke hajának nyers illatát. Már megszokta a nyelvet: a lány valami spanyol halászfaluban szerzett tapasztalatait adta elő, a házban, ahol lakott, nem volt fürdőszoba, minden este a tengerben szappanozta le magát, de a szappan sohasem habzott. Fektében Tege megérezte vállán a lány karját. Kissé odébb húzódott, de a lány karja csakhamar utolérte, bőrük ezúttal nagyobb felületen érintkezett. Felpillantott: a lány csukott szemmel, közömbösen feküdt. Tege körülnézett, óvatosan megmoccant, alig mozduló kisujjával apró kört rajzolt a lány könyök-hajlata fölé. A két idősebb férfi lustán cigarettázott, a lány a rákokról beszélt, nyersen, erősen fűszerezve fogyasztotta őket reggelenként a spanyol halászfaluban. Tege már két ujjal dolgozott, újabb köröket rajzolt, lassulókat és gyorsulókat, félig lebegőket és nyomatékosan meghúzottakat, a köröket kereszttekre, háromszögekre cserélte. A lány karja nem mozdult, a két férfi verejtékezve, egykedvűen hevert, Tege lassan lúdbőrözni kezdett. Egy idő után a lány kihúzta karját Tege ujjai alól, a szemébe nézett, és a víz felé indult. Férfiasan széles válla volt és nagyon karcsú dereka, gömbölyű csípője és hosszú, izmos láb-

szára. Tege lúdbőrözve tanulta meg testének ellentmondásos szerkezetét, és valamivel odébb ő is a vízhez ment. A lány úszni kezdett, tiz méterrel odébb Tege is úszni kezdett. Elhagyta a part menti fürdőzőket, s amikor megérezte hasán a lenti, hűvös áramokat, irányt változtatott, és meggondoltan közelebb nyomult. A lány kiemelte arcát a vízből és leplezetlenül mosolygott, Tege üdvözlésként homlokához emelte a kezét.

— Nem jön közelebb? — kérdezte a lány. — Fél a mély víztől?

— Dehogy — mondta Tege. — Rég elhagytam volna magát, ha akarom. De nem akarom.

A lány elnevette magát. — Milyen furcsán beszél! — Bal szeme felett fehér forradás húzódott, ettől kancsalítani látszott. — Maga turista?

— Utazó vagyok — mondta Tege. — Magyar utazó Budapestről, mielőtt találgatni kezdene.

— Akkor maga sportoló — mondta a lány. — Vízipólós?

— Annak látszom? — érdeklődött Tege. — Sajnos, minden sportot abbahagytam már az iskolában.

— Tavaly járt itt három magyar, a barátnőm családjánál, azok vízipólósok voltak. Mi nagyon szeretjük a magyarokat, én is szeretem őket, pedig maga az első, akit személyesen ismerek.

— Nagyon megtisztelő — mondta Tege. Lassan tempózott, hogy a lány beszélni tudjon. — Örülök, hogy megismerkedhetett egy magyarral. És most mutatkozzunk be, ahogy illik. — A lány felnevetett, tapasztni kezdtek a vizet, kezét fogtak a víz alatt. — Azért egész jól beszéled a nyelvet, Karlino — mondta a lány. — Karlinónak foglak hívni, egy portugál barátomat hívják így. Csak a kiejtésed nagyon furcsa.

— Inkább ne hívj Karlinónak — mondta Tege. — Nagyon kedveled a dél-európaiakat?

— A magyarokat még jobban. Kár, hogy így ismerkedtünk meg, le se tudunk ülni, hogy rendesen elbeszélgethessünk.

— Azért beszélgethünk.

— De én elfáradtam — mondta a lány, és mosolygott. — Nem szoktam meg, hogy úzás közben beszélgessek azzal, akit éppen most ismertem meg. Pihenni akarok.

— Pihenj — mondta Tege. — Majd tartalak. — A lány elnyúlt a vízen, Tege megtámasztotta a háta alatt, másik kezével tempózott. Lassan körbe forogtak. A lány megnyalta a száját, félkarral felnyúlt és átölelte Tegét, Tege óvatosan megcsókolta bal szemét a sebhely fölött, a lány felsóhajtott, és szájon csókolta. Átkarolták egymást, és vadul csókolódtak, Tege hatalmas erővel taposta a vizet, így sem tudott a felszínen maradni. Egymást átkarolva süllyedtek alá a habosra kavart vízben, mint a küzdő krokodilok, és összegabalyodva bukkantak fel.

— Te aranyos — lihegte a lány. — Közben lehunyta a szemed, te édes-édes. Magyarországon így szokták?

— Nem tudom — lihegte Tege. — Úgy látszik, én így szoktam, elsőre legalábbis.

— Így még sosem jártam — mondta a lány. — Nem is volt alattunk semmi, egészen rendkívüli, nem?

— Örülök, hogy újdonság lehettem. Te mi vagy tulajdonképpen, diák?

— Dehogy — mondta a lány. — Tavaly érettségiztem. Télen férjhez megyek.

— Valamelyikhez a két úr közül, akiket a parton hagytunk?

— Dehogy — a lány hason feküdt a vízben, pihent. — Azok a barátaim, kedves, öreg fiúk. A vőlegényem Szudánban van, fél évig ott dolgozik — simogatni kezdte Tegét. — És most mit csináljunk?

— Nem is tudom — mondta Tege bizonytalanul. — Amit szeretnék, ahhoz kopoltyú kellene, mert egészen a fenékig sülyednénk.

— Te kedves-édes magyar Karlino — mondta a lány. — Találkozunk valahol. Hol lakol?

— Egy idősebb hölgnél. Ezredes volt a férje, és öt macska lakik a szobámban. Nem hiszem, hogy örölnének neked, sem a hölgy, sem a macskák.

— Akarsz velünk ebédelni? Együtt ebédelek a barátaimmal, megígértem nekik, és örülni fognak neked. Utána felviszlek hozzánk, az anyám boldog lesz. Nagyon szereti a magyarokat.

— Nem fog menni — mondta Tege. — Kevés az időm, és nemsokára meg kell látogatnom valakit. Csak két napig maradok a városban. Nem találkozhatnánk estefelé? Értem jöhetnél, ide a kikötőbe, ide találok el legkönnyebben.

— Nagyon jó — mondta a lány. — Elviszlek vacsorázni, s aztán mindent csinálunk. Most pedig bemutatlak a barátaimnak.

A két napszemüveges férfi a homokban hevert, lustán cigarettáztak.

— Bemutatom az első magyar barátomat — a lány féllábon ugrálva a vizet rázta ki füléből. — Ez itt Karlino Budapestről, a másik nevét nem tudom kimondani.

A férfiak közömbösen nézték Tegét, feltámaszkodtak, kezét nyújtottak.

— Először jár nálunk? — kérdezte a kövérebb, akinek verejtékes hátához vékony sárréteget tapasztott a homok.

— Itt először — mondta Tege. — Különben másodszor vagyok Nyugaton.

— Mit nevez Ön Nyugatnak? — kérdezte a soványabb, akit fekete tere pácolt a nap.

— Például Ausztriát.

— Ausztria Közép-Európa — mondta a kövér.

— Mi máshogy számítjuk.

— Önöknél mások a földrajzkönyvek?

— Persze — mondta Tege. — Kelet-Poroszország például Lengyelországhoz tartozik.

— Maga politikus? — kérdezte a sovány.

— Kényszerűségből, olykor — mondta Tege. — Író vagyok.

— Igazán író? — kérdezte kíváncsian a kövér. — És mit szokott írni? Filmeket?

— Azt még csak próbáltam — magyarázta Tege. — Novellákat meg tanulmányokat.

— Miket? — kérdezte a sovány.

— Tanulmányokat. Esszéket.

— Aha — mondta a kövér.

— Ja úgy — mondta a sovány.

— Nem akar velünk ebédelni — panaszkolta a lány. — Zsúfolt programja van. Kihez is mész tulajdonképpen?

Tege kihúzta magát. — Steingruberhez — mondta büszkén. — Rémelem, bejutok hozzá, bár ő még nem tudja, hogy meglátogatom.

— Az kicsoda? — kérdezte a lány.

Tege elámult. — Nem ismered?

— Nem ismerhetek mindenkit a városban — bosszankodott a lány.

— Ti ismeritek?

— Sohasem hallottam ezt a nevet — mondta a kövér.

— Steingruber, a filozófus — mondta Tege.

— Mintha rémlene valami — mondta a sovány. — Az újságban olvastam, hogy havonta egyszer előadást tart a Kékkereszt Klubban, a Városváros téren.

— Hansen-díjas — mondta Tege. — Nálunk az egyetemen tanítják.

— Úgy tudom, leginkább öregek hallgatják az előadásait — mondta a sovány. — Azt hiszem, ő is nagyon öreg ember.

— Jövőre lesz nyolcvanéves.

— Ilyen öregemberek kedvéért jöttél te hozzánk? — bosszankodott a lány. — Ezért nincs időd velünk ebédelni?

— Már nem változtathatunk rajta — mondta Tege. — Nagyon fontosat kell mondanom neki — kezét rázott az urakkal. — Akkor este találkozunk.

— Hat és fél hét közt, a móló bejáratánál — mondta a lány. — Nehogy ott maradj az öreg varázslónál éjszakára.

— Nem hiszem, hogy marasztalni fog.

A lány átkarolta Tegét, jobbról-balról arcon csókolta. Az urak elterültek a homokban, égették testüket. Tege karján a sporttáskával útnak indult. Amikor kikerült szemsugarukból, nagy ívben visszakanyarodott, belépődött a toalettbe, és felöltözött. Térképen kereste meg a helyet, ahol ebédelni szándékozott, az autóbusról leszállva eltévesztette a helyes irányt. A térszerűen kiszélesedő úttest túlsó oldalán megpillantotta az éttermet, de nem talált gyalogosok számára átvezető utat. Az aluljárón kísérletezett, többször felszínre bukkant, de mindannyiszor rossz járdán találta magát, ahonnan nem sikerült célját megközelítenie. Végül a parkolóhelyen igyekezett átkelni, lelépett a járdáról és a veszteglő gépkocsik közt folytatta útját. Tilosban érezte magát, földre szegezett szemmel kezdte meg az átkelést, a gépkocsik rézsútosan sorakoztak egymás mellett, Tege egyre többet kerülgette, elvesztette szeme elől az éttermet. Mentében sosem látott fajtákkal találkozott: áramvonalas, kétszemélyes sportkocsikkal, békaszerűen lapos karosszériákkal, családi használatra kiképzett karavántípusokkal. Tege megtanulta a nevüket, a legszebbek rugóját is kipróbálta, két tenyérrel hintáztatta meg a farrészt. A kocsik kecses ringásba kezdtek, rugózatukat dicsérte, hogy az imént elhagyott még hintáztott, amikor Tege már a következőt kezdte ringatni: hullámzó gépkocsik sorfala közt haladt előre. A csukott ablakok mögött fekete

keménykalapokat látott, bőrkesztyűt, óvszeres tasakot, női körömcipőt, hámozott banánt, üres palackokat, medvebocsot üvegszemmel, egy helyütt rózsaszín parókat is. Ember egyik kocsiban sem ült, és Tege csakhamar futni kezdett, dobogó szívvel érte el a kocsisor végét. Az étkezőhelyiségben az egyik magas szék elé állt, megvárta, amíg az ott ülő — kabát nélkül, vakítóan fehér ingén fekete csokornyakkendővel — bevégezte ebédjét, majd a helyére kapaszkodott. Gombalevest fogyasztott, apró tengeri rákot, uborkasalátát és vörös bort, mire befejezte, széke mellett már ott állt a következő étkező, vakítóan fehér ingben.

Tege délután negyed háromkor érkezett a kertés ház kapujához. A ház a város északkeleti szélén terült el, a térkép alapján ítélve, a városnál valamivel magasabban. Tege lenyomta a kertbe nyíló vaskapu kilincset, megállapította, hogy nyitva van, majd körüljárta az épületet. Gyermekkorának vidéki úriházaire emlékeztette, de elhanyagoltabb volt azoknál, a kert gyepszőnyegét nem nyírták, az utat hulladék fedte. A ház valamennyi ablaka zárva volt, a redőnyök leeresztve. Életnek nyoma sem látszott. Tege zoknit vett elő sporttáskájából, meztelen lábára húzta, megfésülködött, és belépett a kapun. Áthaladt a kerten: a szökőkút mellett kopott, fehér pad állt, a medencében három kövér aranyhal lebegett. A ház ajtaját nyitva találta, a bejárattal szemben csigalépcső vezetett felfelé. Tege köszönt, üdvözlésére nem kapott választ, szandálja alatt ropogott a száraz deszka. A csigalépcső előtérbe torkollott, falait kopott vadbőrök fedték. Csorba agyarú vadkan feje alatt aprócska öregember kuporgott, nagyító alatt bélyegeket rendezett egy mappában.

— Dr. Erwin Steingrubert keresem — mondta Tege. Az öregember megemelte ráncos, kopasz fejét, apró, gyulladásos szemével végigmustrálta Tegét. — Mit óhajt? — kérdezte madárhangon.

— Steingruber tanár úrral szeretnék beszélni — ismételte Tege. — Magyar turista vagyok. Kérem, jelentsen be neki.

— Steingruber tanár nem fogad — mondta az öregember. Kockás inget viselt, mellényt és ördögbőr térdnadragót.

— Alszik talán?

— Nem alszik.

— Lenne szíves megmondani neki, azért jöttem ebbe a városba, hogy találkozzam vele. Mondanivalóm van a számára.

— Sajnálom — az öregember kézbe vette a nagyítót. — Steingruber nem fogad látogatókat.

Tege tanácstalanul állt. — Távozzon kérem! — kiáltott az öregember. — Nem érdeklődünk látogatók iránt. — Tege fejet hajtott, és sporttáskájával a karján lefelé indult. A csigalépcső alján középkorú, posztópapucsos asszony érte utol. — A tanár úr várja Önt. — Tege újból meghajolt, és visszatért az előtérbe. A helyiség üres volt, Tege leült a vadkan feje alá és várt. Az asszony néhány perc múlva hatalmas szobába vezette, amelyet homályba borított a félig lehúzott redőny. Az üres íróasztalon limonádés pohár állt, az íróasztal előtt hintaszékben az öregember ringatódzott.

— Elnézést a gorbomaságért — mondta. — A táskájáról azt hittem,

fotoriporter. Egyébként valóban nem kedvelem a látogatókat, el is szoktam tőlük. Kérem, foglaljon helyet.

Tege leült. — Nem ismertem meg — mondta elképedten. — Egyáltalán nem hasonlít a régi képeihez. — Az öregember elfintorította mozgékony, ráncos arcát. — Honnan ismeri a régi képeimet?

— Három évig hetente ültem szemközt az arcképével — mondta Tege. — A vasárnapi iskolában, a második padsor jobb szélén, a református kollégium imatermében, egy Muhar nevű magyar városban, 1944 és 1947 között.

— Sohasem jártam Magyarországon — mondta Steingruber. — Nem tudtam, hogy ott népszerűsítik az arcképemet.

— Ez egy nagyon régi református kollégium — magyarázta Tege. — És Önről már harminc évvel ezelőtt is írtak doktori értekezést Muharon. Ott függött az arcképe a falon Kálvin, Cromwell, Kierkegaard és Bocskai István között, az utóbbi vezérlő fejedelme volt egy Erdély nevű tartománynak. De én a második padsor jobb szélén ültem, az Ön arcképével szemben.

— Megtisztelő társaság — mondta az öregember. — És már akkor elhatározta, hogy felkeres, ha a városba jön?

— Nem — mondta Tege. — Akkor az Ön egyik könyvének kivonatából tanultam filozófiát a gimnáziumban, később pedig nem állt módomban külföldre utazni. A címét két hete szereztem meg, amikor összeállítottam menetrendemet.

Az öregember egy legyet figyelt, amely fogva maradt a limonádés pohár ragacsos italmaradékában.

— El akartam mondani, hogy nagyon sokkal tartozom Önnek. Ön magyarázta el nekem, tizenöt éve, a konfirmációm előtt, hogy miért van szükségünk Istenre, tehát Öntől kaptam a lehetőséget, hogy később ne legyen rá szükségem. S még később hozzásegített, hogy megértem, mi az, amit Ön hitnek mond, lefordítsam magamnak és hozzátegyem ahhoz, ami fontos számomra.

A limonádés pohár alján a légy hallgatott, nyugalomba helyezte szárnyait, erőt gyűjtött a következő nekirugaszkodáshoz. — Szemtelenkedni óhajt, vagy az önéletrajzával megajándékozni? — kérdezte az öregember. — Egyiktől sem tartom vissza, de a maga helyében választanék a kettő közt, nehogy túl sok időt pazaroljon rám, s elmullassza az egyéb látnivalókat.

— Elnézését kérem — Tege száraz volt, mint a hathetes kétszersült és elszánt, mint egy sivatagi utazó, aki alól az imént múlt ki a teve.

— Egyelőre az azonosítás foglalkoztat, s ennek örömét kényszerülök Önre is ráerőszakolni. Ráadásul nyelvi nehézségeim vannak, mit bizonyára észrevett. Szeretném ha megértene: kezdetben Ön szimbólum volt a számomra, jelkép, mint Isten nagy, kék, pillátlan szeme a kollégiumi ágyunk felett, amely az önfertőzést kellett, hogy ellenőrizze. Később, amikor elolvastam a könyveit, nézetrendszer, amelyből ki tudtam választani azt, amire nem volt szükségem, s azt, ami hasznomra szolgált. De ez még nem Ön volt, dr. Erwin Steingruber, ebben a szobában, a hintaszékben, ahogy most látom, ahogy válaszol nekem. Elhatároztam tehát odahaza, felkeresem, igyekszem elmondani, hogy Ön érintkezésbe lépett velem, tizenegy éves koromban, és

kapcsolatban álltunk csaknem húsz éven át, anélkül, hogy értesült volna a létezéséről. Ön írta, mi a szerepe az insztanciának, annak az élménynek, amikor egy elvont jelenséget szembesíthetünk azzal a konkrétummal, amelyből keletkezett, amikor az ideát a maga halandó burkában pillanthatjuk meg.

— Ezt is tanították abban a gimnáziumban? — kérdezte az öregember.

— A teológusoknak ezt is. Én akkor tanultam meg, amikor Önről írtam évfolyamdolgozatot a budapesti egyetemen, 1955-ben.

— Filozófiát hallgatott?

— Nálunk mindenki hallgat filozófiát.

— Maga marxista? — kérdezte Steingruber.

Tege bocsánatkérő mozdulatot tett. — Ezt legutoljára egy kaliforniai játékgyáros kérdezte tőlem, tegnapelőtt éjjel a vonaton. Ne haragudjon, de Önnek is azt kell mondanom: akármit felelnék, félreérthetné. Ilyen kérdésre nem lehet egy szóban válaszolni, elnézését kérem, de ilyesmit valószínűleg kérdezni sem szabad. Amikor így kérdezték, Marx például nem tartotta magát marxistának. Gondoljon arra, hogy az Ön városában ma két kommunista párt létezik, s az egyik mindenképpen eretneknek mondana. Az ilyen kérdésre különben odahaza is egyre nehezebb egy szóban válaszolni. De ezt már magyarul kellene elmagyaráznom Önnek.

— Nem biztos — mondta az öregember. — Ha emlékszik, erről is írtam, nemcsak az insztanciáról. Szokványjelenség, minden dogma-rendszer bomlásakor színre lép, figyelemreméltó kezdetei a XV. század elején játszódtak le, a katolikus revizionisták és dogmatikusok harcai idején. Ezzel nem foglalkozott 1955-ben, az évfolyamdolgozatában?

— De igen — mondta Tege. — Némileg leegyszerűsítve vettem el a párhuzamot, utólag bevallom. A saját fejlődéseméletét játszottam ki Ön ellen, bizonyos fölényvel, amelynek sem elméleti, sem erkölcsi alapja nem volt. Ma körültekintőbben járnék el.

Az öregember gyufaszálat dugott a limonádés pohárba, a harcoló légy elé tartotta. — Liberálisabb szellemben, igaz? — kérdezte. — Hisz ennek köszönheti, hogy itt lehet, s életművének felidézésével színesítheti egy öregember unalmas délutánját.

— Más szót használnék, de valóban annak köszönhetem.

— És gondolja, hogy bármilyen szó alkalmazásával sok haszna lesz belőle? — a légy elfogadta a gyufaszálat, a pohár szélére mászott az öregember átemelte az íróasztalra. — Sok haszna, persze leszámítva a meztelen táncosnőket meg a sajátos élvezetet, amelyet személyem és nézeteim egybevetése Önnek állítólag jelent? Komolyan kérdezem: az a véleménye, hogy pótolhatatlan veszteséget jelentett volna, ha nem ismerkedik meg mindazzal, amit a mi országunk fölényének lehet mondani? Feltételezem, hogy tárgyilagos összehasonlításokat végzett.

— Természetesen — mondta Tege. — Már voltam egy kibernetikai kutatóintézetben, a *Láma* nevű szórakozóhelyen, egy felcserképző főiskolán, a tenger fenekén, most itt vagyok, és még nagyon sokféle

szeretnék eljutni. Mindenütt érzékenyen ügyelek a mérleg mindkét oldalára.

Az öregember unatkozni látszott. — Iszik egy pohár limonádét? Egyébbel nem kínálhatom meg — csengetett. — Hadd viszonzzam megtisztelő információját, amellyel arcképem népszerűségét adta tudtomra, azzal, hogy — nézeteim elterjedésétől függetlenül, mondhatnám érdektelenül — igyekszem figyelemmel kísérni mindazt, ami az Önök világában mostanában végbemegy.

A posztópapucsos asszony tele pohár limonádét helyezett Tege elé, szalmaszállal.

— Nem óhajtom kiábrándítani, még csak véleményének befolyásolására sem töreksem — mondta Steingruber. — Csupán megjegyezni kívánom, hogy annak a világnak, amelyhez a hazája tartozik, újabb kísérleteit nem előrehaladásnak ítélem, inkább a visszalépés elszomorító jelének. Felébredtek egy több évtizedig tartó álomból — rossz, lidércnyomásos álomnak nevezhetném, amelyből, s ez relatíve az Önök igazságát bizonyítja, szükségképpen fel kellett ébredni —, s rájöttek, hogy az embernek nem szükséges egyetlen nadrágban, ráadásul rendőri ellenőrzés alatt leélnie az életét. Ezért most ott folytatják, ahol az álomba esés előtt is folytathatták volna. Zárójelbe tették Istent, a meglevő kilenc vallás mellé természetettek egy tizediket, dogmákkal, egyházzal, legfelső lényvel, s amikor kiderült, hogy az új hitnek semmi előnye a régiekkel szemben, szépen megtérnek a hagyományokhoz, és megpróbálják behozni a lemaradást. Rájöttek, hogy az ember mindenekelőtt a hasán keresztül dönti el a hitét, s botrány gazdag országok szomszédságában szegénynek lenni.

— Egy pillanat — Tege izgalomba jött, kiitta a túlságosan édes, langyos limonádét. — Tanár úr megtisztel, hogy többes számban emleget, vagyis országgal azonosít, de engem sajnos nem hatalmaztak fel, hogy mások nevében nyilatkozzak. Szerény magánvéleményemmel kell, hogy beérje, s eszerint Ön némileg leegyszerűsíti a képletet. Engem például odahaza nemigen vádolnak azzal, hogy ellenszenvvel figyelem az Önök országát, de azért a hátam borsózdik a gondolatra, ha valaki valamely csoda folytán az Önök országát holnap mindenestől áttelepítené hozzánk.

— Teljes mértékben megértem a háta borsózdását — helyeselt leeresztett szemhéjai mögül az öregember. — Ha azonban ilyen finnyás az ízlése, odahaza mit cselekszik a kényes háta? Tegnapelőtt olvastam az újságban, hogy Budapesten három hétig nem lehetett vécepapírt kapni.

— Még egy pillanat — mondta Tege. — Hogy a közbülső kérdésre feleljek: odahaza is hosszú ideig borsózdott a hátam, olykor most is, például, ha Budapesten három hétig nem lehet vécepapírt kapni, ahogy arra az újságja ez esetben pontosan mutatott rá. A vécepapírt felülmúló esetek is akadnak. De hadd jegyezzem meg, hogy annak az időszaknak, amelyet Ön az álomból való felébredésnek nevezett, a legelső perceiben vagyunk még, hogy folytassam a hasonlatot, a csipát is alig törültük ki a szemünk sarkából. Az átmenetnek ez az időszaka még nagyon hosszú ideig fog tartani, és eredményeihez bizonyára hozzájárul az is, hogy a magamfajták meglátogatják ezt a világot, megnézik

a gyárakat, az autókat, a *Láma* bárt és — elnézést — Önt. A legelső percekhez hozzátartozik az is, hogy honfitársaim közül egyesek a legszívesebben hazahoznák az egészet, mások viszont eltiltanak még a látványát is. De semmi esetre sem tudom megfosztani magam a meggyőződéstől, hogy ennek a folyamatnak nemcsak rövid távú haszna van, hanem olyan lehetősége is, amely, ha valóra válik, az Önök számára is támpontot jelenthet, ha viszont szertefoszlik, becsukhatjuk a boltot mindkét oldalon.

Az öregember megélenkült. — Ha szabad megkérdezni, tulajdonképpen mivel foglalkozik?

Tege lesütötte a szemét. — Írni szoktam.

— Regényeket?

— Azt is — vallotta be Tege. — Meg tanulmányokat.

— Szóval kollégámat tisztelhetem Önben — állapította meg irónia nélkül Steingruber. — Azért kérdezem, mert kíváncsi lennék, valamivel kézzelfoghatóbban, mondhatnám egzaktabbül meg tudná-e fogalmazni számomra az imént mondott, szép, de kissé testetlen szavait?

Tege nagy lélegzetet vett. — Úgy gondolom, megfelelő körülmények között sikerülhet elérhetővé tenni azt az állapotot, amelyet a már említett, s Ön által is gyakran idézett német filozófus az emberi lényeg önmegvalósításának nevezett. Megközelíthetjük az ember külső és belső felszabadítását, azt a szabadságot, amely egyaránt feltételezi a sok nadrágot, hogy az Ön hasonlatánál maradjak, meg a tudatosított örömet a sok nadrág birtoklása és a nadrággyártás megtervezésében való részvétel felett. Azt a szabadságot, amelyben az ember öröme felülmúlja a csavar örömét, hogy beleillik a gépezetbe és jutalmul megolajozzák. Lehet, hogy ezt is homályos fogalmazásnak ítéli, de részletesebben már csak magyarul tudnám kifejezni magam, s magyarul is csak mostanában kezdjük az ilyenfajta megfogalmazásainkat gyakorolni. Ha hazamegyek, szívesen megküldöm fordításban a tanulmányt, amelyben egy fiatal tudós ennek a megközelítési folyamatnak a közgazdaságtani vizslatát adja. Az idevágó versek sajnos csak eredetiben élvezhetők.

— Ne fáradjon vele — mondta az öregember. — Félek, hogy nem nagyon kötne le. Ugrás a szabadság birodalmába, ha jól értettem a fejtegetései lényegét, igaz? De egyrészt ezt nem maga mondja először, másrészt ez az ugrás hovatovább ötven éve tart, s nem nagyon látom jelét, hogy az ugrók egy tapodtat is előbbre jutottak volna. Az általam nagyrabecsült német filozófus az idők folyamán utópistának bizonyult, nem gondolja?

— Attól függ, honnan nézzük — mondta Tege. — Nem láthatta előre az álmot, amelynek maradványai, mint említettem, még ott vannak a szemünk sarkában. Az anyag, amelyen bizonyított, alkalmasint sokban elavult, a modell változott, de a módszernél senki sem talált ki használhatóbbat. Más kérdés, hogy jól használják-e.

— Vagyis Ön továbbra is híve a fejlődés-legendának? — kérdezte kíváncsian az öregember.

— A változás fejlődésének minden bizonnyal — mondta Tege. — Nem utolsósorban az Ön segítsége alapján.

— Érvénytelen — mondta Steingruber. — Aki akkor segített Ön-

nek, alig volt idősebb, mint most Ön, s gondolkodása pubertáskoránál tartott. De azóta sok minden történt, ami segítette megérlelni a gondolataimat, és kiderült, hogy út van ugyan, de nem visz felfelé. Az emberiség mind nagyobb számú, az emberi létezés egyre összefüggőbb, a gazdasági környezet leleményesebb, a civilizáció takarója látványosabb, de az ember nem lett több, mióta kilépett a barlangból, csak a keretei változtak, bánt és bántódik, gyűlöl és öl és fáj, az erkölcsé éppúgy hiányzik, mint a Tízparancsolat megszületése idején. Örülök, hogy viszonylag korán sikerült ezt belátnom, különben most osztozhatnék jezsuita kollégám kései népszerűségében a mindenható fejlődést meg az emberiség egységes eszmészféráját illetően. Kétes népszerűség, az emberiség ugyanis javíthatatlanul hisz az illúzióknak, ezért tart ott, ahol tart.

Az öregember lehunyta szemét, és ringatózni kezdett a hintaszékben. Tege kiitta a limonádé maradványát.

— Ha szabad ellenvetést tennem, ezek szerint Ön is illuzionista. Könyveket ír ma is, és havonta előadást tart a Kékkereszt Klubban.

— Nagyon sablonos ellentétpárokban gondolkodik, fiatalember — mondta fáradtan Steingruber. — Én nem azt javasoltam, hogy nézzük a köldökünket. Csupán kétkedésemet fejeztem ki az Ön merész történetfilozófiai látomását illetően, s azt, amit Ön belső fejszabadításnak nevez, célravezetőbbnek vélem a szeretetre építeni. S ennek tudatosításában látom a magam — mindenestre roppantul szerény — szerepét.

Tege felállt, és karjára akasztotta a sporttáskát. — Amikor az egyetlenem végigolvastam a könyveit, mindig nagyon jól meg tudtam érteni Önt magammal. Utólag megbocsásson, egy kis csalás volt a dologban. Ahol hitről, istenről és a többiről írt, oda én behelyettesítettem a magam fogalmait, s ezzel a csekély módosítással a továbbiakban nagyon jól hasznosítottam a fejtegetéseit. Köszönöm, hogy újabb alkalmat adott a hasznosításra, és elnézést kérek a betolakodásért.

— Isten vele — mondta Erwin Steingruber. — Az Ön váratlan megjelenése engem is megerősített egy feltevésemben, amelyet fiatalabb éveimben megvetésre méltónak ítélttem volna. Hogy tudniillik minden gondolatot alapvetően befolyásainak a kigondoló személyes körülményei: fiatal-e vagy öreg, egészséges vagy rövidebb a bal lába, egy országnak szánja-e gondolatait vagy a házvezetőnőjének, és így tovább. Vagyis a gondolkodásnak s a belőle következő magatartásnak is megvan a maga célszerűségi szerkezete. Mindezt saját életutam alapján bizonyítottnak látom, s ezért nem lennék képes vitatkozni Önnel. Csaknem háromszorosan fiatalabb nálam, s ez bár jogosulatlan, de meggyőzhetetlen előny. Sok szerencsét kívánok az elképzeléseibe.

— Bizonyára sok szerencse is kell hozzá — mondta Tege.

Lement a recsegő csigalépcsőn, elhaladt a szökőkút, a lebegő aranyhalak mellett. Nagyapjára gondolt, utolsó sétájukra a muhari hársfák alatt, a csillagfényes nyári éjszakában, három héttel a halála előtt: tizenhat éves volt, szorosan fogta nagyapja száraz, kemény tenyerét, egymás mellett mentek, egy darabig beszélgettek, aztán már nem volt mit mondaniuk egymásnak. Tegének fájt a szíve, tele volt szeretettel és sajnálattal.

Negyed hét múlt, amikor harmadszor ért le a tengerpartra, és a tenger harmadik arcával fogadta. A felhőtlen ég sötétebb kékre váltott át, valahonnan szél támadt, megsuhogtatta a tengerparti fákat, felbarrázdálta a sima vizet. A szél, a víz, a hajlékony fák egyenletes zajt hallattak, Tege körül láthatatlanul dinamó surrogott. A móló mellett új hajók álltak, kettő induláshoz készült, a kajütökben égtek a lámpák, a híd előtt felsorakoztak az utazók. A móló sziklái közt horgászok várakoztak, rövid nadrágban, meztelen lábukon gumipapucs. A tengerben senki sem fürdött, a homokból eltűntek a csikos sátrak, és a félkör alakú gyékénykosarak. Tege elsétált a mellékhelyiségig, ahol délelőtt átöltözött, aztán lement a víz szélére. Kereste testének dél-előtti nyomát a homokban, de nem találta, a keskeny árkot, amelyet lába vágjt a vízig, befújta a szél, elmosta a dagály. Az ég alja vörösen ragyogott, a szirtek gyermekfogsorán túl egyetlen hajó sem látszott. Tege visszafelé indult, mire a móló tövéhez ért, a lány már várta, nyitott sportkocsival parkírozott az út szélén.

— Ne haragudj, hogy elkéstem! — kiáltotta. — Úgy féltem, hogy nem vársz meg. Megjött a vőlegényem barátja, levelet hozott, és kellett neki néhány szót mondanom.

— Semmi baj — mondta Tege. — Addig néztem a tengert. — Beült a kocsiba, a lány óvatosan farolni kezdett. — Egy vers jutott eszembe, egy magyar vers, arról van benne szó, hogy vörös az égája.

— Mondd magyarul.

— Vörös az égája, szélvihar lesz holnap, azok a vén falak mind-mind leomolnak.

— Jaj, de mulatságos a nyelvetek! — kiáltott a lány. — Olyan, mint mikor nagy kutyák szaladnak az aszfalton és kopog a körmük. Ezt egy magyar költő írta?

— Egy elég híres magyar költő.

— Egyetlen híres magyart sem ismerek — mondta szomorúan a lány.

— Bartók is magyar volt — mondta türelmesen Tege.

— Bartók Amerikában élt, csak a neve volt magyar. Te vagy az első magyar, akit ismerek, mondtam már.

— Helyes — mondta Tege. — Váltunk át új témára.

— Jól éreztél magad az öreg barátodnál?

— Remekül — mondta Tege. — Gyönyörködtem és kinlódtam, mint egész nap. Mint tegnap és tegnapelőtt. Mint bizonyára holnap és holnapután is.

— Tessék? — kérdezte a lány.

— Azt mondtam, hogy ellentmondásosan érzi magát az ember nálatok. Tátja a száját, és üvöltöni szeretne, és mindkettőért szégyelli magát. Kitűnő tréning gyakorló mazochistáknak.

— Mit mondasz, Karlino? — a lány tágranyította szemét. — Csak nem azt akarod mondani, hogy ilyen betegséged van?

— Na jó — mondta Tege. — Beszéljünk megint másról. Hova viszel tulajdonképpen?

— Megmutatom a filozófusok villáit a város szélén. De igazán nincs betegséged, Karlino?

— Igazán nincs. Csak ne hívj Karlinónak.

— Kapcsold be a szíjadat — mondta a lány.

— Tege bekapcsolta a széles biztonsági szíjat, a lány felgyorsított. Az országút két oldalán sokemeletes új házak kezdődtek, levegősen kiképzett terek, a parkokban gyerekek játszottak.

— Ez az új városnegyedünk — mondta a lány. — Két nagy gyár építtette az alkalmazottainak. A munkások és mérnökök a saját öröklakásaikban laknak, részletre fizetik a gyárnak, nagyon sokat dolgoznak, és ez mindenkinek jó. Nálatok is vannak öröklakások?

— Persze — mondta Tege. — Ha eljössz Magyarországra, majd megmutatom, elég sok munkásnak és mérnöknek van. Csak nálunk nem a gyárnak fizetik a részletet, s nem dolgoznak sokat. Nem viszel árokba?

Kijutottak az új házak közül az országútra, a kocsiszáguldott. Az út szerpentínben viitt felfelé, a lány szélinek tartotta az arcát, szőke haja homlokába csapódott.

— Ma még nem vezettem. Ha egyetlen nap nem vezetek, az olyan, mintha nem ettem volna, falra tudnék mászni. Odanézz!

Az országút mentén liget kezdődött, a fák koronáját kör alakúra nyírták. A fákon túl sárgára festett házak következtek, félkör alakú tetővel, homlokzatukon nagy, kék karika. Az ablakok mögül sűrű, tejfehér fény szűrődött ki.

— Ezek a mi filozófusaink — magyarázta a lány. — Amerikából is átjönnek a turisták megnézni őket. Pedig ugyanolyan emberek, mint te meg én, csak éppen félkör alakú tetőt építenek a házaikra, és esténként együtt énekelnek meg olvasnak. A kör a filozófia jelképe, azt hiszem, a termékenységét jelenti.

— Nem egészen. A kör az szimbolizálja, hogy szerintük minden egybe tartozik, az embernek, állatnak, növénynek, sőt a háznak is egyforma lelke van. A kört még Arnim von Holzheim nagymester jelölte meg szimbólumként valamikor a XVII. században, megnéztem odahaza a lexikonban, mielőtt útnak indultam.

A lány az órájára nézett. — Meglehet. — Óvatosan lefarolt az országútról, beállt a fák alá, kikapcsolta a reflektort. — Ha valaki ma reggel azt mondja nekem, hogy lesz egy magyar barátom, el nem hiszem neki. És tessék, az első magyar barátom kell ahhoz, hogy elmagyarázza a saját filozófusaimat. — Tegéhez dőlt, orrát a nyakába fúrta, felborzolta haját. — Te édes, csupaész Karlino!

— Egy pillanat — kérte Tege. — Hogyan tervezed a további programot?

— Minden rendben van — mondta a lány. — Visszamegyünk a városba, és elviszlek vacsorázni. Utána sajnos nem mehetünk fel hozzánk, mert itt van a vőlegényem barátja. De majd keresünk valami jó helyet.

A lány ujjával a nyakán, Tege hátradőlt a kocsiban. — És ha nem lenne itt a vőlegényed barátja, akkor hogyan terveztél volna? — A lány kuncogott és kapart. — Felvittél volna a hófehér leányszobádba? — érdeklődött Tege. Hirtelen nagyon fáradtnak érezte magát. — Mit szolt volna hozzá édesmama és édespapa?

— Mit szoltak volna? — kérdezte értetlenül a lány. — Nem szoktak szólni. — Kigombolta Tege mellén az inget. — Isteni, egészen

sós a bőröd. Olyan fekete vagy, mint egy csokoládés sütemény, csak éppen sós. — Gyors mozdulattal Tegéhez nyúlt.

— Még egy pillanat — mondta Tege, és elhúzta magát. Olyan fáradt volt, hogy azonnal elaludt volna a kocsipárnán. — Nálad ez is úgy van, mint a vezetés? Falra mászol, ha egy nap nem csinálod?

— Miért kell annyit beszélni, te precíz, csudaokos Karlino — újból Tegéhez nyúlt. — Hát nem kívánsz engem? — kérdezte csodálkozva.

— Tulajdonképpen nagyon — vallotta be Tege. — De először is vedd számításba, hogy éjszaka alig aludtam a vonaton, egész nap dolgoztam, tehát nagyon fáradt vagyok. Másodszor, még sohasem csináltam autóban. Harmadszor pedig nem állapodtunk meg a pénzben.

A lány kibontakozott Tegéből. — Milyen pénzben?

— Hogy mennyit kapok — mondta Tege önfeledten. — Hát mit képzelsz? Én turista vagyok, kevés valutát hoztam, és rámfér egy kis pénz, országaink amúgy is kereskedelmi kapcsolatban állnak. Ráadásul nős vagyok, s nem kívánhatod, hogy ingyen csaljam meg a feleségemet, így viszont özbőr kabátot vehetek neki. Ha megegyezünk, nem lesz okod panasza, erről kezeskedem.

A lány felállt, meghajlította hátát. — Te! — mondta halkan.

— Eszedbe ne jusson pofon ütni — mondta boldogan Tege. — Mert úgy megverlek, hogy nem lesz erőd hazavezetni ezt a kitűnő kocsit hófehér leányszobádig, és segítséget kell kérned a filozófusoktól.

— Kifelé! — mondta nagyon halkan a lány. — Azonnal szálljon ki a kocsimból, különben rendőrt hívok.

Tege karjára öltötte sporttáskáját. — A rendőr jó lesz. Magam is panaszt kívánok tenni, hogy becsületes turisták ellen bizonyos hölgyek erőszakot kísérelnek meg, majd megtagadják az anyagi ellenszolgáltatást, így értelmezik a békés egymás mellett élést. Jó éjszakát kívánok, üdvözlöm a vőlegényedet Szudánban.

Kilépett a fák közé, lefelé indult a kanyargós országúton. Háta mögött felzúgott a sportkocsi, és Tege oldalt lépett: ahogy elhúzott mellette, a lány hozzávágta a kocsimosó rongyot. Tege magában káromkodott, göröngyöt hajított a kocsi után, teljesen feleslegesen, és leült az út szélén. A csillagfényes, nyári éjszakában semmit sem látott, csak a filozófus-házak ablakai mögül sugárzott a tejfehér fény. Egy idő után felállt, és lefelé indult: a város fényei messze alatta villóztak. Távolról kutya ugatott, az országúton apró földibékák vonultak, Tege gondosan kikerülte valamennyit. Nagyon sokáig gyalogolt, egyedül volt, mint délelőtt a tenger fenekén, gépiesen lélegzett, érzékszervei és pórusai magukba emeltek egy részt az országútból, a fák-ból, az éjszakából, ez tartozott öhozzá, a többi idegen anyag volt. Motorzúgást hallott a háta mögött, az út szélére állt, és felemelte a kezét. Az autó nem állt meg. Tege elveszítette időérzékét, tovább haladt lefelé. A fák csúcсарól álmos madárhang hallatszott, az út menti fű halkan ciripelt, a csillagfényes égből megfoghatatlan esőcseppek permeteztek, Tege a Walt Disney-filmek éjszakájában haladt előre, minden kanyarban várta, mikor szólítja meg a bölcös bagoly, a bátor egér, a fák közt jószívű törpéket keresett. Reflektorfény gyulladt ki, Tege újból kitette kezét. Négyszögletes, csukott teherautó állt meg mellette.

A GYÉMÁNTGITÁR

Truman Capote

A legközelebbi város húsz mérföldnyire esik a fegyencteleptől. A telep és a város között hatalmas, sűrű fenyőerdők terülnek el, elítéltek dolgoznak bennük; terpentínért csapolják meg a fákat. Maga a börtön is az erdőben van. Ott találjuk a kerék szántotta út végén, a szögesdrót tekergő indaként húzódik a falak tetején. Odabent százkilenc fehér ember, kilencvenhét néger és egy kínai él. A hálóbarakok száma kettő — nagy, zöld faépületek, tetejüket kátránypapír borítja. Egyiket a fehérek, másikat a négerek s a kínai lakják. Mindkét barakkban nagy, dobhasú kályha áll, de a tél hideg enrefelé, s éjszaka, mikor a fenyők fázósan lengedeznek és a holdról fagyos fény hullik a földre, a drótmatracokon elnyúlt emberek, szemükben a kályha játsszi fényeivel, ébren töltik az éjszakát.

A fontos emberek fekhelye a kályhához legközelebb áll — a többiek tisztelik őket, vagy félnek tőlük. Mr. Schaeffer is közéjük tartozik. Mr. Schaeffer — lehet, hogy éppen ezért örvend megkülönböztetett tiszteletnek — magas keszeg férfi. Haja vöröses, deresedő, arca beesett; vallásos; egy szemernyi hús sincs rajta; jól látható, miként mozognak csontjai, tekintete üres, tompa fényű. Írni és olvasni tud, s hosszú számoszlopokat is összead. Ha valaki levelet kap, rendszerint Mr. Schaeffernek adja. A levelek nagy része szomorú és panasszal teli; Mr. Schaeffer nagyon gyakran sokkal vidámabb üzeneteket rögtönöz, s nem a papírra írt szöveget olvassa fel. A barakkban ketten vannak még, akik olvasni tudnak. Mégis, egyikük levelét mindig Mr. Schaeffernek adja, aki kötelességének érzi, hogy sohasem az igazat olvassa. Maga Mr. Schaeffer sohasem kap postát, még karácsonykor sem; úgy látszik, nincsenek barátai a börtönön túl, s jelenleg a börtönben sem -- úgy van, egyetlen igaz barátja sincs. De nem mindig volt így.

— Bevinne a városban?

A vezető szótlanul kinyitotta az ajtót, Tege elhelyezkedett. Ketten ültek a kocsiban, a sofőrülés mögött tömör, vastag fal kezdődött, Tege megdöbbenve állapította meg, hogy a fal jéghideg.

— Egészen mindegy, hol tesz le a városban. Félek, hogy gyalog nagyon messze lett volna.

A vezető nem felelt, rá sem nézett. Barna bőrnadrágot és zárt bőrmellényt viselt, hegyes sapkája is bőrből készült, ő is a Disney-filmhez tartozott. — Hideg kocsija van — mondta Tege dideregve. — Jeget szállít?

A vezető szürke, pillátlan szemét nem vette le az útról. — Nem jeget — mondta. Beértek a városba, a vezető megállt, kinyitotta az ajtót. Tege eltaszította hátát a jéghideg kocsifaltól. — Köszönöm a szíveségét. — A vezető szótlanul becsapta az ajtót. A kocsi kocka alakú volt, fekete acéllemezek borították, hátsó része hatalmas hűtőszekrényre emlékeztetett, kettős automatakilinccsel. Tege a város ismeretlen pontján találta magát, térképén megállapította, hogy gyalogszerrel is eléri szálláshelyét. Útja egy filmszínház mellett vezetett el, megszemlélte a képeket, szőke fiatalember szájára tapasztott tenyérrel figyelt a szobafalon egy vörös keresztspókot. Bájos, fiatal hölgy állt meg Tege mellett.

— Jó estét, uram. Nincs kedve elbeszélgetni velem?

— Jó estét, kisasszony — mondta Tege. — Sajnos, nagyon fáradt vagyok.

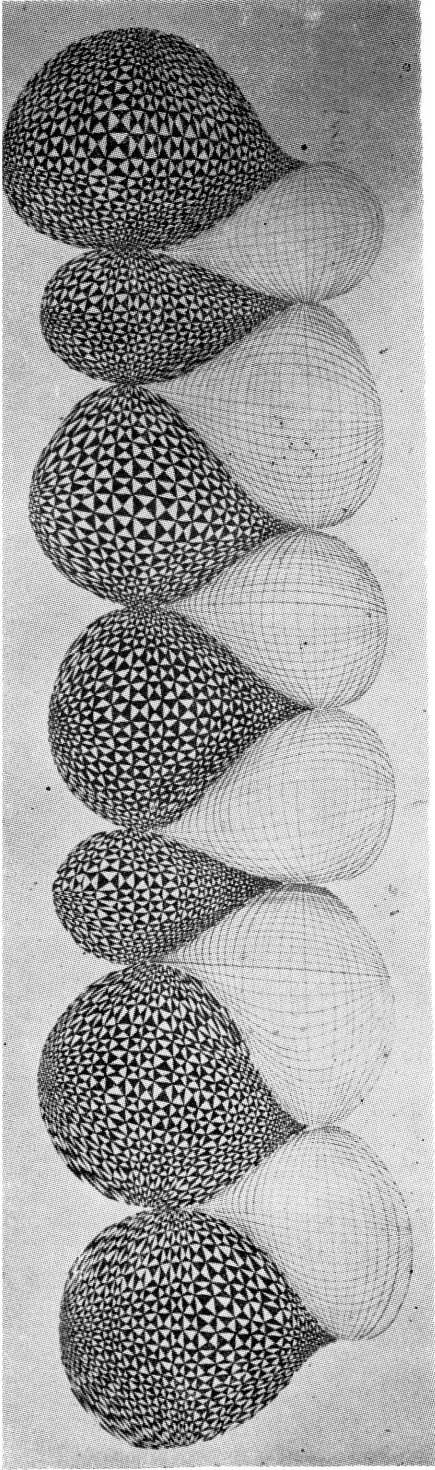
A fiatal nő elmosolyodott. — Idegen a kiejtése. Ha úgy kívánja, franciául is elbeszélgethetünk.

— Lekötelez — mondta Tege. — De meg kell értenie, hogy egész éjjel utaztam, továbbá az előbb borult fel egy hasonló jellegű üzletem, tehát rosszul állok pénz dolgában. Azóta ráadásul egy jéghideg kocsiban utaztam, a tartományi hullaszállítóban, minden valószínűség szerint.

A fiatal nő hátrálni kezdett. — Akkor jó éjszakát, uram.

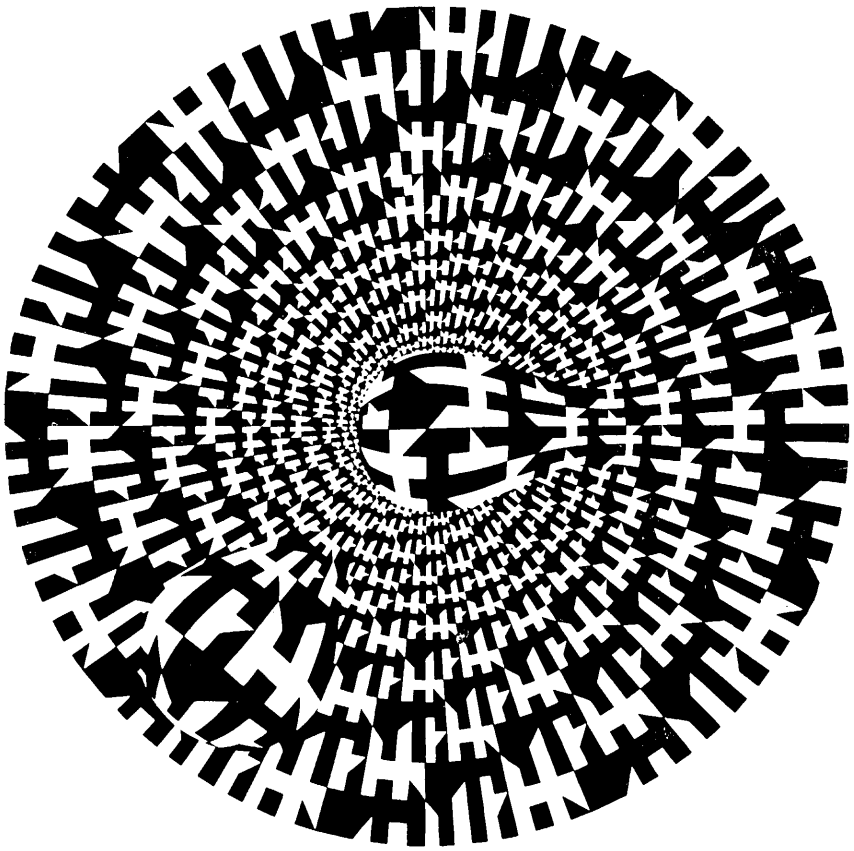
— Jó éjszakát, kisasszony — mondta Tege.

Fél tizenegy volt, amikor szállására ért. Óvatosan nyitotta ki az ajtót, lábujjhegyen ment át a sötét előszobán. Mullerné aludni látszott, szobájából nem szűrődött ki fény. Ágyához érve Tege figyelmeztető kurrogást hallott, s a szekrény mellett két zöld szem gyuladt ki. — Nyugi — mondta Tege magyarul. — Nem zavarlak, ne félj, nem gyújtok villanyt. — A macska eloltotta szemének lámpáit, kibújt a kosárból, Tege mellé ugrott az ágyra, kezéhez törleszkedett. — Hát mégis szeretsz? — kérdezte Tege elérékenyülve. — Megértesz engem? — A macska dorombolni kezdett, és meleget árasztott, később leugrott az ágyról, visszatért gyermekeihez. Tege magára húzta a takarót, beburkolózott magányába. Kilencedik napja volt úton, még tizenhárom nap állt előtte az utazásból.

raǰz

MIROSLAV SUTEJ

MIROSLAV SUTEJ

raiz

Néhány évvel ezelőtt, egy téli vasárnapon Mr. Schaeffer a barakk lépcsőjén ült, s egy babát faragott. Meglehetősen tehetsége van az ilyen munkához. Külön-külön faragja ki babái egyes részeit, majd rugalmas drótdarabkákkal összeerősíti őket; a karok és lábak mozgathatók, s a fej is forgatható. Ha körülbelül egy tucatnyit elkészít, a kapitány a városba viszi a babákat, s ott egy áruházban eladják őket. Ily módon Mr. Schaeffer keres annyit, hogy cukorkát és dohányt vehessen magának.

Azon a vasárnapon, mikor éppen egy kis kéz ujjait faragta ki, egy teherautó érkezett a börtönudvarba. A kocsiból, a börtönparancsnokhoz bilincselve, fiatal fiú lépett ki, s a halvány téli napba hunyorgott. Mr. Schaeffer rápillantott. Ötvenéves volt akkor, s ebből tizenhét évet töltött a fegyenctelepen. Egy-egy új fogoly érkezése nemigen tudta felvillanyozni. A vasárnap szabad nap a telepen is, és az udvarban lézengő emberek a teherautó köré gyűltek. Később Pick Axe és Goober megálltak Mr. Schaeffer mellett, és beszélgetni kezdtek.

— Ez az új alak külföldi — jegyezte meg Pick Axe. — Kubai. Pedig szőke.

— A kapitány azt mondja, késelő — szólt Goober, aki maga is késelő volt. — Valami matrózt kaszabolt össze Mobile-ben.

— Két matrózt — javította ki Pick Axe. — De csak amolyan kávéházi verekedés volt. Nem sok kárt tett bennük.

— Levágta egy ember fülét. És te erre azt mondod, nem sok kárt tett. A kapitány azt mondja, két évet kapott.

Pick Axe szólalt meg: — Van egy gitárja, csupa drágakő díszíti.

Lassan túl sötét lett a munkához. Mr. Schaeffer összeillesztette babája darabjait, és kis kezeit fogva térdére ültette. Cigarettafüstöt sórt: a hanyatló nap fényében a fenyők kéknek látszottak, s a cigarettafüst hosszasan lebegett a hideg, sötétedő légben. Láta, hogy a kapitány az udvaron át feléje közeledik. Az új fogoly, a fiatal szőke fiú, egy lépéssel mögötte maradt. Kezében üveggyémántokkal díszített gitárt vitt, mely szípközös csillogást szórt szét maga körül, új formaruhája túl nagy volt: mintha villával hányták volna rá.

— Ezt az embert magára bízom, Schaeffer — szólt a kapitány megállva a barakk lépcsőjén. Nem volt szigorú ember; Mr. Schaeffert időnként még irodájába is behívta, s ott együtt megvitatták az újsághíreket. — Tico Feo — mondta, mintha csak valami madár nevét vagy dal címét ejtené ki —, ez itt Mr. Schaeffer. Barátkozz össze vele, és minden rendben lesz.

Mr. Schaeffer a fiúra pillantott és rámosolygott. Hosszabban mosolygott rá, semmint akarta, mert a fiú szeme olyan volt, akár az égbolt két parányi darabja — kék, mint a téleesti ég —, haja pedig arany színű, akár a kapitány fogai. Arca vidámságra hajló volt, eleven, értelmes, s ahogy ránézett, Mr. Schaeffernek ünnepek, régi szép idők jutottak eszébe.

— Akár kishúgom — mondta Tico Feo, megérintve Mr. Schaeffer babáját. Hangja, kubaiais kiejtésével, lágy volt s édes, mint a banán. — Épp így szokott térdemen ülni.

Mr. Schaeffer hirtelen szégyellni kezdte magát. Biccentett a kapitány felé, s az udvar árnyas részébe húzódott. Egy ideig ott állt, és

a felette virágként kinyíló esti csillagok nevét suttogetta. Számára a csillagok jelentették az örömet, de ma este nem vigasztalták meg; nem azt juttatták eszébe, hogy ami itt a földön történik velünk, semmivé foszlik az örökkévalóság fényében. Miközben a csillagokat nézte, a felékesített gitár világi csillogására gondolt.

Mr. Schaefferről elmondhatjuk, hogy csak egyszer tett rosszat életében: megölt egy embert. Tettéknek körülményei mellékesek, kivéve, hogy az az ember megérdemelte a halált, s hogy Mr. Schaeffert ezért kilencvenkilenc évre és egy napra ítélték. Hosszú ideig — valójában sok éven át — nem is gondolt arra, hogyan is élt, mielőtt a telepre került. Azoknak az időknek emléke olyan volt, mint egy ház, melyben senki sem lakik, s amelynek bútorzata is elkorhadt már. De ma este mintha világosság gyúlt volna a sötét, halott szobákban. Akkor kezdődött, mikor a homályban Tico Feót pillantotta meg feléje jönni, kezében a csillogó gitárral. E pillanatig nem is érezte egyedül magát. Most viszont, magányosságát felismerve, mintha feléledt volna. Pedig nem kívánt eleven lenni. Elevennek lenni annyit jelentett, mint barna folyókra emlékezni, melyekben sebesen úszó halak élnek, s a napfényre, amint megcsillan egy asszony hajján.

Mr. Schaeffer lehajtotta fejét. A csillagfénytől szeme könnyezni kezdett.

A hálóbarakk általában komor hely, fülledt az emberek szagától, s kellemetlenül feszült a két ernyő nélküli villanygő fényétől. De Tico Feo megérkezésével mintha valami délszakias változás történt volna a hideg helyiségben, mert mikor Mr. Schaeffer csillagnézéséről visszatért, vad és féktelen légkörbe került. Az egyik prieszen keresztbe vetett lábbal Tico Feo üt, s hosszú fúrge ujjával gitárját pengetve egy dalt énekelt, melynek hangjai, mintha vidám, csilingelő érmek lettek volna. Bár a dal spanyolul hangzott fel, néhányan az emberek közül megpróbálták vele énekelni, Pick Axe és Goober pedig összefogódzva táncolt. Charley és Wink szintén táncoltak, de külön-külön. Jólesett hallani, miként nevetnek az emberek, s mikor Tico Feo végül is félretette a gitárt, Mr. Schaeffer is azok között volt, akik gratuláltak játékához.

— Megérdemelsz ilyen szép gitárt — mondta neki.

— Ez van gyémántgitár — szólt Tico Feo, végighúzva kezét a varázsos húrokon. — Egyszer nekem volt egy másik, rubinokkal. De azt lopták el. Havannában nővérem dolgozik egy, hogy is mondják... ahol csinálják gitár; onnan van nekem ez.

Mr. Schaeffer megkérdezte, hány nővére van, mire Tico Feo vigyorogva felemelte négy ujját. Aztán mohón, kék szemét keskenyre húzva, így szólt: — Kérem uram, adja nekem babát kishúgomnak.

A következő este Mr. Schaeffer elhozta neki a babákat. Ettől kezdve Tico Feo legjobb barátja lett, mindig együtt voltak. Az egész együtt töltött idő alatt szeretettel nézték egymást.

Tico Feo tizennyolc éves volt, s két évig egy teherhajón dolgozott. Mint gyerek apácákhoz járt iskolába, nyakában arany feszületet viselt. Rózsafüzére is volt. Rózsafüzérét egy zöld selyemsálba csavarva tartotta, ugyanitt őrizte másik három kincsét is: egy üveg Evening in Paris kölmit, egy zsebtükröt s egy Rand McNally féle világtérképet. A

gitárral együtt ezek jelentették egész vagyonát, és senkinek sem engedte meg, hogy hozzájuk nyúljon. A legtöbbre talán térképét tartotta. Este, mielőtt a villanyt eloltották, kiterítette, és megmutatta rajta Mr. Schaeffernek mindazokat a helyeket, ahol járt — Galvestont, Miami, New Orleanst, Mobile-t, Kubát, Haitit, Jamaicát, Puerto Ricót, a Virginia-szigeteket — s azokat is, ahová menni szeretett volna. Úgyszólván mindenhova el szeretett volna jutni, különösen Madridba, különösen az Északi-sarkra. Mindez elbűvölte, de meg is rémítette Mr. Schaeffert. Valahányszor Tico Feót a tengeren vagy távoli helyeken képzelte el, fájdalmat érzett. Néha védekezőleg barátjára pillantott, és ezt gondolta: „Na, te is csak afféle henye álmodozó vagy.”

Tico Feo valóban lusta fickó volt. Az első estétől eltekintve, még arra is unszolni kellett, hogy gitárján játsszon. Hajnalonként, ha bejött az ór, hogy kalapácsával a kályhára csapva felkeitse őket, Tico Feo gyerekként nyafogott. Néha betegnek tetette magát, s a hasát tapogatta; ezzel azonban soha semmire sem jutott, mert a kapitány a többivel együtt mégis munkára küldte. Mr. Schaefferrel együtt egy országutat építő csoportba került. A fagyott agyagot ásni és a kötőmelékkel töltött puttonyokat cipelni kemény munka volt. Az ór kénytelen volt állandóan kiabálni rá, mert legnagyobbreszt lazszálással töltötte az időt.

Délben, amikor az ételeskosarakat körülhordozták, a két barát mindig együtt üldögélt. Mr. Schaeffer kosarában, miután megengedhette magának, hogy a városból almát és cukorkát szerezzen, finomabb dolgok is voltak. Ezeket, mivel barátja nagyon megöregült nekik, szívesen neki adta, s közben ezt gondolta: „Neked még nőnöd kell; soká lesz az még, hogy felnőtt lesz belőled.”

Tico Feót nem mindenki kedvelte. Talán féltékenységből, talán kevésbé kézzelfogható okokból, néhányan csúnya történeteket meséltek róla. Maga Tico Feo mit sem látszott tudni erről. Iía az emberek köreje gyűltek, ő pedig gitárját pengetve dalait énekelte, láthatólag olyan volt, mint aki úgy érzi, szeretettel veszik körül. Az emberek nagyrésze valóban szerette is; ezek sóváran egyre a vacsora és lámpacoltás közti órát várták. — Tico, pengesd meg a skatulyádat — mondogatták. Észre sem vették, hogy utána minden eddiginél mélyebb szomorúság nehezedik rájuk. Álmuk fúrge nyúlként iramodott el közülük, szemük tűnődve a kályha rostélyán pattogó tűz fényébe merült. Nyugtalanságukat egyedül Mr. Schaeffer értette meg, ő is hasonlóan érzett. Barátja életre keltette benne a barna folyókat és a napfény csillogását a lányok haján.

Tico Feónak hamarosan abban a megtiszteltetésben lett része, hogy ágya a kályha közelébe, közvetlenül Mr. Schaefferé mellé került. Mr. Schaeffer mindig is tudta, hogy barátja megrögzött füllentő, de Tico Feo kalandokról, hódításokról és híres emberekkel való ismeretségeiről szóló meséit nem az igazság kedvéért hallgatta végig. Inkább csak mint egyszerű történetekben talált örömet bennük, úgy, mint mikor valaki képes folyóiratot olvas, de barátjának sötétben suttagó délszakias hangja átforrósította.

Elteltekintve attól, hogy nem léptek testi kapcsolatra, sőt nem is gondoltak erre — bár az ilyesmi nem volt ismeretlen a telepen —, olya-

nok voltak, mint a szerelmesek. Valamennyi évszak közül legnyugtalanítóbb a tavasz: hajtások törnek elő a föld tél dermesztette kérgéből, fiatal levelek pattannak ki öreg, haldoklónak tetsző ágakból is, álomba hanyatló szél cirkál újdonsült zöld lombok között. Mr. Schaefferrel ugyanez történt, felengedett, görcsbemeredt izmai fellazultak.

Január vége volt. A két barát, kezében cigarettával a barakk lépcsőjén ült. A hold vékony, sárga citromhéjdarabként gördült felettük, s fényében ezüst csiganyomokként csillogtak a talajt borító zuzmara szálai. Tico Feo önmagába zárkózott, napok óta ilyen volt már — mint valami árnyékban leskelődő útonálló. Hiába mondták neki, „Tico, pengesd meg a skatulyádat”, csak üres, réveteg tekintettel válaszolt.

— Mesélj valamit — mondta Mr. Schaeffer; ha nem tudott közel férközni barátjához, idagesnek érezte magát. — Azt meséld, amikor Miami-ban lóversenyen voltál.

— Sose nem lóversenyen voltam — felelt Tico Feo, beismerve legvaskosabb hazugságát egy több száz dolláros nyereségről, s egy Bing Crosbyval való találkozásról. De mintha ezzel sem törődött volna. Fésűt vett elő, és mogorván a hajába szántott. Néhány nappal előbb a fésű heves összetűzés tárgya volt. Wink, a foglyok egyike azt állította, hogy Tico Feo tőle lopta el, mire a gyanúsított azzal válaszolt, hogy arcába köpött. Erre összeakaszkodtak, s addig birkóztak, amíg csak Mr. Schaeffer s még egy ember szét nem választotta őket. — Ez az én fésűm. Mondd meg neki! — követelte Mr. Schaeffertől Tico Feo. De Mr. Schaeffer teljes határozottsággal kijelentette, hogy a fésű nem a barátjé — válaszából érezhető csalódottság csendült ki. — Ha annyira odavan érte, hát Krisztus nevében tartsa meg a kurafi. — Később bizonytalan csodálkozó hangon Tico Feo szólalt meg: — Azt hittem, a barátom vagy. — „Az vagyok”, gondolta Mr. Schaeffer, de semmit sem válaszolt.

— Sose nem lóversenyen voltam, és amit özvegy asszonyról meséltem, az se nem igaz. — Dühösen magasra fújta cigarettája füstjét, és tűnődő arccal Mr. Schaefferre nézett. — Van pénzed, uram?

— Van vagy húsz dollárom — mondta Mr. Schaeffer tétován, félve, hová is vezet a kérdés.

— Az nem sok, húsz dollár — felelt Tico minden csalódottság nélkül. — De nem is fontos, majd dolgozunk, ahogy tudjuk. Mobileban van barátom, Frederico. Ő felvesz bennünket hajóra. Nem lesz baj —, úgy beszélt, mintha csak azt mondta volna, hidegebbre fordult az idő.

Mr. Schaeffer szíve összerándult; nem tudott szólni.

— Itt senki sem tud úgy futni, hogy utolérje Ticót. Ő leggyorsabban szalad.

— A puskagolyó nálad is gyorsabb — jegyezte meg Mr. Schaeffer alig hallható hangon. — És én túl öreg vagyok — tette hozzá; korosságának tudata émelyként mozdult meg benne.

Tico Feo nem figyelt rá. — És aztán előttem a világ. A világ, *el mundo*, barátom... — Felállt, s mint egy fiatal csikó, remegni kezdett; a körülötte lévő világ — a hold, a baglyok rekedt kiáltásai — szinte magával ragadni látszott. Légzése sebessé vált, s a levegőben

füstté alakult. — Menjünk Madridba? Valaki talán tanít meg engem bikaviadalra. Nem így gondolod, uram?

Mr. Schaeffer nem is hallgatott rá többé. — Túl öreg vagyok — ismételte. — Atkozottul öreg vagyok.

A következő néhány hétben Tico Feo szavai — a világ, *el mundo*, barátom — szakadatlanul ott motoszkáltak benne; a legszívesebben elrejtőzött volna előlük valahová. Néha a klozetba zárkózott, és fejét fogta. Állandó izgatottság és tantaluszi sóvárgás vett erőt rajta. Mi lenne, ha tényleg valóra válhatna a szökés, Ticóval, át az erdőkön, a tenger felé? Aztán elképzelte magát a hajón; ő, aki sohasem látta a tengert, s akinek egész élete a szárazföldben gyökerezett. Éppen ez idő tájt halt meg valaki az elítéltek közül, s az udvarban hallatszott, amint leszögezik a koporsót. „Ez nekem szól, ez nekem készül”, gondolta minden egyes kalapácsütésnél Mr. Schaeffer.

Tico Feo viszont soha jobban nem érezte magát; egy parkettáncos fürgeségével, gígolói könnyedséggel mozgott, mindenkühez akadt egy-egy tréfás szava. Benn a barakkban vacsora után ujjai valóságos pergőtűzet varázsoltak elő a gitárból. „Olé”-t kiáltani tanította az embereket, akik közül néhányan sapkájukat a levegőbe hajigálták.

Mikor az utat befejezték, Mr. Schaeffert és Tico Feót újra az erdőbe küldték. Bálint-napján egy fenyőfa alatt költötték el ebédjüket. Mr. Schaeffer egy tucat narancsot hozatott a városból, lassan meghámozta őket, héjuk hosszú spirálba tekeredett; a nedvdúsabb szeleteket barátjának adta, aki büszke volt rá, milyen messze tudja köpni a magokat — vagy tíz lábnyira köpdöste őket.

Gyönyörű hideg nap volt, a napfény szikrái pillangókként lebegtek körülöttük, Mr. Schaeffer, aki szerette a fák körüli munkát, bágyadtnak és boldognak érezte magát. Aztán Tico Feo szólalt meg: — Ez az alak még légynek sem tudja ártani. — Megjegyzése Armstrongra vonatkozott, egy dísznóképű emberre, aki puskáját térdei közé szorítva a földön ült. Legfiatalabb volt az örök között, s újoncnak számított a telepen.

— Nem tudom — mondta Mr. Schaeffer. Armstrongot figyelte, s az új ör mozdulatait, mint a tompa agyú, de hiú emberekét általában, ügyesnek és könnyednek találta. — Na azért elbánhat veled.

— Én veled elbánok talán — szólott Tico Feo, s egy narancsmagot köpött Armstrong felé. Az ör összevont szemöldökkel nézett rá, aztán sípjába fújta. Jelt adott, kezdjék el ismét a munkát.

A délután során a két barát néhányszor ismét összekerült; gyantagyűjtő vödreiket több ízben is két egymás mellett álló fára szögezték. Távolabb tőlük sekély, játékos patak kígyózott át az erdőn. — Vízben nincs szag — szólott Tico Feo tünődve, mintha valami rég hallott dologra emlékezne. — Szaladunk vízben, amíg lesz sötét, aztán fölmászunk fára. Így lesz, uram?

Mr. Schaeffer tovább kalapált, de keze remegett, s a kalapáccsal hüvelykjére ütött. Riadtan barátjára nézett. Arca nem fejezett ki fájdalmat, ujját sem kapta szájába, mint ilyenkor szokás.

Tico Feo kék szeme buborékká látszott növekedni; mikor megszólalt s annyit mondott „Holnap”, hangja a fenyők csúcsa körül susogó

szélnél is halkabb volt; a fiú szemein kívül Mr. Schaeffer mást nem is látott.

— Tehát holnap, uram?

— Holnap — mondta Mr. Schaeffer.

Mikor a reggeli nap első sugarai a barakk falára estek, Mr. Schaeffer, aki csak keveset aludt az éjszaka, tudta, hogy Tico Feo is ébren van már. Fáradt krokodilszemmel figyelte barátja mozdulatait a szomszéd fekhelyen. Tico Feo kibogozta a kincseit tartalmazó sálát. Először a zsebtükröt szedte elő. Gyöngyházszerű visszfénye az arcán remegett. Egy ideig komoly önelégültséggel gyönyörködött magában, megfésülte és lesímitotta haját, mintha csak vendéglőbe készült volna. Aztán nyakába akasztotta a rózsafüzért. A kölnivízét nem nyitotta ki, a térképet sem. Utolsónak a gitárt pengette meg. Mialatt a többiek öltöztek, az ágy szélén ült. Különösen érezhette magát, tudnia kellett, hogy többé sohasem játszhat rajta.

A ködös reggeli erdőben madarak rikoitozása kísérte az emberek útját. Libasorban haladtak, tizenöten egy csoportban, mindegyik csaptra hátul egy-egy őr vigyázott. Mr. Schaeffer izzadt, mintha meleg nyári nap lenne, s képtelen volt lépést tartani barátjával, aki ujjaival pattintgatva s a madarak fütyére válaszolgatva a sor elején haladt.

A jeladásban előbb megállapodtak. Tico Feo elkiáltja magát, „A pihenő véget ért”, s úgy tesz, mintha egy fa mögé húzódná. De Mr. Schaeffer nem tudta, mikor kell ennek megtörténni.

Az Armstrong nevű őr sápjába fújt, s a sorból kiváló emberek munkahelyükre oszlottak szét. Mr. Schaeffer, bár amennyire képes volt, igyekezett jól végezni munkáját, egyre arra ügyelt, hogy se Tico Feót, se az őrt ne tévessze szem elől. Armstrong egy fatönkőn ült, félarca kidagadt a bagórágástól, puskája a nap felé meredt. Tekintete csalárd volt, mint egy hamiskártyásé; az ember sohasem tudta, hová néz éppen.

Először egy másik ember adta meg a jelt a pihenőre. Mr. Schaeffernek, bár azonnal felismerte, hogy a hang nem barátjáé, a rémület hurokként szorította össze torkát. Mióta megvirradt, fülében szakadatlan lüktetést érzett, úgyhogy attól tartott, meg sem hallja a jeladást.

A nap az ég közepére kúszott. „Henyé álmodozó. Nem is fogja megtenni”, gondolta Mr. Schaeffer, s egy pillanatig hitte is ezt. De máskepp történt: — Előbb együnk — szolt gyakorlatiasan Tico Feo, miközben csajkáikkal a patak partjára telepedtek. Csendben ettek, mintha csak haragban lennének egymással, de az étkezés végén Mr. Schaeffer egyszerre érezte, hogy barátja keze gyengéden megszorítja csuklóját.

— Mr. Armstrong, vége a pihenőnek...

A patak közelében Mr. Schaeffer egy édes mézgafát látott, s arra gondolt, hamarosan itt a tavasz, amikor is az édes mézga rágcsálásra alkalmasan kicsordul a fából. Tenyerét egy éles kődarab sebezte fel, miközben a partról a vízbe ereszkedett. Felegyenesedett, és futni kezdett; hosszú lába volt, majdnem egyvonalban haladt Tico Feóval, körülöttük jeges szökőkutak freccsentek föl. Az emberek kiáltásai tompa barlangbéli hangokként visszhangoztak körülöttük az erdőben, három

lövés is dördült, a golyók magasan húztak el fölöttük, mintha csak az őr egy vadlúdcsapatra tüzelt volna.

A patakban keresztben fekvő farönköt Mr. Schaeffer nem vette észre. Úgy érezte, még mindig szalad, pedig lábai a levegőben kalimpáltak; mintha hátára fordult teknősbéka lett volna.

Miközben küszködött, úgy tűnt neki, mintha barátja fölője hajló arca csupán a fehér téli égbolt egy darabja lenne — oly távoli, oly részvétlen volt. Csupán egy pillanatig lebegett fölőtte, gyorsan tovaröppenő kolibriként, de ennyi idő alatt is láthatta, Tico Feo sohasem akarta, hogy vele szökjön, sohasem is gondolta komolyan az egészet, s aztán visszaemlékezett, hogy valaha azt gondolta róla, sok időbe telik, míg felnőtt lesz belőle. Mikor rátaláltak, még mindig a bokáig érő vízben feküdt, mintha csak meleg nyári délután lenne, s lustán ringatózna a patak vizében.

Azóta három tél telt el, és mindegyikre azt mondták, a leghidegebb s a leghosszabb volt. Az utóbbi két hónap esőzései még mélyebbre vágták az agyagos út keréknyomait, még nehezebb a telepre jutni, de még ennél is nehezebb távozni onnan. A falakra két fényszórót szereltek, fényük éjszakákon át óriási bagoly szempárjaként világít. Ettől eltekintve nem sok változás történt. Mr. Schaeffer például ugyanúgy néz ki, mint azelőtt, csupán haját lepte be jobban a dér, s bokatorése óta csak bicegve járhat. Maga a kapitány jelentette ki, hogy Mr. Schaeffer akkor törte el, mikor megkísérelte elcsipni Tico Feót. Képe még az újságban is megjelent, alatta a következő szöveggel: „Aki megkísérelte megakadályozni a szökést”. Kezdetben halálosan megszegyenültnek érezte magát, nem azért, mert tudta, a többiek nevetnek rajta, hanem mert arra gondolt, esetleg Tico Feo is megláthatja. Ennek ellenére mégis kivágta a lapból, s most egy borítékban tartja, együtt a barátjára vonatkozó többi újságkivágással: először egy vénkisasszony jelentette a hatóságoknál, hogy a fiú behatolt otthonába és megcsókolta, kétszer pedig azt jelentették, hogy Mobile környékén látták.

Mr. Schaeffer jogát a gitárra soha senki sem vitatta el. Néhány hete új fogoly került a barakkba. Úgy mondták, jó zenész, s többen rábeszéltek Mr. Schaeffert, adja kölcsön a gitárt. De az új ember dalai hamisan csengtek, mintha Tico Feo, mikor utoljára megpendítette gitárját, egyben meg is átkozta volna. Most ott hever Mr. Schaeffer priccse alatt, üveggyémántjai lassan megsárgulnak; éjszakánként néha kitapogatja kezével, s ujjait végighúzza a húrokon: hát igen, a világ...

Varga Zoltán fordítása

ÁRAMSZÜNET — VERSEK

Tolnai Ottó

RÉGIMODI VERS EDUARD SAMRÓL

(Danilo Kiš regényére)

Nem is tudom mikor találkoztam
egy valamirevaló emberrel öreg bakter
aki felfelé váltod a síneket
spirál alakba
(Ádám festőbarátjai szeretik
hasonlóan a *spirált*
Branko meg a Leonid)
hogy fenn majd mint egy forró gránátalma
szétpukkadjon minden és a disznók elé
guruljanak a még sápadt gyöngyszemek
persze tudom a menetrend az menetrend
mégis álljunk csak meg egy pillanatra
a halbcilinderedben rothadó hús felett.

Örök nyúlszáj-fosziliszárnyú Ahasvérus
kereszt alakú vagy mint fémlapok között a páfrány
ahogy két öszvérrel napi 150 Symphoniád erdőtüze mellett
cigánykorden elhaladsz.

Kaucsukbilincsbe vert öreg vasutas csillagod felé
a rózsafülű csipkerózsa-mancsú kutyus követ csak
és hej a zseniális női intrika

Lányát vagy anyját

Anyját vagy a lányát

Egyiket se

Vagy mind a kettőt Sam

Eine Singermaschine!

— — — — —

Ein Frack. Rekao sam Ein Frack!
Hej Sam:
Gde su vam stvari, Sam?
OMNIA MEA MECUM PORTO:
mondta Sam Doviđenja mladiću
i laku noć! és a szennycsatornában elszaladt.

Pedig hat öreg clown-forradalmár nem valami sokat kapott
érted a fiad
tudod azokat a honoráriumügyeket még mindig nem rendezték
és hál' istennek nem is rendezik soha.

Es talán jobb is, hogy zseniális
AUTÓBUSZ VÍZI- VASÚTI ÉS A LÉGIFORGALOM
[KÖZLEKEDÉSI RENDJÉT

be sem fejezhetted soha
tán inkább kötőablákra kellene kaparnunk nekünk is körmeinkkel
kis szobáinkba forogva mint a kutya
farka hegyén a bolhát hogy kettéroppantsa

SIMILIS SIMILI GAUDET

W I L L E M II.

„Emlékszel, Camus figyelte meg,
hogy Amszterdam csatornáit
a pokol köreire hasonlítanak.”

Füst és hamu

„Nem gondolod, hogy
egy kis adag szadizmus is van
abban, ahogy a porcelánnyuszi
orrán Willem-ről a hamut levered?”

... akár a szigeten
(„Most jutott eszembe
jázminbokrok voltak azok
ott a mammutsípok mögött!)
ha hablabdákkal dobálódzik
a szél és szeplős kezükbe
vesznek egyet az emberek
úgy tapogattam én is Asám
hasában kis Asánk...

Füst és hamu
Sok-sok füst és
Sok-sok hamu

... a dohánylevélpólyáról
Willem II-nek kereszteltük
mosolyogva csúnyán...

„Emlékszel, Camus figyelte meg,
hogy Amszterdam csatornáit
a pokol köreire hasonlítanak.”

LÁTOGATÁS A KAMNIKI
JAVÍTÓINTÉZETBEN

Repedéseikben kígyó és moha
Hajnalban harmattisztán verejtékeznek
Délben meg mint valami nagy sütős
Gyümölcsök repedeznek fel a hegyek
Repedéseikben kígyó és moha

A hóareolában dögkeselyű
JÉGTOJÁS

SÍRFELIRATOM

**itt nyugszik stb. az
ki madárfejét
üvegfalban ütötte szét**

ENIKŐ XIV.
(Képeslap)

Szép az a rész
a tüskékről
a pince
ahol autóztok.

Végre olyan
magas hegyek
hogy tovább
már tényleg
nem mehetsz.

DAR UL DZSIHAD

Egy sárga és egy zöld hasú
kígyót tekert sötét
nyakára — dísznek.

ARS POETICA IX.

Mondjuk
amilyen ártatlan
szívtelen rutinnal
szúr türe a kisgyerek
lepkét
rovar
fúj tojásk
ránt halat
mondjuk.

Mondjuk
séta közben ahogy
tarkón piszkít a madár
mondjuk
mondjuk a madár
a madár
mondjuk
mondjuk tarkón
tarkón.

ÁRAMSZÜNET

érdekes sosem jutna eszembe: gyertyát vásárolni

DAL A ZÁSZLÓKRÓL

Ma is sikerült új trikót húzni
árbocomra
mérgecsikút
vagy pasztellt
A fene egye meg az utóbbi időben
mind több a pasztell
az alsóneműszín

Nem lehetek következetes.
A fehér szintén csak gyászszín.

DALMÁCIAI KÉPESLAP

Semmink
első pillanatra tán köre
szűk lépcsős utcára
lányra kéthordós számárra emlékeztetett
partra szorult
első pillanatban tán
a tükör dimenziója
színe meg is csalt bennünket

A HAT DIKLAI LEGÉNY A MEGSZÁLLÁS ORJÁS HANGSZÓRÓJA A SÁRGA ÉNEKES MADAR ÉS A KILENC KÖKUGLI ÉNEKE

I

Tőled jobb halász
Tőlünk jobb halász és
Persze tőlem is jobb halász
Mert van hajója

II.

Kad jaka bura
Ima harpuna

Kad jaka bura
Ima harpuna

III.

Bor és homok
Sok-sok bor és
Sok-sok bor

IV.

Szamár és rák
Sok-sok szamár és
Sok-sok szamár

V.

Kad jaka bura
Ima harpuna

Kad jaka bura
Ima harpuna

VERS, AMELYBEN MASACCO SZENT JEROMOS
ÉS SZENT JÁNOS CÍMŰ FESTMÉNYE
MEGELEVENEDIK

„Es megvallá és nem tagadá; és megvallá, hogy: Nem én vagyok a Krisztus. Es kérdezék őt: Micsoda tehát? Illyés vagy-é te? Es monda: Nem vagyok. A próféta vagy-é te? Es ő felele: Nem. Mondának azért néki: Kicsoda vagy? Hogy megfelelhessünk azoknak a kik minket elküldöttek: Mit mondasz magad felől?

Monda: Én kiáltó szó vagyok a pusztában.

(János evangyéliuma)

A téren szurokillat csapott meg.
A halászok szurokkal ugrattak egyszer.
A sarkon meg, ahogy befordultam,
mint egy nehéz halászladik tartott rám,
semmi, Jeromcs, csak valami tartott rám.
Semmi, csak ezt akartam mondani.
Ezért ugrottam melléd.

Ezért adom most egy kicsit gyorsan a bambát.
 És már mennék is. A folyóba.
 Elfáradnak karjaid, Jeromos, könyvet, templomot tartani soká.
 No meg, ahogy látom, kutyád se vetné meg ikrám.
 Már többször szerettem volna kalapod alá húzódni.
 Csendes sátor a te kalapod, akár a hárs.
 Hátha éppen zivatar az, ami meredeken tart rám!?
 Érdekes, Jeromos, örülten érdekes, már komplexusommá válnak ezek az
 átkozott, fúrge zivatarok.
 (Nátánael azt mondja, faluról hoztam,
 itt a kövön nem árt.)
 Tényleg, ezt már többször készültem kérdezni tőled,
 kutyád nem bánt tán,
 hogy a fenében az, hogy én, aki vízben,
 naponta térdig vízben dolgozom
 (tudod, a keresztelesekre gondolok),
 már-már rettegek a zivataroktól, az esőtől?

János, ez tényleg érdekes, kezdte Jeromos, a hárs,
 ez tényleg érdekes.
 PERSZE, JÁNOS, EGYRŐL AZONBAN NEM LENNE SZABAD
 MEGFELEDKEZNÜNK SOHA.

VERS AMELYBEN A STEWARDESSEKNEK ÁLLÍT
 ÖRÖK EMLÉKET A KÖLTŐ

*mert csak Mona Lisa mögött ilyen
 sötétzöldek a völgyek*

NÁDTETŐT TARTÓ KARIATIDÁK
 SZAMARAK
 SISKÁS KIS SZAMARAK
 FEKETE SZIVACSEBA TOJÓ VÍZIMADARAK

VERS, AMELYBEN BEFEJEZÉSÜL AZ ÁRAMSZÜNET
 DARABJAÍRA UTAL A KÖLTŐ

Kettétört rák
 forró fehér húsával forgunk a sötét fenéken
 és kérődzünk, mint a tehén,
 mintha tényleg tengeri fűvet legeltünk volna.
 Közben csak rákot törtünk ketté,
 hogy meghátráltatásunk befejeztessék,
 hogy piros ollóját emlékebe adjuk.

GÁL I. ÁSZLÓ VERSEI

CSODAPÓK

és fúj a szél
a lámpa ég (petróleum)
öngyilkos szúnyog énekel
a hegyen csak a szél beszél
az éjszakával nászra kél
s lihegve mászik fel a fény
a város küldi

a messzi város ott alant
idefent csupán fénye van
se gond se láz se éh se csók
a város sötét csodapók
millió lámpa szemmel

a hegyen csak a szél beszél
az éjszakával nászra kél
ősznek hívják majd a leányt
ki szeret szül és tél lesz

LÁMPAFÉNY A VÁROSBÓL

a lámpa mögött ki ül
a lámpa mögött ki ül
feldobták a hegytetőre
liheg a hársfa lombjain
a tó vizében elmerül
szúnyogok zúgnak alattót
(a fény mögött ki ül?)
a víz tükrén egy karika
majd lassan szétterül
lent messze lámpa hunyorog
dorombol csöndes éjszaka
a hold huncut pufók kölyök
a lámpa mögött ki ül?

A Z Ú T

egy messzi lámpa a sötétben
az erdő mélyén hajnali szürkületben
s az enyém itt
 üzennék néki
bús lámpafénnyel mert én sem alszom
s mert álmodom itt csoda álmot
járnak-e arra óriások
 s tündérkirálynők
az erdő mélyén vidám huncut manók
szerelmes lányok kemény legények
boldog öregek

van-e út arra és van-e út
széles aszfaltos vagy ösvény legalább
van-e hogy valaki megérkezik
felsóhajt örül és nem menne tovább
van-e olyan út amelynek vége van

VERS A CÉLRŐL

fekete körök közepén a pont
lövészek vágya: semmi
nagy hal még soha senki nem fogott
nagy magasság vagy a futó aki elterül
alig pihegve de boldogan
mert a többi lohol még fulladozva
vagy a tudós aki rájött az élet
megfejtetlen nagy titkára csoda
de bomba lesz belőle és halál

fekete körök közepén a pont
a büszke cél a semmi
rozsdás szögekkel palánkra tűzték
hogy ő a nagy és a felülmúlhatatlan
hogy tovább nincsen és az élet értelme
hogy most több vagy mint a többi más
nagyobb okosabb egy ponttal gazdagabb

menj túl a palánkon vagy fejszét ragadj
döntsd vágd rombold öld meg a pontot
szomorú kín a célba találni
és ha nincs több jobb szebb másabb
és ha már onnan úgyszincs tovább
nem volt érdemes odajutni

HÁROM VERS

Fehér Ferenc

ELHAGYOTT SZÁLLÁS

Konjović Milannak

Mélyzöld tengeriben lakatlan sziget.
Dudvái közt a kúsó csend sziszeg.

Magába hülit amott egy sánta, vén kazal;
lábánál a lompos nyári dél hasal.

Összetörne itt, ha bármit mondanál;
gőré léce közt fuvallat orgonál...

Elnyelne szavad ásitó pincemély,
magába rántana, s mit sem értenél...

Rozsdamarta lénc. Arrább napszitta csont;
ő volt a hűség — szegény kis jó bolond!

Kidólt, széljárta duc. Alma kék galamb.
Már soha meg nem érti, hogy jobb alatt...

Távol gépkocsik, szikrázó messzi út.
Itt halálfejes lepke — a semmi zúg.

Várom, hogy egy szekér végül felzörög,
főlnyihognak égi, szárnyas csődörök;

átvágat rajtam, s keszeg nyakamba csap
üldöző árnyam, az ős paraszti dac...

Vagy nyílik a tornácajtó és kilép
egy lány, akiért ölt a férfinép;

jön majd felém, kezében bor és kalács
és fehérben lesz, ahogy előlte magát...

Szomjan is veszhetek, rég bedőlt a kút,
kékszín szerelme, az ég is megfakult;

mint valami gazdátlan, kinőtt ruhát —
egy félelmcies olló hasítja át:

nem is látni, épp csak meghasadt az ég,
én meg akárha itt se állanék;

az esti gyorsal vagy én is elmegyek,
vagy paré közt dongnak be kék legyek...

MADARAK FOLYÓJA

Megnyugvásom világos völgye,
madarak folyója, nyári út;
szitakötőszárny a most és örökre,
én vagyok a szomjúság s a kút.

Kik már mélyen lent pihentek,
vagy felhőzitek egem —
ezt a fekete nyári csendet,
ezt hagyjátok nekem.

Erre jártam apám nyomában,
lándzsás nádasok között:
mégis csak a csendet találtam,
mert csak a csend az örök.

A halált is csak így értem én:
nád bojtján ökörszem rezeg...
Reggel még örömem-szűrte fény,
s este lidérces neszek...

Megnyugvásom vadgalamb-völgye,
madarak folyója, nyári út;
valaki kell, hogy kutam betöltse,
hogy csak az legyek, maga az út.

TÜZES SZEKÉREN

Anyám az udvaron alszik
bontják szobája falát...
Arcóra viola hajlik,
legyezi eperfaág.

Alszik liliumfehéren,
álmában nyílik az ég;
görgetik tüzes szekéren
hatvanhét esztendejét.

A terhébe beleszakadt
padláson jár valaki;
koccannak a kémény alatt
kormos kis lábosai.

Hozzá már nem nyit be senki.
Szél babrál a kilincsen...
Anyám már régóta sejti:
ez a szél — ez az Isten.

Szalmán alszik, mint a gyermek,
s nincs szavam fölkelteni;
szelíden szívembe lengnek
száradó kötényei.

Alszik a nyugvó világom,
keze a feje alatt;
levélként pergő halálom
hajába beleakadt...

Topolya, 1965 július—augusztus

COLLAGE

1.

tüzes kis ló szólt a gyertya
nem szereti a készülődést
kihajtanék a šafarik térre
hol éjszakánként nyitva felejtik a lányokat
térdükig mályvával leereszknék
szólok hát parázsért szólok
muharral vagyunk lovammal teli

2.

ez a gyűrűket felfaló
fekete négyzet
a gyárba sietők
ébresztőórája
ez az orgonasíp
acél húrozata
a fogak helyén
a csontok helyén
síp-sebei a fiarnak
hátam szálkás húrozata
sovány orgonasípok

3.

ráöltöttem a nyelvem
harmatos lett mint a banán
egész télen kapirgáltam a bőrt
csukottszájúnak hívtak
ez idő alatt kis ágcsontkákat neveltem
addig a korig míg a fiúk nyaka megvastagodik
kevés a rőzsém arcát megvilágítani

4.

amióta leült
cserepet fogott bokája
a sós árnyékú
összekötözték saját magával
levéltésztában őrzi szemét
kihűlőben
könyvet fogott
hagyta füstölni
a keresztet a falon

ÉRTÉK ÉS TÖRTÉNELEM

Heller Ágnes

Az a gondolat, hogy az emberek maguk csinálják történelmüket — de készen talált feltételek között —, tartalmazza a marxi történelemfelfogás két alaptételét: az immanenciát egyrészt, az objektivitást másrészt. Első látszatra az immanencia elve tartalmazza a teleológia, az objektivitás elve a kauzalitás tényét: az emberek célokat tűznek ki, de a körülmények meghatározzák azokat, a céloktól eltérő eredményekre vezetnek stb. Ez azonban csak akkor lenne igaz, ha a „körül-mény” és az „ember” két különálló entitás volna. Holott azok bizonyos „körül-mények”, melyek között az emberek célokat tűznek ki, maguk a társadalmi-emberi viszonyok, a dolgok közvetítette emberi viszonyok. A „körül-mény” sosem holt tárgyak, akár termelőeszközök összessége, hanem termelőerő, társadalmi szerkezet, gondolkodásmód egysége, tehát végtelen sok teleologikus tételezést tartalmazó komplexum, ilyen teleologikus tételezések objektív eredője. S fordítva: mikor az emberek célokat tűznek ki, akkor nemcsak kérdésvetéseik udvara és iránya kauzálisan meghatározott, de célirányos tetteik s bárminő más objektivációik újabb klauzális sorokat indítanak be.

Kauzalitás és finalitás tehát Marxnál egymást szükségképpen tételező társadalomontológiai tények. Persze: az egymást szükségképp tételezés csak a társadalomra nézve igaz, hiszen természeti okság minden teleológia nélkül létezik. Az előbbiből következően a jelenség-lényeg fogalom-pár is társadalomontológiai valóságot fejez ki. Finalitás nélkül értelmetlen a lényeg fogalma, mert csak adott célkitűzés szempontjából van lényeges — és így jelenség is. A természetben a törvényszerűség az, ami ontológiai valóság-lényeg és jelenség a természetre vonatkoztatva csak ismeretelméleti kategóriaként értelmezhető.

Mi most azonban nem az egyes ember célszerű tevékenységei és az objektív történelmi folyamat problémáját elemezzük. Azt a kérdést vetjük fel, hogy van-e a történelemnek célja; ha nem, miből ered az objektív célszerűség látszata? Végül, hogy a történelmi fejlődés és egy objektív célszerűség gondolata szükségképpen összetartoznak-e.

A történelem a társadalom *szubsztancialitása*. A társadalomnak nem lehet emberen kívüli szubsztancialitása, miután éppen az emberek a társadalmi objektivitás hordozói, csak ők építik és adják tovább a mindenkori társadalmi szerkezetet. De ez a szubsztancialitás nem lehet az *egyes* ember, mert bár az egyes saját társadalmi viszonyainak összessége, sosem foglalhatja magába a társadalmi viszonyok extenzív vagy intenzív végtelenségét. Ez a szubsztancialitás még csak nem is az, amit Marx az „emberi lényegnek” nevezett. Az „emberi lényeg” — mint látni fogjuk — maga is történeti; a történelem az emberi lényeg kibontakozásának története, de nem azonos azal. A szubsztancia nemcsak a lényegest tartalmazza, hanem az egész heterogén társadalmi struktúra *folyamatosságát*, az értékek folyamatosságát. Így nem lehet más a társadalom szubsztanciája, mint maga a történelem.

Ez a szubsztancialitás strukturált, messzemenően *heterogén*. A heterogén szférák — mint: termelés, tulajdonviszony, politikai szerkezet, mindennapi élet, erkölcs, tudomány, művészet stb. — egymáshoz az elsődlegesség-másodlagosság vagy egyszerűen a másság viszonyában állnak. A heterogén szférák között nincs egyetemes hierarchia, univerzális lényeg-jelenség viszony. A termelőerők fejlődése elsődleges a társadalom össz-szerkezetének fejlődéséhez képest — ez azonban nem jelent lényeg-jelenség tagolódást. Amennyiben a heterogén szférák között hierarchia jön létre, ez mindig egy adott konkrét ponton, adott feladatok vagy döntések szempontjából, konkrét célok vonatkozásában történik.

Az idő a történések irreverzibilitása. *A történelmi idő a társadalmi történések irreverzibilitása*. Minden történet *egyaránt* irreverzibilis; ezért értelmetlen arról beszélni, hogy az idő az egyes történelmi korokban „lassabban”, máskor „gyorsabban” halad. Ami változik, az nem az idő, hanem a társadalmi struktúrák átalakulásának sebessége, az átalakulás ritmusa. De ez a sebesség a heterogén szférákban *eltérő*. Innen ered az egyenlőtlen fejlődés, mely a marxi történetfelfogás egyik centrális kategóriája.

Maguk a fent említett, egymáshoz való viszonyukban heterogén, nem hierarchikus szférák szféra-homogeneitásukon belül maguk is heterogének; s ezeknek ugyanakkor van lényeg-jelenség tagozódásuk is. Ezek a történelem nagy süllyesztői és egyúttal bölcsői is. Itt süllyednek a mélybe az egykor jelentős struktúrák, hogy tovább éljék most már össztársadalmi szempontból jelentéktelen életüket; itt emelkednek fel mások a jelentéktelenségből a jelentőségbe. Így pl. a *face to face* csoportalakulatok a nemzetségek korában a társadalmi szerkezet legfőbb integrációi voltak: ezekben szerveződött a munka, ezek ter-

melték a szokásokat; ma az integrációk széles skálája épül rájuk, s ezeket nem lehet többé a *face to face* csoportokra „visszavezetni”. Vagy fordítva: a civilbátorság, mely az antikvitásban csak elvétve, értékben mélyen a katonai és hazafiúi bátorság alatt jelentkezett, az újkor hajnalán hihetetlen gyorsasággal az erkölcsi értékek legmagasabb soraiba emelkedett. Hasonlóképpen változnak meg egyes struktúrák, értékek és elméletek *funkciói* is. Szeretnénk azonban még egyszer hangsúlyozni, hogy az említett süllyedés és felemelkedés az alapvető szférák belső ügye. A történelem folyamán létrejött heterogén szférák maguk — miután egyszer létrejöttek — nem pusztulnak el.

A történelem folyamata értékek egymásra épülésének illetve egy és más érték degenerálódásának és pusztulásának processzusa. Az egyes heterogén szférák *létezése* magában véve is értékjelenség; értéknövekvés és pusztulás dinamikája a heterogén szférák tartalmában illetve azok belső szerkezetében játszódik le. Így pl. a „termelés” vagy „erkölcs” szférájának létrejötte értékjelenség: az, hogy „miféle” termelés vagy „miféle” erkölcs jelzi az értéképülés vagy pusztulás hullámmozgását.

De mindenekelőtt mit nevezünk értéknek? Mindazt, ami az ember nembeli lényegéhez tartozik és ami közvetve vagy közvetlenül hozzájárul a nembeli lényeg kibontakozásához. Elfogadjuk a fiatal Marx — később is megőrzött — koncepcióját az emberi lényegről, melyet Márkus György sokoldalú analízise tárt fel számunkra. Eszerint Marxnál az emberi lényeg összetevői: a munka (objektíváció), a társadalmiság, az univerzalizálás, a tudatosság és a szabadság. Az emberi lényeg tehát nem az ami az emberiségben, még kevésbé az egyes emberben mindenkor „benne volt”, hanem az emberiségben, az emberi nemből benne rejlő *lehetőségek* fokozatos és folyamatos realizálása. Visszatérve az érték-problémára. Mindaz, ami bármely szférában a mindenkor jelen állapothoz képest gazdagítja ezeket a lényeg komponenseket: értéknek tekinthető; s ellenkezőleg, mindaz, ami az egy adott lényeg-komponens fejlődésében elért fokot közvetlenül vagy közvetve visszavonja: nem-értéknek (Unwert). Az *érték tehát társadalom-ontológiai* kategória, mint ilyen objektív; nincs természeti objektivitása — csak természeti feltétele —, de van társadalmi objektivitása. Független az egyes emberek értékelésétől, de nem független az emberek tevékenységétől, hiszen társadalmi viszonyok kifejeződése és eredője. Marx különben számtalanszor elemezte ezt a sajátos társadalom-ontológiai objektivitást. Hogy csak két példára utaljak. Magánál a gazdasági érték elemzésénél, amennyiben kifejti, hogy semmiféle vegyelemzéssel ki nem mutatható, mégis messzemenően objektív; másutt, amidőn disszertációjában kigúnyolja az ontológiai istenbizonyíték kanti cáfolatát s joggal írja, hogy az istenek — mint társadalmi valóságok — ténylegesen léteztek, hatottak, sőt, fejlődtek. Hozzátehetjük: olyan ember számára is léteztek, aki nem hitt bennük.

A heterogén társadalmi valóság *minden* szférájában kibontakoznak — persze egymással összefüggésben — az említett objektív értékek s ugyancsak *minden* szférában létrejöhet a devalválódás is. Maga a termelés lehet pl. univerzális, szabad, tudatos, vagy ellenkezőleg — mint

éppen az elidegenedettségben —: specializálódott, mechanikus bérabszolga-tevékenység. A sajátosan erkölcsi értékeknél — melyek értékmi voltát viszonylag korán tárták fel — különösen könnyen belátható, hogy mennyire az emberi lényeg különböző aspektusainak kibontakozására irányulnak. Nincs különálló „erkölcsi” tevékenység, az erkölcs az emberi tevékenységek egy vonatkozása. Ez a vonatkozás pedig — hogy a legnagyobb elvontságban fejezzük ki magunkat — a *partikularitás viszonya a nembeli általánosság*hoz. Ennek a nembeli általánosságnak hordozója mindig valamely konkrét társadalmi szerkezet, közösség, szervezet, társadalmi követelmény, eszme. Az erkölcs olyan követelmények és szokások rendszere, mely többé-kevésbé belső szükségletté — morális szükségletté — teszi az emberek számára azt, hogy felülemelkedjenek partikularitásuk *közvetlen* szükségleteim — s ezek kifejeződhetnek vágyban, haragban, szenvedélyben, egoizmusban, akár az önzés hideg logikájában is —, s azonosítsa partikularitását egy saját személynének esetlegességén túli társadalmi követelménnyel, igénnyel, akcióval, az előbbit az utóbbi fokára „emelje”. Ezen az alap struktúrán nem változtat az sem, hogy vannak olyan negatív értéktartalmakat hordozó közösségek, melyhez képest a legszűkebb és legegésztetesebb partikuláris igény kielégítése is *tartalmilag* — de nem szerkezetileg — magasabb rendű. Ha egy futó pillantást vetünk a leghagyományosabb és ugyanakkor legszívósabb erkölcsi értékekre — mint pl. becsületesség, igazságosság, bátorság —, nem lesz kétséges, hogy ezek — akár mint normák, szokások, eszmék — mindig a partikularitás nembelivé emelésének eszközei voltak, s tartalmuk különbözősége messzemenően attól függött, hogy milyen közösséghez kellett az egyénnek felemelkednie. Hozzá kell különben tennünk, hogy a művészet, mint az emberi történelem öntudata és emlékezete — hogy Lukács György meghatározását idézzük — szintén teljesíti az előbbi funkciót: a partikularitás „felemelését” a nembeliségbe; s így nem véletlen — s itt újra Lukács Györgyre utalunk —, hogy a művészet egyik központi kategóriája — a katarzisz — voltaképpen etikai kategória.

Visszatérve az erkölcsi értékek komplex voltához. Mindaddig csak az emberi lényeg kibontakozásának a társadalmiságra vonatkozó mozzanatáról beszéltünk. De — hogy egy másik aspektust említsünk — a szabadság is az etika egyik központi kategóriája. Csak mellékesen jegyezzük meg, hogy ez nem volt mindig így. Az antik etikák érték-hierarchiájának csúcán nem a szabadság, hanem a boldogság állt. A szabadság akkor vált egyre sokoldalúbban az etika szívévé, midőn központi szerepe lett a valóságban magában; akkor, amikor felbomlottak a régi típusú természetadta közösségek, fejlődésnek indult a kapitalista társadalom, megszűnt az ember feltétlen és természetes beleszületettsége egy adott társadalmi szituációba, s így az ember — legalábbis elvontan, lehetőség szerint — megválaszthatta helyét a világban s ezzel erkölcsét és normáit is, s ezzel megszűnt az erkölcsi kódexhez kötött etika szükségessége. A „szabadság” mint az erkölcs újabb centrális kategóriája tehát *értéknövekedést* fejezett ki. Ez az értéknövekedés valóságos, objektív volt még akkor is, ha az egyedek öriási többsége számára csak mint elvont lehetőség volt is jelen. Nincs

terünk arra, hogy elemezzük: hogyan épül az univerzalitás, a tudatosság s a munka (objektíváció), továbbá az ezekhez való viszony is az erkölcs világába. Mindenki könnyen meggyőződhet róla.

Az értékek kibontakozása tehát heterogén szférákban történik. Ezek — mint erről beszéltünk — egyenlőtlenül fejlődnek. Így az egyik szféra kibontakoztathatja az emberi lényegét egy vonatkozásban, míg a másik vonatkozásban kontrakarírozhatja azt, a devalválódás irányába mutathat. A történelem a heterogén szférák értékcollízióinak története.

De a heterogén szférák kollíziója csak egyike a történelem folyamatos értékcollízióinak. Egy szférán belül is tipikus az a szituáció, midőn az lehetőséget ad az emberi lényeg egy vonatkozásának kiteljesítésére, de elkorcsosítja a másikat. Gondoljunk csak a társadalom fejlődésére az elmúlt évszázadokban. Az integráció, a számunkra való — azaz tudatosult — emberiség, továbbá a világtörténelem kibontakozása az egyik oldalon kétségtelenül objektív értékmomentum, ahogy az emberek elmagányosodása, közösségi bázist vesztese, a nagy társadalmi mechanizmusoknak való manipulált alárendelődése a másikon ugyancsak kétségkívül objektív devalváció — s a példákat lehetne szaporítani.

Már az eddigiekből is világos, hogy az érték kibontakozásban egy fejlődési tendenciát látunk, s hogy az értéképülés és devalváció állandó hullámmozgásában az értéképülést tekintjük alapvetőnek; így tehát a történelmet fejlődésnek, a társadalmi szubsztanciát fejlődő szubsztanciának tekintjük. Ha érték kibontakozáson pusztán az erkölcsi értékek szaporodását és gazdagodását értenénk, akkor legalábbis kétséges, hogy igazolni tudnánk álláspontunkat. Mindenesetre könnyen ellenünkbe vethetnék, hogy az emberek nem lettek sem jobbak sem boldogabbak. Mi több: ha értékfejlődésen azt értenénk, hogy bizonyos történelmi korok *realizált* értékei *globálisan* fejlettebbek korábbi korok *realizált* értékeinél — ugyancsak *globálisan* —, akkor is igen nehezen vagy egyáltalán nem sikerülne álláspontunkat igazolni. Csakhogy mi sem nem szűkítjük az érték fogalmát az erkölcsi értékre s magát az erkölcsi értékét sem a jóságra vagy a boldogságra, továbbá nem azonosítjuk az értékfejlődést egy adott kor ténylegesen funkcionáló értékeinek összességével.

Ami az első kérdést illeti. Ismételjük, hogy mindazt értéknek tekintjük, ami az emberi lényeg kibontakozásának közvetlen vagy közvetett előidézője, feltétele. Tehát értéknek tekintjük a termelőerőket és értékfejlődésnek azok kibontakozását, mivel ez egyrészt közvetlenül jelenti az ember képességeinek fejlődését, másrészt közvetve, amennyiben növeli a használati értékek mennyiségét s ezzel az emberi szükségleteket, s csökkenti az egyes termék előállításához társadalmilag szükséges munkaidőt. Ez a fejlődés minden más érték kibontakozásának bázisa. Ha most ellenünkbe vetik az az elidegenedés tényét vagy egy manipulált emberiség sötét utópiáját, akkor azt válaszoljuk, hogy a termelőerők fejlődésének objektív és alapvető érték volta nem jelent mást, mint hogy az emberi lényeg univerzális kibontakozásának *elengedhetetlen feltétele*. Az egyéb — heterogén — szférákban lejátszódó érték növekedésről vagy esetleges értékdevalvációról

ról önmagában még mit sem mond. Egy társadalmi struktúra összértéke akkor is süllyedhet, ha az egyik szféra érték tartalma nő; ez azonban még nem cáfolja meg, hogy *ennek* a szférának érték tartalma valóságos érték tartalom és hogy az növekszik. A mi esetünkben: nem cáfolja meg, hogy ez az érték fejlődés (a termelőerőké) a többi szférák érték kibontakozásának bázisa, természetesen ezt csak az „anélkül nincs” értelmében és semmiképp sem hierarchikus értelemben véve.

A termelőerők fejlődésében — mely, mint láttuk, maga is érték fejlődés — legplauzibilisebben mutatható ki a felfelé vezető út, a történelem fejlődő volta. De az a jelenség, melyről a következőkben szó fog esni, ugyanis *lehetőség és valóság diszkrépanciája*, már itt is megfigyelhető. Így pl. a valóságos termelés, a használati értékek mennyisége a feudalizmus kezdetein csökken az antikvitás legtermékenyebb korszakaihoz képest. De az új típusú termelés *lehetőségeiben* már akkor is sokkal többet tartalmaz, mint akár az antik termelés legmagasabb foka. *Nemcsak az értékvalóság, de az értéklehetőség is az értékfejlődés jelzője.*

De ha más szférák értékeit nézzük, akkor az előbb említett diszkrépancia állandóságának tényére bukkanunk. Elemezzük bár az erkölcsöt, a társadalmi szabadságot, az individuum kibontakozását, a művészetet vagy annak egyes ágait, fajait stb., nem kerülheti el figyelmünket az, hogy az érték fejlődés korántsem folyamatos. Midőn egy vagy más szférában bizonyos fokot elért, akkor — a társadalmi összstruktúrától függően — egy következő korszakban lezuhanhat erről a fokról, s megindul a deformáció, a devalváció, az ellényegtelenedés folyamata. Véleményünk szerint azonban egyetlen szférában sem lehet egyenlőségelet tenni egy értékfok elérése és elvesztése között. *Az elérés ugyanis mindig abszolút, az elvesztés relativ.* Amíg az emberiség egy bizonyos fokot el nem ért, addig az ahhoz a fokhoz tartozó értékgyarapodás nem létezik. Ha erről a fokról az adott szférában, vonatkozásban visszazuhan, akkor pusztán *lehetősége szerint létezik*, de teljesen sosem pusztul el. Fennmaradásának formái lehetnek a legkülönbözőbbek. Van, amikor egy valamikor egész közösségekben létező életforma (pl. az athéni demokrácia) elpusztul, de értékeinek többségét kis csoportok vagy akár egyének (ebben az esetben a sztoikusok és epikureusok) hosszú történelmi sivatagokon át vagy más értékek uralmának korszakaiban is megőrzik. Van midőn az elért értékfok elvont — bár sosem teljesített — normákban él tovább. Van midőn objektivációiban vár újrafelfedezésre, mint a homéroszi eposzok. Bármilyen hosszúak is a történelmi sivatagok egy vagy más értékszféra, értéksubstancia vonatkozásában, mindig vannak „őrzői”. A lehetőség szerinti létezés tehát csak feltételes pusztulás; az adott érték szempontjából sivatagnak tekinthető korok után megindul a régi érték újrafelfedezése s ezzel egyúttal mindig továbbépítése is, hogy majdan — magasabb fokon — esetleg megint lesüllyedjen a lehetőség fokára. Az emberiség kivívott értékei tendenciájukban sohasem pusztulnak el feltétlenül, mindig volt, van vagy lesz feltámadásuk. Ez az, amit az *emberi substancia legyőzhetetlenségének* neveznék, ami csak az emberiséggel, magával a történelemmel együtt pusztulhat el. Amíg van emberiség és történelem, addig van — fent értelmezett — értékfejlődés is.

Mindezzel természetesen nem vonom kétségbe az emberek (rétegek, osztályok) jogát arra, hogy egy adott kor *hic et nunc*-jának értékpusztulásain kétségbeessenek, felháborodjanak, még azt a jogát sem, hogy ezt a pusztulást helyrehozhatatlannak tekintsék. Nem paradoxon, ha azt állítjuk, hogy ez a felháborodás a kétségbeesés, a helyrehozhatatlanság perspektíváinak feltárása az értékmegőrzés egyik legfőbb forrása lehet. Persze nem mindig az; lehet hisztéria, a konfliktusok elutasítása, menekülés is. Hogy mikor értékmegőrző és mikor nem az egy effajta magatartás, azt mindig a konkrét szituáció dönti el. — Egy adott korban az értékpusztulás tényleges, még ha világtörténelmileg relatív is. Ha pl. Wright Mills kétségbeesett kortársai és honfitársai individualitásának ellényegtelenedésén, akkor érvelhetnénk azzal, hogy egyetlen, mégannyira manipulált kortársa sem érezné ma jól magát Platon államában vagy akár Campanella napvárosában, mert egyéniségét megfojtva látná, holott Platon vagy Campanella kortársai sok mindennel cáfolták ezeket a filozófusokat, de az individuum semmibevevésével éppen nem: az akkori individuumnak nem voltak individuálisabb szükségleteik, míg korunk jóval manipuláltabb individuumaiknak vannak. Az érv igaz, de nem igazságos. A társadalomkritikus joggal nem a világtörténelmen mér.

Eddig értéklehetőségről csak abban az értelemben beszélhetünk, hogy egy már kivívott érték visszasüllyed a lehetőség fokára. De a legkülönbözőbb értékszférákban is figyelemmel kísérhető egy másfajta lehetőség: az az értéklehetőség, amiről a termelőerők fejlődésével kapcsolatban szóltunk, ugyanis, hogy bizonyos termelési és társadalmi viszonyok elvontan nagyobb értéklehetőséget hordoznak, mint az előbbieik, de még nem bontakoztatták ki azokat. Ezért jogos társadalmi struktúrákat *saját* értéklehetőségein mérni. Ahogy a szocializmus adott formáinak, ezen formák értékviszonyainak megítélésében sem a kapitalizmus társadalmi értékei, hanem a szocializmus értéklehetőségei a reális mércék.

A történelem tehát a társadalom szubsztanciája. De a társadalom mindig egy adott komplexum, adott termelési móddal, osztályokkal, rétegekkel, gondolkodásmóddal és alternatívákkal. Ezek az osztályok, rétegek, gondolkodásmódok és alternatívák csupán relatív értéktartalmat vagy értéklehetőséget hordozhatnak. Mindenekelőtt azért, mert az érték teljessége — az emberi lényeg kibontakozása — csak a történelmi összfejlődés *végteien* folyamatában realizálódik. Másodszor azonban még az adott kor lehetőségeit sem foghatja át, olyannyira heterogén maga a valóság s olyannyira különbözhetnek egymástól, ellentmondhatnak egymásnak a különböző értékaspektusok az egyes döntéseknél. Hogy mennyire szélső eset, hogy egyes alternatívák vagy az azokat választó egyének minden érték híján legyenek s mennyire lehetetlen, hogy egy alternatíva vagy az azt választó egyén abszolút érték megtestesítője legyen, azt a művészet mindig nagyon jól tudta és ábrázolta. Ezt egyszerűen úgy fejezhetnénk ki, hogy nincs olyan jó dráma, melyben ne lenne mindenkinek „valami igaza”. De hangsúlyozni kell, hogy bár minden érték és minden értéktartalmú választás (a mindennapi élet számos választása nem értéktartalmú) relatív, ez korántsem tesz egyenlőségjelet a különböző választások, alternatív-

vák között. Nagyon durván azt mondhatjuk, hogy mennél több fajta érték realizálódik egy választásban, mennél intenzívebben és mennél gazdagabb lehetőség-udvarral, annál értékesebb — a maga totalitásában — maga a választás. Így pl. Marxnál a proletariátus az az osztály, mely saját felszabadításával az egész emberiséget szabadítja meg a kizsákmányolástól — s ez végtelen sok érték kibontakozásának talaja; nem utolsósorban annak, hogy a társadalom minden egyes individuuma magáévá teheti és megvalósíthatja ezeket az értékeket. Ebből a perspektívából ítéli meg Sismondi és Ricardo ökonomiai elméleteit, és marasztalja el a romantikus Sismondit a termelőerők fejlődésének alapvető értékét bizonyos fokig még cinikusan is valló Ricardóval szemben: „das Produktion der Produktionshalber nichts heisst, als Entwicklung des Reichthums der Menschlichen Natur als Endzweck . . . Dass diese Entwicklung der Fähigkeiten der Gattung Mensch, obgleich sie sich zunächst auf Kosten der Mehrzahl der Menschenindividuen und gewisser Menschenklassen vollzieht, schliesslich diesen Antagonismus durchbricht und zusammenfällt mit der Entwicklung des einzelnen Individuums, dass also die höhere Entwicklung der Individualität nur durch einen historischen Prozess erkaufte wird worin die Individuen geopfert werden, wird nicht verstanden.”

Marx példája is jelzi — bár erre e keretek között csak utalhatunk —, hogy nemcsak az esztétikai és erkölcsi ítéletek értékítéletek. Minden társadalomra vonatkozó ítélet — amennyiben elméleten, világnézetben belül jelentkezik — értékítélet. Ettől még legkevesébe sem szubjektív: hiszen maguk a társadalmi értékek ontológiai tények. Mennél inkább tényleges — valóság és lehetőség szerint tényleges — értékeket tár fel egy elmélet, mennél világosabban fedi fel, hogy mi az érték kibontakozás útja, mi kontrakarírozza az értékfejlődést, annál igazabb, objektívebb egy elmélet. Megismerni és állást foglalni nem két külön entitás, hanem ugyanannak az értékfeltárásnak két oldala.

Mikor azt mondtuk, hogy minden társadalomra vonatkozó ítélet értékítélet, akkor azt a megszorítást tettük, hogy „amennyiben elméleten, világnézetben belül jelentkezik”. Ha ugyanis egyesével — absztrakta — vizsgálunk társadalomra vonatkozó ítéleteket, akkor könnyű kimutatni, hogy ezek közül számos nem értékítélet. Csakhogy a valóságban egyetlen társadalomra vonatkozó ítélet sem „él” egyedül. Kimondva vagy kimondatlanul mindig csak egy elmélet, világnézet, világkép egészének része, s mint annak része funkcionál. Egyes ítéletek elemzésével tehát ebben a kérdéskomplexumban egy lépést sem teszünk előre.

Minden választásnak, ítéletnek, tettnek van objektív értéktartalma. De az emberek sosem értékeket választanak, ahogy nem választják a jót vagy a boldogságot sem. Mindig konkrét eszméket, konkrét célokat és konkrét alternatívákat választanak. Konkrét választásaik természetesen mindig kapcsolatban vannak általános értékattitűdjükkel, ahogy egyes ítéleteik világképükkel. S fordítva: értékattitűdjük ilyen konkrét választások során szilárdul meg. A valóság heterogenitása miatt egyes esetekben nagyon nehéz eldönteni, hogy az adott alternatívák között melyik választás értéktartalma nagyobb, s ez a dön-

tés — amennyiben szükség van efféle döntésre — nem is mindig függetleníthető attól a konkrét személytől, aki választ. Thomas Mann azért mondta a fasizmus éveiről, hogy morálisan jó idők voltak, mert a fasizmus olyannyira *minden* alapvető emberi értéket visszavont, hogy relatíve könnyebb volt — persze nem fizikailag, hanem erkölcsileg, az egyértelműség szempontjából — a helyes választás. Hozzá kell tennünk, hogy talán éppen az emberiség elementáris felháborodása és revoltja a fasizmus ellen a legjobb bizonyítéka annak, amit az emberi szubsztancia legyőzhetetlenségének nevezünk.

Az emberi szubsztancia legyőzhetetlensége, az értékek fejlődése — mely a devalváció körülményei között is lehetőségként adva van — azért a történelem lényege, *mert* az történelem, mert diszkrét volta ellenére *folyamatos*, s mert éppen ez a folyamatosság a társadalom szubsztanciája. Most először vannak az emberiség kezében olyan eszközök — az atom- és hidrogénbombával —, melyekkel képes megszakítani ezt a folyamatosságot, megsemmisíteni saját történelmét. Így nem tagadhatjuk, hogy létező alternatíva történelmünk megsemmisülése, azaz értékeink megsemmisülése; persze olyan létező alternatíva, mellyel nem számolhatunk, mert számolni csak történelmünkkel és értékeinkkel tudunk. Ez az egyetlen olyan alternatíva, melyből nincs — legalábbis a mi történelmünk számára — feltámadás. Korunk értékeinek csomópontja ezért: megharcolni ezzel az alternatívával.

S most térjünk vissza kiinduló kérdésünkre: célszerű, objektíve teologikus folyamat-e a történelem? Erre a kérdésre egyértelmű nem-mel kell válaszolnunk. A történelmi alternatívák mindig reálisak: lehet bennük másképp dönteni, mint ahogy döntenek. A társadalmi fejlődésnek nem úgy *kell*t alakulnia, ahogy alakult, csupán úgy (azaz úgy is) *lehetett*. Gyakran a legdöntőbb fejlődési szakaszok éppen a *véletlen* szülöttei voltak; nem kétséges, hogy az antik (görög) termelés beindulása az ázsiai termelőmódhoz képest véletlennek tekinthető. Mi teremti azonban mégis az objektív célszerűség, gyakran egyenesen a történelem „értelmének” látszatát? Éppen a történelem szubsztancia volta, éppen az értékek egymásra épülése. Mivel az ember emberré válva, az állatvilágból kiemelkedve megteremtette saját lényege lehetőségeit, *mást nem valósíthat meg, mint ezeket a lehetőségeket*. Mivel bárhol és bármilyen vonatkozásban egyszer más megvalósítja azokat, a történelmi összfejlődést tekintve sosem vesztí többé el. Így alakul ki az a látszat, mintha egy építőmester furcsa tervéről, az „ész cseléről” volna szó. S mikor bekövetkeznek egyes értékek devalvációinak korszakai, midőn a tényleges fejlődés nem felel meg az állítólagos „célnek”, ebből a másnaposságból születik a történelem „ésszerűtlenségének” még abszurdabb látszata. Nem ismerhetjük fel a történelem célját sem egy — alternatíva nélkül értelmezett — szükségszerűségét, melynek képzete suba alatt azonos a célképzettel. De felismerhetjük egy további értékfejlődés lehetőségeit, s odaállhatunk ezek mellé, értelmet *adva* a mi történelmünknek.

KORČULA IDŐSZERŰSÉGE

Bálint István

Augusztus második felében Korčulán a filozófia és szociológia nevés hazai és külföldi képviselői előadások, viták, magánbeszélgetések formájában megtárgyalták a Korčulai Nyári Iskola nevet viselő találkozó témájául kitűzött kérdést: mi a történelem? Mivel nem pusztán definíciót kerestek, hanem azt kutatták, hogyan is csináljuk mi emberek azt, amit történelemnek nevezünk, ezzel kapcsolatban a problémák egész serege bukkant fel: mennyire szabad és mennyire kötött az ember önmagának, a világnak és történelmének formálásában, milyen szerepe van ebben a folyamatban a múltnak — mint vívmánynak, lejátszódott eseménynek, mint megteremtett értéknek —, és mennyire, hogyan képes az ember újat teremteni, s még általánosabban: mi a törvényszerűség és a véletlen, a lehetőség és a valóság viszonya ebben a problémakörben. Persze, nem jutottak el valamenyny kérdésre még a felvetéséhez sem, nemhogy megválaszolásához. De nem is lehetett ez a céljuk, mert amikor már minden kérdésre megjön a válasz, nem lesz többé sem történelem, sem ember. Annyit azonban elért ez a tanácskozás, hogy tudatosította: történelemszemléletünk még mindig sok elavult, sablonos, vulgarizált felfogást, megoldást tartalmaz, még mindig nagy nyomot hagy a gazdasági determinizmus, a funkcionalizmus, vagy pedig a másik véglet, amely az antropológiai szempontok eltúlzását eredményezi. Nem akarjuk itt összefoglalni mindazt, ami ezekkel a problémákkal kapcsolatban elhangzott. (Ilyen összefoglalót nem is lehet adni, mert az vagy elszakasztaná a meglévő véleménykülönbségeket, vagy pedig egyszerűen a különböző álláspontok felsorakoztatása lenne.) Az új, rugalmasabb tételeknek és a marxi tanításnak jobban megfelelő történelmi szemléletnek a megfogalmazása úgyis még csak feladat formájában jelentkezik — Korčula legfeljebb a téziseket adta meg e feladat megoldá-

sához. Ezúttal csak egyetlenegy kérdést boncolgatunk: milyen képet adott Korčula filozófiánk jelenlegi állapotáról. Sőt, mivel még ez is túl nagy téma, a kérdést tovább szűkíténénk: mennyire időszerő a jugoszláv filozófia a történelemmel kapcsolatos kérdésekben, mennyire tesz eleget napjaink követelményeinek e kérdések tárgyalásánál, hogyan tükrözi a jelenlegi helyzetet ott, ahol tapogatózva keresi a megoldást, és mennyire áll kapcsolatban Jugoszlávia jelenlegi helyzetével. Persze, nem lépünk fel azzal az igénnyel sem, hogy erre a kérdésre minden mozzanatot felölelő választ adjunk.

1.

A történelemmel kapcsolatos kérdések újbóli felvetését, másfajta megválaszolását, nemcsak az tette szükségessé, hogy — mint D. Pejović mondotta — minden filozófiának, tehát a jugoszlávnak is, választ kell adnia a kérdésre: 1. mi a történelem, 2. van-e értelme, és 3. megtalálhatjuk-e ezt az értelmet — tehát a mindig időszerű kérdésekre minden korban, minden nemzedéknek meg kell találnia a maga választát —, hanem az is, hogy az utóbbi időben a világban olyan változások játszódtak le, amelyek új fényben világítják meg a régi kérdéseket is, s egyben szükségessé teszik, hogy a marxi tanítást megtisztítsuk minden időközben hozzátapadt sallangtól, az új vagy az időközben felfedezett régi tényeknek megfelelően tovább fejlesszük. A világban lejátszódott változások között a részvevők érdeklődését érthetően elsősorban az atomfegyverek jelentkezése foglalkoztatta. Az atombomba ugyanis nemcsak a háború taktikáját és jellegét változtatta meg — tehát új megvilágításba helyezte a háború és béke kérdését és már ezzel jogot nyert arra, hogy befolyásolja gondolkodásunkat, egy-egy kérdésben elfoglalt álláspontunkat, hanem számos filozófiai következménye is van. Az ember először került szembe azzal a reális veszéllyel, hogy megsemmisíti történelmét, önmagát és ezzel azokat a lehetőségeket is, amelyeket az emberiség egész történelme létrehozott, s ennek nagyon is nyilvánvaló filozófiai reperkussziói vannak. Azonkívül új választ kell adni a termelés és a tudat közötti viszony kérdésére is, nemcsak azért, mert az atombomba csak kisebb mértékben a gazdaság fejlődésének, nagyobb mértékben a tudomány fejlődésének eredménye, hanem azért is, mert az atomerő még messze van attól, hogy a termelés része legyen, de máris döntően befolyásolja tudatunkat, hatással van álláspontjainkra.

Ha a filozófiai vonatkozásoknak ezt a széles skáláját végigtekintjük, akkor egyáltalán nem lepődhetünk meg azon, hogy a részvevők többségének véleménye szerint az atombomba jelentkezésével a történelemmel kapcsolatos kérdések zöme új megvilágításba kerül. Egyrészt azért, mert az atombombával az emberiség dilemma elé kerül: vagy emberibb viszonyokat teremt, vagy megsemmisül (Đurđev), vagy az ember uralma alá kényszeríti a technikát, amely eddig döntően befolyásolta történelmét, meghatározta az emberek létét, vagy pedig ez a technika megsemmisíti (R. Supek), vagy kísérletet tesz arra, hogy a természet leigázásában elért eredményeket összhangba

hozza a társadalmi viszonyok feletti uralommal, vagy pedig minden eddigi eredmény a természeti erők martaléka lesz (S. Stojanović). Másrészt, azért, mert — mint M. Đurić megfogalmazta — felvetődik a kérdés: a múltból örökölt elvek és felfogások alapján meg tudjuk-e állni helyünket a megváltozott világban? Persze, a korcukai találkozó résztvevői nem vonták le ebből az összes adódó következtetéseket, sőt nagyon is hézagosan vonták le. (A párizsi Annie Kriegel felszólalása alapján épp csak felvetődött, hogy az atombombával mennyire megváltozik a forradalmak stratégiája. Mindössze egy megjegyzés hangzott el arra, hogy a determinizmus kérdése egész másként vetődik fel, amikor az emberi tevékenység szabadságáról beszélünk, s közben az egész emberiség létéről mindössze tíz-húsz ember dönt, hogy a többi kérdést ne is említsük.) De a problémák tudatosítása már önmagában is Korčula időszerűségét bizonyítja.

E mellett bizonyít azonban az is, hogy a résztvevők érdeklődését éppúgy lekötötte a világban lejátszódott többi változás is — a technika fejlődése általában, a hatalom jellegének megváltozása, a kapitalizmuson belüli folyamatok stb. Ezenkívül a vitára nagy hatással volt még egy időszerű kérdés: a szocializmus pillanatnyi állapotának problémája. Nemcsak arra gondolunk, hogy külön symposion tárgyalt a szocializmus történelmi előfeltételeiről. A vitatott kérdésekben elfoglalt álláspontokra hatással voltak az afféle problémák, hogy például Marx és Engels hitt a szocializmus közeli győzelmében, sőt Lenin is világforradalmat várt az első világháborútól, a szocializmus mégis késik, vagy az, hogy a burzsoázia még mindig mozgósítani tudja a tömegeket, gyakran még közvetlen érdekeiknek ellentmondó célokra is. Sőt akár még az is, hogy világszerte megingott az a hit, amely eddig a szocializmus felé való haladás mozgatója volt a munkásmozgalmakban és a szocialista országokban egyaránt, tudniillik, hogy pusztán a gazdasági fejlődés megoldhatja a problémákat. Emellett a szocializmussal kapcsolatban rámutattak olyan problémákra (mint Stojanović), hogy több szocialista országban a technokrácia szintjén elakadt a fejlődés a sztalinizmustól a szocialista demokrácia felé, vagy (mint Đurić) hogy a szocialista országokban éppúgy érvényesül az elidegenedés, mint a kapitalista országokban.

Persze ez sem jelenti azt, hogy a szocializmussal kapcsolatban tudatosított problémák megkapták a maguk elméleti általánosításukat, hogy levonták a belőlük adódó filozófiai következtetéseket. De biztos, hogy a szocializmussal kapcsolatos problémák feltárása is sok kérdésben döntő érvet adott ahhoz a törekvéshez, hogy új választ keressenek a kérdésekre. Elég csak megemlítenünk például M. Markovićnak azt a következtetését, hogy a szocializmus jelenlegi helyzete — konkrétan az amerikai munkásosztálynak a szocializmus iránt elfoglalt álláspontja — arra kényszerít bennünket, hogy ne pusztán a gazdasági helyzet elemzéséből keressük a magyarázatot egy-egy jelenségre, hanem a dolgokat túlzottan leegyszerűsítő gazdasági determinizmus helyett a jelenségeket egész bonyolultságukban vizsgáljuk. Az érdekes elméleti általánosítások között kell megemlíteni Tordai Zádornak, a budapesti Filozófiai Intézet vezetőjének előadását is amely a determinizmus — a lehetőségek — kérdését a személyi kul-

tusz korszaka tapasztalatainak és a szocializmus különböző útjainak filozófiai értelmezésével közelíti meg. Ezzel már el is jutottunk ahhoz a mozzanathoz, amely korčulai összefoglalónk következő témája lehet: ez az időszerűség — köztük elsősorban napjaink legégetőbb kérdéseinek, az emberiséget fenyegető veszélynek és a szocializmus helyzetének tudatosodása és az ebből adódó filozófiai következtetés — közvetlenül megérződik a találkozó egyik központi témájában, a determinizmus és indeterminizmus problémájában elfoglalt álláspontokon.

2.

Korčulán — természetesen — azokat a tételeket fejtették ki, gyakran nem is először, amelyek a jugoszláv filozófusok eddigi tevékenysége során már kialakult, s a további tevékenység részét adják, irányát jelzik. Részben ezzel magyarázható, hogy a kérdések megközelítésének számunkra új elképzelései a külföldi részvevőktől eredtek — módszertanilag az olasz Cerroni tétele, hogy az eddigi logikai-történelmi módszer helyett ismét érvényt kell szerezni annak a marxi módszertani kiindulópontnak, amely az előzőt a későbbitől itéli meg, a majom anatómiájának kulcsát az ember anatómiájában keresi, nem pedig fordítva, vagy elméletileg a nyugatnémet Fink tétele, hogy a dialektika már nem alkalmas a kérdések megértésére, s hogy a hegeli—marxi dialektikának azt a tételét, mely szerint a jelenségek alapját az emberi munkában, a termelésben kell keresni, egy dualizmussal kell felváltani, amely a munka s a termelés mellett megkülönbözteti az irányítás, a magatartás, az emberek együttélésének kategóriáját is, mint másik, önálló meghatározó tényezőt. A jugoszláv filozófusok a praxis nálunk régebben megfogalmazott elmélete alapján keresték a választ a kérdésekre.

Nem célunk — és ez nem is lehetséges — Korčulával kapcsolatban nyomon követni ennek az elméletnek az útját, a belőle eddig levont következtetéseket, az egy-egy kérdésre megadott válaszokat.

Itt elég annyit megállapítanunk, hogy a Korčulán tárgyalt kérdésekben elfoglalt álláspontra legnagyobb hatással az a régebben megfogalmazott tétel volt, mely szerint a természetben nincs dialektika. Ez adta meg ugyanis a kiindulópontot ahhoz, hogy a determinizmus-indeterminizmus dilemmájában a természeti jelenségek és az emberi cselekedetek közötti különbség megvonásával keressék a választ.

Az az érzésünk azonban, hogy ez a tétel még nem általánosan elfogadott, sőt nem minden vonatkozásban végiggondolt. Ebből erednek az olyan végtelen tételek, mint Kangrgáé, hogy az atomok világában mutakozó szabadságnak semmi köze az emberi szabadsághoz (holott véleményünk szerint a mechanikus determinizmus régi formájának megdőlése a fatalizmus elleni harc egyetlen lehetséges materialista alapját adta meg — nem véletlenül indult el Marx filozófiai fejlődése az atomok szabad mozgásáról szóló epikuroszai tanítás feldolgozásával); vagy G Petrović tétele, mely szerint a történelemben nincs sem ok, sem szükségszerűség, sem véletlen, és mindaz, amiben ezek a kategóriák megtalálhatók, az előtörténelemhez tartozik, amivel szemben jog-

gal hozzák fel a vitázók: a) a fenti kategóriák nélkül az emberi szabadság sem érhető meg, és b) az emberi történelemben sohasem lehet olyan határ, amely valaminek — nevezzük akár előtörténelemnek — a végét jelzi, mert valami problémátlan, idillikus állapot, mint valami kezdődő új, sohasem lehetséges, hisz ha a problémák eltűnnek, nem lesznek emberek sem (Stojanović), valamint c) abszurdum az elidegenedés elméletének végsőkéig vitt tétele, hisz mi is emberek vagyunk, és történelmet csinálunk (M. Marković). De innen erednek az olyan ellentmondások is, amelyek miatt nem vihetik következetesen végig azt a tételt, hogy az ember a természetet is csak emberiesített formában érzékelheti, csak ebben a formában létezhet a számára, tehát történelmen kívüli természet nincs, s innen ered egyfelől Markovićnál a természet önállóságának túlzott kihangsúlyozása, másfelől az az álláspont (Pejovićnál meg még néhány részvevőnél), amely a természetet és történelmet olyan formában választja külön, hogy a történelemben olyan elemeket fedez fel, amelyek nincsenek meg a természetben, s ez már nem áll összhangban a modern természettudományok vívmányaival. Mindennek ellenére tény marad, hogy a természeti jelenségek és a történelmi események közötti különbség ilyen kihangsúlyozása fontos szerepet játszott a mechanikus determinizmus utolsó maradványainak lerázásában, az alapvető tétel megfogalmazásában: a történelemben nincsenek semmilyen törvények, sem determináló tényezők, amelyek az emberektől függetlenül hatnak, a történelem csak az és csak olyan, amilyenek és ahogyan az emberek csinálják, nincs semmi, amit az emberi tevékenységen kívül álló tényezők eleve eldöntenek, meghatároznak, sehol sem létezik olyan helyzet, amelyben csak egyetlen lehetőség lenne.

Korčulán tehát az emberi szabadságnak a sztalini korszakra való visszahatásként jelentkező végletes értelmezése helyett a determinizmus rugalmasabb megfogalmazása dominált. Leszögezték: két alapvető determináns mindig megmarad. Egyrészt a múlt, kettős vonatkozásban: 1. egy megtörtént eseményt nem lehet meg nem törtéنتé tenni, tehát minden megtett lépés, minden választás hatással van minden későbbire; 2. a múlt eredményei, termékei mindig megszabják, honnan indul el az új emberi tevékenység, és egyben ennek a tevékenységnek a korlátait is megadják. Másrészt az, hogy az ember nem maga csinálja történelmét, hanem ez az egész emberiség, vagy szűkebb határok között az egész nemzet, az egész osztály stb. műve, tehát a központi probléma a sok egyéni tevékenység, sok-sok szabadság eredőjének kialakulása, hogy így a végeredmény mégiscsak determinált legyen. Az emberi szabadság valamilyen voluntarista értelmezéséről szó sem lehet: mindig csak reális lehetőségek között lehet választani. azokat lehet valósággá változtatni, de mindig több lehetőség van, és egyetlen lehetőség sem valósul meg automatikusan, szükségszerűen, törvényszerűen, hanem csakis az emberek szabad tevékenységével. Korčula legfőbb eredménye — a rugalmasabb determinizmus tételének megfogalmazása mellett, amelynek alapján több kérdésben minden eddigi vulgarizálást kizáró álláspont dolgozható ki — éppen a sok részből összeálló egész kialakulásának és hatásának tanulmányo-

zása, ami egyben az eddig különválasztott, dogmatikus kizárólagossággal tárgyalt praxis és elidegenedés közötti dialektikus egység, a dialektika és a marxizmus lényegének megközelítését is jelenti. Itt kapott helyet az a sok hasznos ötlet, amelyet Korčula adott a szabadság és szükségszerűség, a törvényszerűség és véletlen, a lehetőség és valóság stb. közötti viszony megfogalmazásához, vagy a célok és eszközök majdnem teljes elméletének megfogalmazása, sőt még a szervezetek, pártok, egyszóval a politika helyének és szerepének felismerése is. Nem teljesen és nem egységes kerek elméletként, nem egészen tudatosítva ugyan, de Korčula alkotó elemeket adott egy új államelmélet kidolgozására is, amely az államban nemcsak a kizsákmányolás gépezetét, az uralkodó osztály uralmát fenntartó apparátust látja, hanem a) részben a társadalom önvédelmi szervét, és b) azt a szervet, amelynek révén, amelynek segítségével, vagy akár amely ellen az emberek történelmüket csinálják, mindaddig, amíg ez a történelemcsinálás nem lesz annyira tudatos, nem jelenti a társadalmi viszonyok feletti uralom olyan fokát, amelyen már szükségtelenné vált ez a közvetítő kapocs az egyed és történelem között.

Ez az utóbbi megállapítás már megerősíteni látszik azt az észrevételünket, hogy Korčulán sem sikerült lerázni mindazokat a sablonokat, amelyek akadályozzák a marxi tanításnak és a legújabb tényeknek egyaránt megfelelő történelemszemlélet kialakulását.

Az emberi tevékenység, a determinizmus és a gazdasági alap szerepének helyes értelmezéséhez szükség lenne végre határozottan kimondani azt is: nem igaz, hogy a társadalmi fejlődés csakis az ösközösség, rabszolgatartó rendszer, feudalizmus, kapitalizmus és szocializmus útján haladhatott, a társadalmi rendszerek egymásutánja is csak egy volt a lehetséges utak közül, egyszóval újból meg kellene fogalmazni a társadalmi rendszerek elméletét is. A korčulai részvevők sok ilyen tényre hívták fel a figyelmet. Đurđev például megemlítette, hogy az ember még nem termelt, máris festett a barlang falán, Marković a „lehetetlen tények” egész sorát sorolta fel, köztük azt, hogy a szocializmus az autonómia, a kapitalizmus pedig az integráció felé fejlődik, a szocializmus a központi tervezés ellen, a kapitalizmus pedig e tervezés mellett foglal állást. És itt van a társadalmi rendszerek egész elmélete szempontjából legelgondolkoztatóbb tény, amelyet többen is megemlítettek: a feudalizmus kezdeti fokán a termelőerők visszaesését jelenti, nyilvánvaló hanyatlást mutat. A történészek — ha jobban szóhoz juthattak volna, — sokkal több olyan tényt sorakoztathattak volna fel, amelyek ellentmondanak a társadalmi fejlődés egész eddigi sémájának. Itt meg kell elégednünk a tény leszögezésével: ez a találkozó, mindazzal, amivel hozzájárult új történelmi szemléletünk kialakulásához — elsősorban a determinizmus elméletének új megfogalmazásával —, elgondolkoztató tények és a problémák tudatosításával, meg azzal is, amiben nem elégitett ki bennünket, amivel arra mutatott rá, hogy még sok tisztázatlan nézet, tévesen megoldott kérdés marad (itt kell említést tenni Đurđev és Milic

vitájáról arról, hogy az ember természeti-történelmi lény-e, vagy természeti lény, amely történelmileg fejlődik), tudatosította: szükség van a társadalmi rendszerek elméletének új megfogalmazására is.

3.

Ezzel már utaltunk is egy-két mozzanatra, amellyel kapcsolatban nem lehetünk megelégedve Korčulával. Nem abban az értelemben, mintha azt vártuk volna, hogy teljesen átalakítja történelmi szemléletünket, megtisztítja minden elavult, sablonos megoldástól, még kevésbé, hogy megold minden problémát. Arra gondolunk csupán, hogy Korčula több más tekintetben is egy lépést jelenthetett volna előre, ha a résztvevőket az indokoltnál nagyobb mértékben nem kötnék a még mindig érvényesülő sablonos megoldások, és az új megoldások megtalálását nem akadályoznák az antropológiai szempontok, vagy az elidegenedés-elmélet végletes tételeinek túlzott hangsúlyozása is. Itt kell megemlítenünk azt, amiben Korčula nem tudott egészen időszerű lenni: lemaradt annak tudatosításában, hogy a legújabb jugoszláv társadalmi-gazdasági eseményeknek több tekintetben új irányt kell adniuk a filozófiai kutatómunka számára is.

Persze, nem hittük, hogy Korčula rögtön tudatosítja is ezeket a problémákat. De sok mindenben észrevehető volt ez a törekvés. Érzésünk szerint ez áll az antropológiai elemek eltúlzása s az elidegenedés végletes tételei elleni felszólalások, valamint a determinizmus elméletének rugalmasabb megfogalmazása mögött egyaránt. De ezen a vonalon kristályosodnak ki az ellentétek is a két csoport között, amelyek létezését Korčula nyilvánvalóvá tette — egyik oldalon néhány belgrádi filozófus, M. Markovićtyal az élén, másik oldalon a *Praxis* szerkesztőségéhez tartozó zágrábi filozófusok között. Mindezek ellenére Korčula nemcsak azt mutatta meg, hogy milyen eredményeket értünk el az új szemlélet kialakításában, hanem azt is, hogy több tekintetben felül kell vizsgálni azokat az álláspontokat, amelyek a sztalin korszak utáni visszahatás antidogmatikus dogmáinak hatására alakultak ki, sőt a hangsúly eltolódása — az emberről az emberek közötti viszonyra való áttevődése — az új tételek kialakításának, a régiek felülvizsgálásának majdnem olyan folyamatát indíthatja el, mint a sztalin korszakkal való szakítás. Ez persze csak a jövő feladata lehet. Mégis, Korčula időszerűségét kutatva bizonyos csalódást okozott, hogy a mi filozófusaink serényen munkálkodnak a világban lejátszódott változásokból — az atombomba feltalálásából stb. — adódó filozófiai következtetések levonásán, foglalkoznak azzal, hogyan áll a szocializmus általában a világban, külön a szocialista országokban, de olyan kevés jelét láttuk saját problémáink filozófiai feldolgozásának, ami pedig még a jugoszláv filozófia nemzetközi afirmálódása szempontjából is fontos. Saját problémáinkkal való foglalkozás jelét ugyanis — a nagyon is általános, elhomályosult nyomok mellett — csak Kangrgának a gazdasági törvényekről szóló — szerintünk a legújabb tapasztalatokat figyelembe véve korántsem teljes — fejtegetésében, I, Kuvačić egy felszólalásában és B. Bošnjak egy megjegyzé-

sében láttuk. (E megjegyzés szerint nálunk sok intézkedés azért maradt csak óhaj, mert nem láttuk a másik oldalt is, és éppúgy, mint a filozófiában, nem láttuk, hogy a praxis nem mindenható.)

Egészében véve, Korčula rendkívül termékeny munkát indíthat el, már azzal is, hogy megadta a tétéleket új történelemszemlélet kialakításához, meg azzal is, hogy hozzájárult több eddigi tételünk elégtelenségének felismeréséhez.

KÁLMÁNY LAJOS, A SZEGEDI ÉS A VAJDA SÁGI MAGYAR NÉPKÖLTÉS ZET LEGNAGYOB B GYŰJTŐ JE

Katona Imre

A nagy hatalmak közé beékelődött közép- és délkelet-európai kis népek művelt fia i a 19. század első felében alig egy-két évtizedes különbséggel csaknem egyszerre láttak hozzá a népköltészeti alkotások összegyűjtéséhez, közülük *Vuk Karadžić* volt az első, egyben a legszorgalmasabb és a legeredményesebb is. A nemzeti nyelvért és függetlenségért vívott harcok során egymás után jelentek meg a többi különböző nyelvű népköltészeti gyűjtemények, így éppen a szabadságharc idejére esik a háromkötetes *Népdalok és mondák* c. magyar népköltési gyűjtemény befejezése, amelyet az európai műveltségű *Erdélyi János* rendezett sajtó alá. Májig ez a magyar népköltészet egyik alapvető gyűjteménye, amely dalok, balladák és mesék szövegeit tartalmazza, tehát a korabeli meglévő műfajokét. Összegyűjtésében részt vettek diákok, papok, falusi értelmiségiek, sőt maga *Petőfi Sándor* is küldött be szövegeket. Képvise lve van benne az egész magyar nyelvterület, még a Kárpátokon túlról is kerültek bele moldvai csángó szövegek. A gyűjtemény elé rí ugyan a korabeli európai színvonalat, de közlési elve ma már kissé túlhaladott: nem választja el élesen a népi és műköltői eredetű szövegeket, itt-ott stilizál is rajtuk, s a dalok pontos életrajzi adatai sincsenek mindenütt feltüntetve. De hát Európászerte ez volt akkor a szokás.

Már a szabadságharc előtt készen volt, de — igen jellemzően — éppen húszévi várakozás után jelenhetett csak meg *Kriza János Vadrózsák* c. székely népköltési gyűjtemény, amely *Erdélyi*éhez képest egy lépéssel előbbre jutott. *Kriza* már eredeti nyelvjárásban közli szövegeit, elválasztja a népi és műköltői alkotásokat, az eredeti szövegeken kevesebbet változtat és nagyobb gondot fordít az elhanyagoltabb mű-

fajokra: a balladákra és a mesékre is. Mivel a székelység a magyar nép egészén belül a legrégebbi népcsoport, tovább őrizte azokat az alkotásokat is, amelyek a nyelvterület más részein már kipusztultak vagy csak töredékesen éltek. Így Kriza érdeme a szép, régies székely népballadák (*Kádár Kata, Molnár Anna, Kőműves Kelemen* stb.) megmentése, mondhatnánk felfedezése. Ki hitte volna, hogy ebből az ártatlannak íetsző munkálkodásból milyen hosszas és szenvedélyes vita támad, amelyet találoán nevezett el *Arany János Vadrózsa-pörnek!* Az történt ugyanis, hogy időközben a románok is felfedezték saját balladáikat, amelyek természetesen nagyon hasonlítottak a magyarokéra, és a két nép kölcsönösen vádolgatta egymást a fordítással, ill. a hamisítással. (A vita azért nem gyűrűzött tovább a délszlávok felé, mert ők még abban a szerencsés helyzetben voltak, hogy megmaradtak hős-dalaik is, másutt viszont a ballada volt az egyetlen verses-epikus műfaj). Ma már tudjuk, hogy egyik népnek sem volt igaza: több tucat balladai téma egész földrészünkön ismert, de népenként más-más megfogalmazásban. Valóban akadnak kölcsönzések is, de ezek többsége kétoldalú, tehát átadás és átvétel egyszerre, s ha már a pörbe fogott balladákra gondolunk, egyiket-másikat éppen hogy a délszlávoktól vette mindkét nép, amint hogy több magyar balladai téma is átkerült a déli szomszédokhoz. Minden rosszban van azonban valami jó is, tartja a közmondás, e szenvedélyes vita nyomán lázas gyorsasággal megindult mindenütt a fokozott balladagyűjtés. Utóhullámai még *Kálmány Lajost* is elérték, ő ugyanis — igen helyesen — abból indult ki, hogy a szóban forgó balladákat nemcsak a székelység, hanem az egész magyarság körében is fel kell deríteni, s akkor az áldatlan vádaskodás magától elesik. *Kálmány* megsejtése helyesnek bizonyult: az ún. székely (erdélyi) balladák egy részéről valóban ki tudta mutatni a korábbi szélesebb körű elterjedettséget, így az ő munkássága is hozzájárult a kérdés tisztázásához.

Kriza János gyűjteménye — mint említettük — tulajdonképpen az 1840-es években már készen volt, de az 1848-as magyar szabadságharc leverése után az övén kívül csaknem negyedszázadig alig jelent meg érdemleges gyűjtemény; a magyarok az elnyomatást nehezen viselték, a vereséget nem tudták feledni. Végre a *Kisfaludy Társaság* intézményesen fogott hozzá a népköltészeti gyűjtéshez és közléshez. Maga *Arany László*, *Arany János* fia és a nagy kritikus, *Gyulai Pál* is ott volt a kezdeményezők között. Így született meg a *Magyar Népköltési Gyűjtemény*, amely 1872 és 1924 között, tehát kb. fél évszázad alatt 14 kötetre szaporodott; az első kötetben *Arany László*, az utolsón már *Kodály Zoltán* neve van feltüntetve. Ez a sorozat a legfontosabb gyűjtemény, szerves folytatása az 1940-ben megkezdett *Új Magyar Népköltési Gyűjtemény*, amely *Ortutay Gyula* szerkesztésében immár a tizedik kötetnél tart.

A *Magyar Népköltési Gyűjtemény* dalokat, balladákat, meséket, mondákat és szokásokkal kapcsolatos mondókákat (pl. betlehemezés stb.) tartalmaz; átfogja az ország egész területét, kötetről kötetre egyre szakszerűbb és tudományosabb, bár a szövegközlések még nem érik el a kívánt pontosságot. E sorozat II. köteteként jelent meg a *Csongrád megyei gyűjtés*, amelyet *Török Károly* szedett össze *Hódmezővásár-*

helyen, de *Szeged* és *Szeged* környéke, valamint a mai *Vajdaság* gyűjtője még váratott magára. Nem sokáig kellett azonban várni, színre lépett hamarosan a szeged-felsővárosi születésű *Kálmány Lajos*, az egyik legnevesebb magyar folklorista, aki egymaga 7 kötetnyi népköltési anyagot adott ki, legalább ennyi maradt neki kéziratban, vagyis életműve úgyszólván felér a 14 kötetes *Magyar Népköltési Gyűjtemény*-nel, azzal az eltéréssel természetesen, hogy míg *Kálmány Szegeden* és környékén, a mai *Vajdaság* területén gyűjtött csak, a „hivatalos” sorozat az egész országot átfogja. E szongalom mindenképp megérdemli, hogy bővebben is szóljunk róla.

Ki volt ez a szegedi *Kálmány Lajos*? A vajdasági magyarság *Vuk Karadžića*, mondhatnánk röviden. 1852-ben született, a magyar szabadságharc leverése után 3 évvel, de keresztneve híven őrzi *Kossuth Lajos* emlékét! Egyébként tímármester volt az édesapja, négyen voltak testvérek; édesanyja a *Bácskából* került *Szegedre* s mint olyan sok bácskai, ő is négy nyelven beszélt. A családból csak *Kálmány Lajos* tanult ki, Szegeden a piaristáknál járta ki a gimnáziumot. Már ekkor megérintette a népnyelv, népköltészet szelleme, tanárai oltották belé ennek szeretetét. Az érettségi vizsgát tett Lajost a család, de főként az édesanyja erőltette papi pályára, noha ehhez sem kedvet, sem pedig hajlamot nem érzett. E szerencsétlen pályaválasztás érezte is káros hatását, *Kálmányt* egy életre meghasonlott, elkcseredett emberré tette. De ne vágjunk elébe az eseményeknek!

Kálmány Lajos Temesváron végezte a teológiát, ennek a városnak a múlt század második felében *Kis-Bécs* volt a gúnyneve. Alig tudunk valamit az ifjú teológus életéről, hacsak azt nem, hogy elkcseredett haragjában édesanyja küldeményeit felbontatlanul irányítja vissza, és évekig haza sem látogat. Egyébként már *temesvári* tanulmányai során szerzett néhány hasonló érdeklődésű barátot, akikkel sokáig tartotta a kapcsolatot.

Kálmány Lajost a *csanádi* egyházmegyébe nevezték ki káplánnak, de önérzetes demokratikus gondolkodása miatt legtöbb helyen összeütközésbe került egyházi és világi feletteseivel. Nem lett „jó” pap belőle, nem szerette hivatását, annál jobban kedvelte a népköltészetet és annak tudományát, a folklorisztikát. Mivel igazáért folytonos háborúskodásban állott, szinte évenként helyezgették ide-oda, nagy kárára saját személyének, nagy hasznára viszont a magyar népnek és a magyar néprajznak. *Kálmány* ugyanis minden egyes állomáshelyén újra és újra hozzáfogott a népköltészet gyűjtéséhez és így több évtizedes vándorlása során több tucat helyről hatalmas anyagot gyűjtött egybe. Mielőtt azonban módszerét és műveit közelebbről is megtekintենék, hadd időzzünk el annál a kérdésnél egy keveset, miért is kellett neki annyiszor helyet változtatnia, mi az oka folytonos küzdelmeinek?

Eltorzítanánk az igazságot, ha *Kálmány* hányattatásaiért csak feletteseit kárhoztatnánk, hiszen köztudott volt róla, hogy indulatos, hirtelen haragú ember volt; hatalmas termete és testi ereje még csak fokozták amúgy is meglehetősen önérzetét és hírét. *Kálmány* nem szerette a papi pályát, értett ugyan az egyházjoghoz, de vallástörténeti kérdésekben éppen a civil, de nála képzetesebb kortárs, a tudós *Katona La-*

jos igazította őt helyre. Az is igaz, hogy papi teendőinél többre becsülte a népköltészeti gyűjtőtevékenységet, ennek szentelte minden idejét és pénzét. Gyűjtés közben rászokott az italra, bár soha be nem rúgott, és állandóan pipázott. Mindez lassan-lassan egészségét is aláásta. A korabeli társadalommal való ellentéteinek azonban nem ezek a fő okai, hiszen minden művelt, tudományszerető emberrel éveken át tartó, zavartalan kapcsolata alakult ki, sőt egyikkel-másikkal együtt is lelkészkedett *a legnagyobb egyetértésben!* Fő „hibája” az volt, hogy ezekben a nyugtalan, századforduló körüli időkben *mindig a nép ügye mellé állt*, és minden tilalmazás, üldözés ellenére is kitartott mellette, valamint a népköltészeti gyűjtés mellett is. Ő e kettőt összetartozandónak érezte, szakított tehát a korábbi és részben még korabeli romantikus nézetekkel, amelyek a népet, a paraszti életet idealizálták, a valóságnál szebbnek látták; ősi és romlatlan, egyszerű, boldog, elégedett népről akartak csak tudni. *Kálmány* világosan látta a bajokat és ennek alkalmankint hangot is adott. Különösen nagy együttérzéssel és sajnálkozással figyelte a régi dohánykertész községek szétverését, amely miatt nemegyszer nyílt ellenállás is kirobbant. „Torontálban minden szabad”, idézi *Kálmány* a korabeli szólást és hozzáteszi, hogy aki közelebbről megismeri itt a nép életét, „nem fogja hinni, hogy Európában van!” Éles szemmel már ekkor észreveszi a szociális panaszdalokat s előszóba kiemelve idéz belőlük. Többek közt pl.:

*Hej, szajáni lakos vagyok én,
Tajnáinak rabja vagyok én:
Nincsen neköm dohánypalántám,
Fönt is maradt az én árendám.*

Egy másik szöveg a törökbecsei uradalom uráról, a hírhedt *Rohonczy Gedeon*ról szól, aki szélnak eresztette feleseit, egyébként is tevékeny részt vállalt a századforduló körüli agrármozgalmak leverésében és *Kálmánnyal* is összekülönbözött:

*Nem adja ki a Gida a földjét,
Huvá tőszí azt a sok felesit?
Sem tiz pöngő, sem huszért nem feles,
Ugyan hát majd a szögény hun keres.*

Ezek a döcögő versikék, ill. dalocskák éppen csak sejtetik, mi zajlott le a mélyben. Egy eset a sok közül: 1892-ben a *Magyarszentmárton* melletti *Ótelek* községben ellentét támadt a jegyző és a lakosság között, s mivel a bíró az egyszerű emberek pártját fogta, állásából felfüggesztették. Erre *Kálmány* a bíró és a nép ügye mellett foglalt állást, követelte a bíró visszahelyezését és a jegyző felfüggesztését; az utóbbit meg is fenyegette, hogy szennyesét a sajtó útján kitergegeti, sőt szükség esetén az országgyűlés elé viszi. Ennek következtében *Kálmány* parasztjaival együtt bíróság elé került, még a vizsgálati fogáságot is elrendelték ellene, csak egy irodalom pártoló törvényszéki bírónak köszönhette felmentését. A csanádi püspök azonnal bizalmas, sajtókezüleg írt levéllel fordult *Kálmányhoz*, kérielve őt a bocsánatkérésre: „A papnak mindig kötelessége lesz hibáját minden módon

jóvátenni: a hatósági tekintélyt védelmezni, még a maga kisebbitésével is”, írja. *Kálmány* aligha kért valakitől is bocsánatot, mert áthelyeztetése folytatódott ezután is. Másutt az iskolaszék elé citálták, azal vádolva, hogy hitoktatás helyett növendékeivel „sikamlós” nótákat gyűjtet. Ismét máskor saját plébánosával különbözik össze anyagi megrövidítése miatt. Nem csoda hát, ha felettesei általában ellene fordultak, s ahol csak tudtak, nehezítették a helyzetét. Életében egyszer lett volna lehetősége szülővárosába, *Szegedre*, plébánosnak bekerülni, de nagy szavazattöbbséggel mást választottak helyette. Ez a mellőztetés annál inkább fáj *Kálmánynak*, mert időközben könyvei jelentek meg, értekezéseit felolvasták az *Akadémián* és a *szegedi* plébánosi választásokban is nem kisebb „kortesei” voltak, mint *Jókai Mór*, *Mikszáth Kálmán* és *Herrmann Antal*. Erről a bukásról, amely nem első és nem is utolsó, de a legfájóbb volt *Kálmány* életében, utólag így ír *Móra Ferenc*, a szegedi író, aki mindig nagy rokonszenvvel emlékezett vissza az *utolsó magyar sámánra*, ahogyan *Kálmány Lajost* titulálta: „*Kálmány Lajos* azt gondolta, hogy ha ő jó az *Akadémiának* arra, hogy kiadja a könyveit, a rókusi plébániának is jó lesz arra, hogy ő vezesse az anyakönyvét... A folkloret (népköltészettant) még akkor hírből se ismerték, ellenben *Kálmányt* annál jobban ismerték a hírből. Tudták róla, hogy összeférhetetlen, hörcsögös természetű parasztpap, aki nem ért a magakelletéshez és az úri szokásokhoz... Az amúgy is indulatos természetű ember rettenetes dühvel hagyta el Szegedet... Elment belőle szép pirosképű, mosolygós papként, és mikor évtizedek múlva visszatért belé, akkor már az egész világgal tengelyt akasztott, teljesen elvadult ősember gyanánt járt az idegen városban, amely ügyet sem vetett rá.”

Kálmány jóval negyvenéves korán túl mégiscsak plébános lett, mégpedig *Csanádpalotán*, onnan ment nyugdíjba is. Ám a plébánoskodás végül is egészsége és a tudomány rovására ment: egy évtizedig nem gyűjtött, jóformán csak lelkipásztorkodott és gazdálkodott, mint egy falusi paraszt. Szélütés érte borotválkozás közben, ami miatt nyugdíjazták, be kellett költöznie *Szegedre*. Egy ideig plébános utódja fizette is a nyugdíját, amikor azonban püspökváltozás történt, megszüntette a folyósítást. *Kálmány* élete végéig pörösködött, de hasztalan, nyugdíj nélkül maradt. Ügyében írt ő a püspöknek is; milyen lánoki és merész sorokat ró papírra felettesének, célozva az 1917-es orosz forradalomra: „... egykor az a vihar, a melyik ma Oroszországban dúl, hazánkba is eljut s elsepri az egyházi birtokot itt is, a melyet a nép várva vár.” Igen jellemzően, nyugdíjba azért küldték, mert betegsége miatt munkaképtelenné vált, írni sem tudott! *Kálmány* azonban az egyházi teendőik nyűgétől megszabadulva, újra tanulta az írást, ismét hozzáfogott a gyűjtéshez is, s ez az állítólag „munkaképtelen” ember — továbbra is jórészt saját költségén — könyveket adott ki, és gyarapította kéziratok gyűjtéseit. Mert ő a *tudományt* szerette, mert őt tudóstársai is megbecsülték és biztatták! Mindez visszaadta életkedvét, haláláig szakadatlanul dolgozott is. A korabeli kultúrpolitikára vet fényt, hogy a magányosan lakó *Kálmány* halálát csak napok múlva vette észre egy kisdíák, aki néhány krajcárért füzeteket szokott neki eladni; az ajtnyitásra patkányok rezzentek el a holttest-

től. *Móra Ferenc* gondolt eltemetetésére, s visszaemlékezéseiben így ír erről: „Nádtetejű félház tenyérnyi udvaráról volt a temetés, zuhogó esőben... kukoricaszárból ágyazva padló a sárba, hogy a halottvivők ne káromkodjanak olyan nagyon, mikor a koporsót kiviszik az utcára; a nyitott kapuban két öreg asszony, rongyos kolduskák, sopánkodnak a világ folyásán... Tudós, akinek egész életében a néplélekben való áskálás volt a mestersége, soha stílusosabban nem hagyta még el a világot, mint *Kálmány Lajos*. Díszőrséget azoknak a keserősége szolgáltatott az utolsó úthoz, akik tudták, hogy mekkora értékeket jutalmazott ebben a dísztelen végben a magyar élet.” Nem volt külön kéziratban maradt művei sorsa sem: *Móráék* ugyan gondosan össze-szedték, fel is juttatták *Pestre*, de negyed századig az is elfeledve lap-pangott, míg *Kálmány* születésének századik évfordulójára megindult a sajtó alá rendező munka is.

Ahogy múlik az idő, ahogy időben távolodunk *Kálmány* korától, úgy magasodik fel az ő alakja, fokozódik munkájának jelentősége. Most már megállapíthatjuk, hogy művei időállóak, ma is elsőrendű forrásaink. *Kálmány* szorgalma vetekszik *Vikár Béla*, *Bartók Béla* és *Kodály Zoltán* teljesítményével, ha színvonalban nem is éri el az övékét. *Kálmány* a gondos szöveggyűjtőnek az a típusa, aki összeköti *Erdélyi* és *Kriza* munkásságát *Bartók*kékéval, egyénileg pedig ő az egyik legszorgalmasabb és legáldozatosabb kutatónk. *Kálmány* három évtized alatt több tucat helyen megfordult, bejárta az egész csanádi egyházmegyét, de legtöbbit *Szegeden*, az *Arad* melletti *Pécskán* és a temesközi magyar falvakban (*Szőreg*, *Verbice-Egyházaskér*, *Csóka*, *Szuján*, *Törökbecse*, *Magyarszentmárton*, *Magyarszentmihály*, *Németelemér* stb.) gyűjtött. Milyen jó lenne, ha vajdasági vagy magyarországi szakemberek végigjárnák *Kálmány* állomáshelyeit, összegyűjtenék leveleit, a róla szóló visszaemlékezéseket, magukkal vinnék az ott gyűjtött dal-, ballada- és meseszövegeket is, és megnéznék, mi él még belőlük. *Bálint Sándor* szegedi egyetemi tanár ezt a munkát tervszerűen végzi *Szegeden* és környékén, így többek között a *Kálmány*-nál még hiányzó dallamok egy részét is össze tudta így gyűjteni. Különösen jó lett volna a *verbicai* (egyházaskéri) *Borbély Mihályt* kifaggatni, hány mesére emlékszik még. *Kálmány Lajos* 1913-ban egy kötetnyi mesét gyűjtött az akkor még fiatal *Borbély Mihálytól*, akiről a továbbiakban mindössze annyit tudunk, hogy tisztos öregkort ért meg.

Említettem már, hogy *Kálmány* 7 kötetnyi anyagot adott ki életében, ebből 2 kötet a *Koszorúk az Alföld vadvirágaiból* (pécskai és vegyes temesközi gyűjtés), 3 kötet pedig a *Szeged népe* (*Szeged*, *Szeged* vidéke és *Temesköz*) címet viseli; jobbára dal- és balladaszövegeket s más, kisebb műfajokat tartalmaz; a prózai meséket *Hagyományok* címmel adta ki ugyancsak két kötetben. (Ebből egyik kötet vegyes anyagot tartalmaz, a másik az említett *Borbély*-féle kötet.) Ezekon kívül számtalan tanulmányt írt, köztük a leghíresebbek a szegedi halászkó vízi ellenségeiről, a gyermekijesztőkről, boldogasszonyról, az égiestestekről stb. szólók. Sajtó alá rendezte a nagy magyar néphitkutató, *Ipolyi Arnold* népmesegyűjtőmennyét. Ő maga is tervezett még további köteteket: így, a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* számára állí-

tott össze nyomdakész kéziratot; aztán foglalkoztatta az a gondolat is, hogy külön kötetben adja ki a hiedelmeket. Ettől azonban kénytelen volt eltekinteni, tartott a papok haragjától!

Kálmánnak csaknem annyi kézírata maradt, mint amennyit meg tudott jelentetni. A hatalmas kéziratcsomó negyedszázados lappangás után került áttekintésre és feldolgozásra. *Kálmány* születésének századik évfordulójára, 1952-re jelent meg a vaskos *Történeti énekek és katonadalok*, majd két évre rá az *Alföldi népballadák*. Az elsőt *Dégh Linda* és *Katona Imre* állította össze, *Péter László* írt hozzá kitűnő életrajzot (adataink nagyobb részét innen vettük), a balladákat pedig *Ortutay Gyula* rendezte sajtó alá. Folyamatban van a mese- és hiedelmeket megjelentetése is. Évtizedekre szóló kincseshányát jelentenek még ma is kézíratai.

Kálmánnak azonban nemcsak szorgalmát és hatalmas anyagát, hanem céltudatosságát és elvi hozzáállását is elismeréssel említhetjük. Tisztában volt a népköltészet jelentőségével: „Mi a mi népköltésünk? — teszi fel a kérdést, nem habozik rá azonnal választ adni: — Kincstár, mely nemcsak az irodalommal foglalkozónak, hanem a nyelvésznek, mitológusnak szükséges kincseket is magába rejti...” Míg korábban meglehetősen hódított az a nézet, hogy a népköltészet valahogyan időn kívüli, történelmen kívüli, *Kálmány* világosan észreveszi a folklór történelmiségét, és gyűjtéseit ebbe az irányba terjeszti ki: „A nép költésébe szövi mindazt, ami őt érdekli: dalol, mesél róla, de érintetlenül nem hagyja. Azt állítani, hogy a magyart hazája sorsa nem érdekli, nem lehet, sőt ha népköltésébe beletekintünk, azt látjuk, hogy nagyon is kiválólag érdekli: megéneklei csatáit, dalában megsiratja elesett bajtársait s mi több: dalt zeng azoknak a sorsáról, akik arra vannak hivatva, hogy védjék a hazát... Nem a népköltés itt az elítélendő, hanem mi, kik nyomtalanul hagytuk elenyészni az ily dalokat s amink van, azt sem tudjuk felhasználni,” mondja. E tételek jogosultságát aligha kell bizonygatnunk a délszláv hősdalok ismerőinek, mivel azonban a magyar népköltészet ilyeneket már nem ismer, más műfajokban és alkotásokban kell a történelmet keresni. *Kálmány* is *Rákóczi*-mondákat és énekeket, a 48-as szabadsághacról szóló katonadalokat, *Kossuth*-nótákat gyűjti, de felfigyel az új tartalmú alkotásokra is: ő az első, aki a kubikosok dalait gyűjti, feljegyzí az amerikai kivándorlóénekeket, sőt gyűjtésével szinte végigkíséri az első világháború kezdeti éveit is. Ő jegyezte fel a következő, történeti értékű balladatöredéket, amely egész *Kelet-* és *Dél-Európában* ismert; a különböző változatokból kiderül, hogy egy magyar gyermeket a törökök elraboltak, janicsárnak nevelték fel; e magyarból lett török katona bölcsőbeli kisfiához szintén *Magyarországból* rabol egy idősebb dajkát, akiről később kiderül, hogy a saját édesanyja; szövegünk az idős aszszony „leleplező” altatódalát őrizte meg:

Csicsis el, aludj el, te kis török gyerek!
Nekem is volt fiam: szép kis magyar gyerek.
De mikor a török Vásárhelyt bevette,
Az én kisfiamat bölcsőstül elvitte.
Most is megismerném, ha elébem jönne:
Balkezén, balvállán barackmag a jegye.

A török vitéz meghallja e dalt, felfedi kilétét és boldogan egymásra talál. Ugyancsak *Kálmány* gyűjtéséből való ez a tipikus magyar katonadal is, amely mintegy összefoglalja a sorozástól a bevonulásig, tehát a tavasztól őszi tartó időszak hangulatát, a magyar katonák idegen érdekek szolgálata miatt érzett elkeseredést:

Csongorádi torony tetejébe
Szállt egy madár tiszta feketébe.
Szárnya alatt hozta a levelet:
Katonának irták a nevetem.

Májusban volt a vizitálás,
Októberben lesz a masirozás.
De sok kislány hullatja könnyeit,
Katonának viszik a kedvesit.

Elmondhatom: istenem, istenem,
Gyászba borult az egész életem!
Gyászba borult felettem az ég is,
Mert katona lettem, rózsám, én is!

(Szentetornya)

Egy másik, *verbicai* (egyházaskéri) dalban a katona bánata kivetítődik a természetre, minden együtt érez a bevonuló újonccal:

Sirat engem a madár is,
Lehajlik értem az ág is.
Az is azért hajlik le a földre:
Szólna hozzám, ha lehetne.

Jeles gyűjtője volt *Kálmány* a balladáknak is, az egyik *verbicai* változat néhány versszakát közöljük, amely bujdosó és rabénekekből került át ebbe a betyárballadába:

Amott kerekedik egy kis sötét felhő,
Abban tarjoszkodik sárgalábu holló.
— Várj meg, holló, várj meg, hadd izenek tőled
Apámnak, anyámnak, jegybéli mátkámnak!

Ha kérdik, hogy vagyok? Mondd meg, hogy rab vagyok:
Könyéig bilincsben, térdig vasban vagyok;
Térdig vasban vagyok, könyéig bilincsben,
Kiapad a szemem a nagy sötétségben . . .

Gyűjtései között többségben vannak az újstílusú népballadák; íme egy *pusztaföldvári*, kevésbé ismert változat:

Csongorádi Zsinór utca
Végig van kiflaszterolva.
Azért van kiflaszterolva,
Hogy Nagy István sétál rajta.

A Nagy István vidám lova
Sárgarézzel van patkolva.

Nyiki Terka kapujába
Nyereg alatt áll a lova.

Nyiki Terka karperece
Azt Nagy István vette jegybe,
De már többet nem vesz neki,
Mert a halál nem engedi.

Nagy István is megy a tóra,
Vidám lovát megsztatja.
*Megusztatta vidám lovát,
De a tóba hagyta magát.*

Vasárnapra virradóra
Édesanyja megy a tóra.
István fiát siratgatja,
Könnyeivel locsolgatja.

Nagy Istvánnak nagy kőháza
Márványkőből van kirakva.
Közepében egy szál deszka,
Azon fekszik István fia...

Kálmány figyelme kiterjedt úgyszólván minden műfajra, az volt az elve, hogy lehetőség szerint teljes gyűjtést kell végezni. Nagy kár, hogy a dallamok fonográffal való megörökítésére már nem futotta erejéből. Szövegei így is pótolhatatlan értéket jelentenek.

Kálmány akár magáról is eldalolhatta volna, amit egy szociális vonatkozású *csanádapácai* ének utolsó versszakában feljegyzett:

Nékem hát nem édesanyám
Magyarország, csak mostohám.
Meváltozik majd egészen!
Tudja isten, mikor léssen?!

Azóta már nagyot változott a világ, rá sem ismerne *Kálmány*, ha még élne! Időközben a régi népdalok, népballadák nagyobb részét legtöbben elfeledték, de *Kálmány* gyűjtése ezrével mentette meg őket a feledéstől. Vallanak ezek a szövegek a nép korabeli életéről, művészi tehetségéről; milyen megható ma olvasni e sorokat és arra gondolni, hogy ezeket nem hivatásos költők vetették papírra, hanem annyi sok gonddal-bajjal küszködő egyszerű, szegény emberek alkoták, énekelték!

A nép nem lehet hálátlan nagy fiai iránt! Mi nemcsak megőrizzük, hanem tovább is fejlesztjük *Kálmány* igaz örökségét. Akkor becsüljük őt meg igazán, ha nyomdokain haladva befejezzük nagy életművét.

A LÁNY ÜRÜGYÉN

Szűcs Imre

Georg Wilhelm Pabst, az utolérhetetlen varázsú Koldusopera (1931) rendezője, a jövő filmművészetéről szólva annak a meggyőződésének adott kifejezést, hogy a filmművészet megtaníthat idegen népek és országok megértésére; megtanít arra, hogy minden ember egyforma, mindenki ugyanazokra a célokra törekszik: az életre, a szabadságra és a boldogságra. Ha a filmnek sikerülne ezt a feladatot betöltenie — folytatta —, sem az újságírók, sem a propaganda nem tudnák felszítani gyűlöletünket más emberek és más népek, más fajok iránt. Nem olyan film kell tehát, ami csak banális időtöltést jelent, hanem olyan, amely kivonta technikai eszközeit a spekuláló érdek rabszolgasága alól, célul tűzte maga elé, hogy megfelelő témák felhasználásával a népek közötti megértést szolgálja.

Kijelentésében állásfoglalása, jövendölése is benne van, ezen túl azonban elsősorban az, hogy az a művészet, amely vakmerően és csodálatosan leginkább megközelítette a halhatatlanságot és a népművészet szédületes sikerét, ne akárhogy, ne felelőtlenül forduljon a nézőkhöz, hanem az elmélyültség, az emberformálás igényével, szenvedélyességével.

Persze mindez nem jelenti azt, hogy most aztán vulgarizáljunk, s hogy a filmeket hovatovább csak az ember és a világmegváltás relációjában vizsgáljuk, rendszerezzük, minősítsük. Korántsem. Az efféle következetes egyszerűsítés ugyanis föltétlenül kóros elferdüléshez vezetne, mindannak a tagadásához, ami bonyolult összhatásban valamennyi művészet voltaképpeni jellegét adja.

Mégis, amikor csupán *egy* alkotás, ez esetben mondjuk Bunuel nemrégén pergetett *A lány* című filmjének taglalására vállalkozunk, ez

a szempont uralkodó lehet; különösképp, ha a valóság ábrázolásának és megismerésének szociális indítéka van.

Márpedig A lánynak mindenképpen ilyen az indítéka, hisz benne a hatvanöt éves kora ellenére is frissen, fiatalosan gondolkodó Juan Luis Eunuel, a kutató szellemű rendező, aki mindig készen áll, hogy művészetével meghökkentsen bennünket, éppen a Pabst körvonalazta célt szorgalmazza, „a népek közötti megértést”; méghozzá úgy, hogy a fájldözés, a kettős erkölcs fonákságainak leleplezésében mintegy fájdalmas sebeket ütve egyszerű, de szuggesztív eszközökkel azt a kérdést igyekeznek a néző tudatán átszűrni, hogy *mit ér az ember, ha néger*.

A válasz érdekében autentikus, sokoldalú megítélésre rendkívül alkalmas helyzeteket és léghört teremt, elsősorban azzal, hogy hőseit — a fehér asszony megbecstelenítésével ártatlanul megvádolt néger és a feddhetetlennek vélt fehéreket — szembeállítja. Jelleme, magatartása szerint az üldözött négerben egy jólelkű, nemes szívű embert ismerünk meg, míg a fehérekben csaknem kivétel nélkül olyanokat, akik mihelyt négerrel van szó, eleve elfogultak, hatalmaskodók, bizonyos értelemben olyanok, mint a véredek, sőt igen könnyen, meg-gondolatlanul gyilkosságra is kaphatók.

Az alakok, a jellemeik persze nem leegyszerűsítve, fekete-fehér beállításban bontakoznak ki a néző előtt, hanem a szembehelyező montázs képsorainak egymásra feleléséből, a közvetlen és közvetett utalások széles skálájából olyan összhatással és olyan összetettséggel, amely művészi és emberi hitelt kap a film első kockájától az utolsóig. De lássuk csak, miképp!

... Előtérben Miller, a vadőr, Evalyn, a kiskorú árva lány, Traver, a néger, Jackson, a jóbarát, és a tiszteletes.

Miller — jóllehet gyermekkorában gyöngye, puhány — érett fejvel már viharedzettnek mondható. Alapvető magatartása szerint majd annyira durva, mint a pokróc, faragatlan, van benne valami a bitorolni vágyásból, a zsarnokiból, a kegyetlenből s a gögből, dölyfből is. Persze legtöbb benne a képmutatás! Környezete és a gondjára bízott sziget csak annyira érdekli, amennyire szüksége van rá. Őrzi a vadat, vadászgat, együtt él a lánnyal és nagyapjával, mígnem egy napon az öreg végérvényesen ott marad a viskójában levő vaságyon... Millert nem rendíti meg a halál, ehelyett némi bölcsességgel csak annyit mond: „Előbb kellett volna”.

A csapzott, szurtos és a még mindenképpen gyerekes lányt (gondoljunk a hintázási jelenetre) szavait nem válogatva korholja, egy ártatlan tojástörésért pedig föl is pofozza. Viselkedésében lényeges változás aligha történne, ám ekkor egy bőséges vacsora közben föl-rémlik benne, hogy a körülötte szorgoskodó csitri voltaképpen már nem is lány, hanem asszony, asszonnyá érett. A felismerés egyszeriben felvillanyozza benne a tüzelő egyetlen cél érdekében ravaszkodni kezd, régi énjét, mint a kígyó a bőrét, hirtelenében lehántja. A lányhoz már figyelmes, kedveskedik, barátként közeledik hozzá. Hogy azonban mennyire nem az, számító tettei minduntalan elárulják.

Amikor közéjük sodródik a néger, azonnal lepuffantaná. De nem sikerül neki. . . A benne dúló konfliktusokban, valamint a lány, a

néger és a tiszteletes, Jackson és a közte villózó összetűzésekben csaknem mindig alul marad. Annál is inkább, mert közben a lány megbecstelenítésével — vétkezik. Hibáját persze nem hajlandó beismerni. Mindaddig, amíg a tiszteletes sarokba nem szorítja. Ámde mentséget még akkor is talál, illetve feltételez. Irháját azonban mentenie kell. Zöld ágra vergődni úgy remél, hogy hajlandóságot mutat a lánnyal való házasságra. Lelke mélyén — érezzük — továbbra is hitvány, de a világ színe előtt *másnak* akar látszani. Olyannyira, hogy bár kényyszerűségből, a négerrel is megbékél. Váratlan pálfordulása, metamorfózisa Travert is megdöbbsenti. Mi viszont, ha a látszat fátylát letépjük, okvetlenül szembetaláljuk magunkat a hipokrizissal. Millernek az egész magatartásából, ahogy a négert futni hagyja, a cselekmények egymásra vetítéséből, valamint a nyitányként szereplő jellegzetes dalnak (zenei motívumnak) a záróképpen való megismétléséből azt kell kiolvasnunk, hogy a vadór voltaképpen csak mosta a kezét. Olyan értelemben, hogy ha az ártatlan négert előbb-utóbb meg is gyilkolják (hisz Jackson azt ígéri, sheriffel és az üldözőkkel tér vissza!), őt már nem érheti vád...

Evalyn kiskorú, naiv, jólelkű. Abban a korban van épp, amikor formálható, hajlítható, mint a vessző. Ezt az adottságot Miller a végéig kihasználja. Már csak azért is, mert belátja, a „játék” valamegyest a fruskának is tetszik. Ostobasága, tapasztalatlansága azonban *a priori* még nem bűn. Magatartásában bármit kivetni, elítélni éppen ezért aligha lenne igazságos.

Traver hamisan bevádolt, üldözött néger. Rokonszenves, megnyerő figura, habár nincs szépítve. Gondoljunk csak arra, hogy a meglepett lánynak befogja a száját („Hallgass, egy szót se, mert kitépem a szívedet”), Millerre meg fegyverrel a kezében nyit rá („Ha moccanni mersz, szétroncsolom a fejedet”), de emlékezzünk arra is, hogy miután első munkanapja letelt, a vacsorát még nem tudta kivárni, egyszerűen kenyeret csen a félig megterített asztalról, amikor meg a lányt ingerlőn könnyed öltözékben látja, a nem is éppen ártatlan helyzetből ezekkel a szavakkal vágja ki magát: „Ha nem is fázol, vegyél csak magadra valamit, mert még hidegre fordulhat.”

Bunuel filmjében természetesen nemcsak áruló szavakat rögzít, gesztusokat figyel meg, hanem jellegzetes magatartásokat, szituációkat, jól eltalált monásokat, amelyek közül nem egy hosszas fejtegetésnél is többet mond, mert ahelyett, hogy magyarázna: *ábrázol*.

A sok közül íme néhány példa; ha úgy tetszik, a szembeállító mon-tázs konkrét érzékeltetésére is.

A képsort még valahol az expozícióban látjuk. A kamera a sziget cserjésében lopakodó négert követi, amint épp botjával utat tör magának. Látszólag szokványos, sőt idillikus felvétel, úgyszólván mit sem mond, mit sem ígér. Ekkor azonban tompa csattanást hallunk, s a bot vége máris egy vadaknak felállított csapdában feszül, ennek következtében a képmező hirtelen új dimenziót kap, balladai mélységgel gazdagodik. Mindez csak fokozódik, mivel a rendező a meghökkent négerrel nem is a lényegyet, hanem annak épp ellenkezőjét mondatja, azt, hogy: „Micsoda jámbor emberek vannak itt.”

Jámbor emberek? Persze hogy nem. És igazi művészi remekléssel Bunuel éppen ezt akarta kifejezni, de nem közvetlenül, hanem közvetve, a képek hitelével, szuggesztivitásával. Mert alighogy fölszakadnak a négerből a szavak, máris vágás következik, a temetkezési jelenet. Ebben pedig Miller az összeküpozott földhányáson (tehát az öregem is!) semmire sem gondolva *ugrál*, Jackson meg épp egy hamar összeeszkábált fakeresztet püföl, a megmatottság, megrendültség legkisebb jelét sem mutatva.

A jellemeknek apró rezdülésekkel, lényegi megfigyelésekkel való árnyalása abban a jelenetben is szembeszökő, amikor a néger az esetleges, bár nagyon is nyilvánvaló veszélyt semmibe véve, s a munka látától elragadtatva, csak foltozza, foltozza golyóktól lyuggatott csónakját, míg a vágás után azt látjuk, hogy Miller egészen másnak a rabja, leplezetlen buzgalommal *bombát* készít.

A tiszteletes (aki különben a lányon kívül talán a legmegnyerőbb típus, legalábbis látszatra) ellentmondásos jellemének érzékeltetése, kibontása szintén tömör, szűkszavú jelzésekkel telt, de rendkívül találó. Ennek bizonyítására emlékezzünk csak az éjszakázás epizódjára.

És mit látunk? Azt, hogy míg szerzetesi mivoltában a tiszteletes hajlandó védeni is a négert (ezt később meg is teszi), egyszerű emberi mivoltában visszazökkenve nyilvánvalón iszonyodik tőle, hisz jóllehet Évalyntól értesült már, hogy az ágyat mindössze egyszer használta az üldözött, vagy ahogy ő mondja, „a szerencsétlen”, mégis nemcsak a takaró kicserélését, hanem a matrac megfordítását is jónak látja.

Ezeket, a film vezérszólamához látszólag csak mellékesen kapcsolódó motívumokat könnyűszerrel tovább sorolhatnánk, tovább elemezhetnénk, ám bizonyára ennyiből is kiviláglik, hogy Bunuel ezúttal is igazi, hús-vér figurákat mozgat, rendezői szándékai szerint, tudatosan, célratörően.

A jellemek s a helyzetek apró rezdülésekkel való árnyalása szerintem nemhogy nincs jelen a filmben, de éppenséggel káprázatos. Olyan, mint amikor a falhoz vert sörösüveg szilánkjain is a szivárvány hét színében törik meg a fény.

Bunuel A lányban az üldözött néger és a fehér ember ügyében is felmentő ítéletet hoz.

Az előbbi esetében ez aránylag könnyű is neki, hisz a néger ellen szóló feljelentés koholmány, az utóbbi esetében azonban jóval nehezebb, mivel hősét a vétkezésben s az emberi felemelkedésben, sőt bizonyos értelemben bűnhődését is meg kell mutatnia.

Mindebből azonban a legnagyobb súllyal mégis az esik latba, hogy a fehér ember pozitív előjelű metamorfózisát nem a megrendülés, még kevésbé hibájának beismerése idézi elő, hanem a félelem, a rettegés, az, hogy a felügyeletére bízott kiskorú lánynak a megbecsteletését a saját érdekében, általában a fehér ember arculatának tisztán tartása érdekében kényszerűségből titkolnia kell.

Bunuel filmjében a mérleg mindenestre a mérleg javára billen. Ámde a kérdés, ami alapötlet és vezérfonal is művében, a „mit ér a néger”, továbbra is fennmarad. Már csak azért is, mert a fehérek és

a színes bőrűek tetteit, tudjuk, még napjainkban is csupán a legritkább esetben mérik egyformán.

A kettős mérleg, a kettős erkölcsi kódex sajnos még mindig divatos, mint ahogy a Ku-Klux-Klan és a fajüldözés sem merült feledésbe.

Íme, erre akar figyelmeztetni bennünket Bunuel, korántsem a legkiválóbb, bár jelentős filmjében, a már bevezetőben említett ügyet szolgálva: az ember sokoldalú, totális bemutatását, megismerését célozva. Ennek pedig mindenképpen nagy értéke, hisz kétségtelenül ismeri a dolgok titkait, s mindent megért. Egy közeli munkatársa szerint nemegyszer képes csak azért elkészíteni egy filmet, hogy újraélje, és kifejezze benne azokat a vízióit, amelyek a *legszenvedélyesebben foglalkoztatják*.

És, úgy hisszük, A lány is ennek köszönheti születését, ezen túl azonban ama szándék kifejezési igényének, hogy az egyéni jótett — mindaddig, amíg esetleges, elszigetelt — mit sem ér.

S Z E M L E

Í G Y É L N I

Benedek Marcell: *Naplómat olvasom*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1965.

Most kilencvenéves Benedek Marcell, aki a magyar irodalomban egészen kivételes helyet foglal el. Kilenc évtizedes életének hetven gazdag esztendejéről beszél könyvében. A könyv két részből áll: az egyikben régi naplójának alapján írja meg emlékeit 1893-tól 1930-ig, közbe-közbeszöve 1962-tes megjegyzéseit; a második rész — a későbbi harminchárom év — fejezetekre oszlik, melyekben a múlt idő egy-egy jelentősebb eseményét mondja el Benedek Marcell.

Politikusok, államférfiak emlékirataiban a külsőségek játsszák a főszerepet, az emlékező a maga személyét, szerepét helyezi előtérbe, jelentőségét hangsúlyozza; akármennyire nem életregény Benedek Marcell könyve, hanem valóban csak napló, emlékezés, mégsem követi az ismert sémát. A kor, az események ebben a könyvben csak a háttérre képezik; a kortársak cselekvő részesei egy életnek. A főszereplő: egy mű, melyet Benedek Marcell alkotott ugyan, de előkészítésében mások is részt vettek. Benedek Marcell az a fajta önéletrajz-író, aki gyakran engedi előtérbe mások életét, mások munkásságát — apját, Benedek Elekét, kortársaiét — , maga pedig a háttérbe húzódik, majd újból felbukkan.

Ismeretes, milyen nagy szerepe volt az újabb magyar irodalomban e könyv írójának. S mi munkáját ebben a művében lépésről lépésre nyomon követhetjük. Ez azonban csak dokumentáris értéket adna a könyvnek. Van viszont a *Naplómat olvasom*nak egy

ennél magasabbrendű értéke is: az a művészet, ahogy Benedek Marcell — szenvedélyes szubjektivitással, mégis minden betűjében tárgyilagosan — elmondja élete történetét, egy életét, amelyben sok volt a küzdelem és a keserűség, a lemondás, a csalódás, a megpróbáltatás, mégis érdemes volt élni, mert ez az élet egy nemzet kultúráját gazdagította, s mert teljes emberi élet volt, gazdag minden emberi vonatkozásban. *Így kell élni*, csakis *így* érdemes *élni*, mert „ez az igazi élet” — ahogy Benedek Marcell mondja egy helyen. Ez az igazi élet, a munkás, a gyümölcsöző. Egy könyvtárnyi eredeti mű és fordítás, tanítványok nemzedékei, hálás és hű olvasók serege: ez az elégtétel az élet sötét oldalaiért. De Benedek Marcell sohasem panaszkodik, s mi se keressük, mi adott neki okot az elkeseredésre. Sokkal inkább az élet derűs oldalát szerette, s akarta másoknak is biztosítani, mintsem hogy valamiért a megpróbáltatásokat hangoztassuk, mint ahogy ő sem csinált magából mártírt, pedig megtehetette volna. Töretlen derűlátás sugárzott belőle, műveiből, munkásságából, s ez segítette legyőzni az olykor kétségbeejtően magasra tornyosuló akadályokat. Ez a derűlátás adta kezébe a tollat, hogy annyi alkotás után, életének kilencedik évtizedében végül is visszanézzen, emlékezzen, elmondja az életét a Benedek családban hagyományos mesemondás szellemében, pedig egész biztosan nem volt könnyű visszamelékeznie, mert életében annyi a megrázó epizód, tragédia — kislányának a halála, apjának, feleségének az elvesztése —, hogy az olvasó sem bírja ki száraz szemmel, hát még az, aki mindezt átélte, aztán emlékezett és írt, s azért mondhatja: „Nagy temető ez a könyv”, hisz „Mindnyájan nagy temetőt hordozunk magunkban, mire megöregszünk”. Igen, nagy temető ez a könyv, de a nagy temetőnél is hatalmasabb életnek a rajza. Egy olyan életé, amelynek egyetlen pillanata sem volt hiábavaló, egy nagy életé, amely egyaránt tartalmazott örömet és bánatot.

A huszadik századi magyar irodalom, általában az új magyar kultúra történetét, valamint a korabeli közéletet is megismerhetjük ebből a könyvből. Mert Benedek Marcell gyakran ott állt az irodalmi és kulturális események középpontjában; s ha olyan idő jött, amikor kirekesztették, akkor ő maga teremtett olyan közeget, amelyben szükségszerűen a középpontba került, és hatott, nem kevésbé eredményesen, mint amikor hivatalosan is elismerték rendkívüli szerepét.

Ha arra gondolunk, hogy egy önéletrajz mennyi vesztélyt tartogat, mennyi tévedésre adhat alkalmat, ak-

kor Benedek Marcell művét azért kell különös elismeréssel fogadnunk, mert felfokozott őszinteséggel, csodálatos nyíltsággal megírt könyv, története nemcsak egy munkás életnek, hanem egy szellemiségnek, egy magatartásnak, egy bátorságnak. Egy igazi, teljes embernek. S egy szabadon gondolkodó ember szelleme árad minden lapjáról; ez a szellem, akárcsak az író élete s tettei, példaadó és csodálatraméltó.

(TL)

HASZNOS KÉZIKÖNYV

Márkus György — Tordai Zádor: *Irányzatok a mai polgári filozófiában*, Gondolat Kiadó, Budapest, 1964.

Az előszóban maguk a szerzők is felsorolták művüknek azokat a fogyatékoságait, amelyeket első pillantásra is felröhat az olvasó, s köntörfalazás nélkül vállalták is őket, a szubjektív megítéléssel járó kockázatra hivatkozva, egyúttal elvetvén a kimért „mindenről szólás” törekvését. Azonban épp ez a rokonszenves gesztus kötelez bennünket arra, hogy csakugyan nyíltan felrójuk nekik ezeket a fogyatékoságokat. Úgy véljük, napjainkban nem lehet azzal az igénnyel könyvet írni, hogy a mai polgári filozófia irányzatairól szól az ember, ha nem talál rá módot, hogy legalább a fenomenológiának és a pragmatizmusnak helyet szorítson. A modern polgári filozófia fundamentumában, a fenomenológia áll, és messze vivő hajszálereivel átszötte a legkülönbözőbb irányzatokat képviselő bölcselek műveit is, azokét is, akik magányosan állnak, és nem sorolhatjuk őket egyetlen nagyobb irányzatba se, de jelentőségüknél fogva nem hallgathatjuk el őket, ha már az egy-egy irányzathoz tartozó, kevésbé jelentős filozófusokról is külön szólnunk. Egy Max Scheler vagy Nicolai Hartmann műve mindig van olyan potenciális erő, mint Jaspersé, vagy Marleau-Pontyé.

Hasonlóképpen, a pragmatizmus taglalásához, úgy véljük, külön érdek fűz bennünket, egyfelől azért, mert az elmúlt évek eldurvult marxizmusa sok rokon vonást mutat vele, másfelől azért, mert ez az egyetlen polgári filozófia, amely a gyakorlat kategóriájának bizonyos fontosságot tulajdonít, máskülönbben pedig az utóbbi években a szocialista országokban virágkorát élő kibernetika sajátos filozófiai előkészítője, úgyhogy felettébb sürgető és fontos volna mindezekben a problémákban legalább hozzávetőleges különbséget tenni. Természetesen nem kérhetjük szá-

mon azt, amire a szerzők nem vállalkoztak, azonban mindazokat a fogyatékoságokat, amelyek művük címéből adódnak, fel kell rónunk.

Egy-egy irányzat, bölcselelő, mű megítélése körül élénk vita alakulhatna ki, alapjában véve azonban — leszámítva a helyvel-közzel kiütköző erőszakolatan politikai ízű, diszkrimináló kijelentéseket — a szerzők taláioán interpretálták egy-egy filozófia fontosabb pontjait, bíráló megjegyzéseik is méltányolandók olyan értelemben, hogy észben tartjuk: ismeretterjesztő műről van szó. Örömmel látjuk Teilhard de Chardin művének ismertetését; e téren a szocialista országokban úttörő munkát végzett a szerző. Megjegyezhetjük, hogy Mounier munkásságát jelentősebbnek látjuk, az egyéniségelméletben termékeny megállapításai vannak, amelyeket nem kerülhet meg egyetlen korszerű filozófia sem, s Wetter, kivált pedig Calvez megítélésében is méltányosabb elveket vallunk. Megokoltnak találjuk Moore filozófiájának kiemelését, viszont helytelenítjük Bertrand Russell túlbecsülését; az olvasónak az a képzeete támad, hogy Russell messze felülmúlja az összes mai polgári filozófusokat: a könyvnek majdnem egyhatoda az ő munkásságát méltatja; pontosan akkora terjedelem ez, amennyit négy egzisztencialista filozófus művének ismertetésére fordítanak.

Viszont annál több perlekedni valónk volna a szerzők némelyik filozófiai felfogásával. Csak kettőt említünk: az egyik magának a filozófiának az értelmezése, a másik a haladás fogalmának felfogása. Ugyanis arról, hogy mi a filozófia, a szerzők sehol sem szólnak, de a bemutatott filozófusok igen elütő filozófia-felfogásának ismertetése során töredékesen vázolják a filozófia *feladatait*. Így például azt olvashatjuk, hogy a szaktudományokkal kapcsolatban a filozófia feladata *főként* az volt, hogy eredményeiket általánosítva, egy egységes világképbe foglalja össze, e mellett azonban újabban felvetődtek a tudományos kutatásból eredő módszertani-ismeretelméleti kérdések, vagyis: „Maga a kutatás vált a tudományos, pontosabban szólva a filozófiai vizsgálódás tárgyává”. Ezt tudományfilozófiának nevezik. Csakhogy számos filozófus magát a tudományfilozófiát azonosította a filozófiával, s a marxizmus is megmerevítette filozófiáját, s feladatául hosszú évtizedeken át csupán azt tudta be, hogy örökösnek nyilvánított elveihez a tudomány új eredményeiből új példatárat készítsen. Nem más ez, mint a filozófia lezüllesztése. Már maga a filozófia feldarabolásának méltányolása is (természet-, tudomány-, társadalom-, történetfilozófiára

stb.) felettébb problematikussá teszi a filozófiafelfogást.

A másik probléma a mozgásnak az a felfogása, amely a haladásban felfelé ívelő és hanyatló szakaszokat különböztet meg. Nemcsak azokra a tanácsatlanságokra gondolunk, hogy vajon a hanyatlás az uralomrajutáskor vagy később következik be, s ha később, mikor, mely törvényszerűségek szerint, hanem magának a haladásfelfogásnak azon problémáira, amelyek számtalan újabb vizsgálódás alapján — emlékezzünk csak Bloch értekezésére — az egyenes vonalú fejlődést éppúgy elképzelhetetlennek ítélik, mint a felfelé ívelés és hanyatlás egymást folyton szelvedő hullámgörbéinek méltányolását.

Egészében véve azonban jó, használható kézikönyvekkel gazdagodtak könyvtáraink.

(MN)

ESZTÉTIKAI TAPASZTALAT

Gaetan Picon: *Pisac i njegova senka, uvod u jednu estetiku književnosti*, Kultura, Beograd, 1965.

Érvelése ragyogó, stílusa már-már káprázatosan tiszta, körültekintése és óvatossága, hogy végletekbe ne essen, bámulatos, úgyhogy magával ragadja az olvasót, s miközben porrá zúzza az eddigi esztétikai elméleteket, egyszer csak azon kapja magát az ember, hogy elsikkad előtte: mit tagad és mit állít a szerző. Az, amit az általa tagadott elképzelések vonatkozásáról és mibenlétéről állít, jobbra találó, viszont amikor saját elképzelésének kategóriáit kellene meghatározni, meglepően ingatag, s nem figyel fel még azokra a problémákra sem, amelyek alapján teszik vitathatóvá felfogását. E tekintetben az angol Mooreal rokon, noha semmi hasonlatosságot nem találhatunk elképzelésük között; a puszkaporszár az elemzés meg éppenséggel idegen tőle.

Annyi mindenesetre világos, hogy a műalkotások részleges szempontú megítélése helyett — mint a filozófiai, szociológiai, pszichológiai vagy formális vizsgálódás, amikor is az esztétikai jelenség egy másik rendszer koherenciájának van alávetve, s mintegy tőle idegen tartalmak és értékek közvetítőjének vagy kifejezőjének tekintik — a mű átfogó, immanens esztétikai értékei szerinti megítélést szorgalmazza, hangoztatván azonban, hogy ez csakis a közvetlen esztétikai tapasztalat szerint történhetik, mert ha a művek általános esztétikai elveit szabjuk meg, lehetetlen

ezeknek az elveknek a konkrét műveken való alkalmazása; maga az átmenet lehetetlen. Esztétikája tehát a művel való közvetlen érintkezésen alapszik, mert az esztétikai tapasztalat ebből az érintkezésből születik, a mű megítélése pedig abból a folyamatból áll, hogy immanens értékeit megragadjuk; így az esztétika tulajdonképpen ennek a folyamatnak, a megítélésnek a módszertana, metodológiája. Idejében mondjuk: ez az empirizmus is a filozófiának korunkra igen jellemző felfogásán, nevezetesen a teóriának jól kidolgozott metodológiává avatásán alapszik.

Alapkategóriái, az esztétikai tapasztalat, a megítélés és az érték, tulajdonképpen határozatlanok. Az esztétikai tapasztalatot a művel való érintkezés során nyerjük, s persze nyomban felmerül egyfelől az, hogy milyen a mű jellege (vagyis mi maga a mű), másfelől pedig az, hogy miként érzékelhetjük (vagy ismerjük meg, esetleg érezzük át) az esztétikai tapasztalatot, vagyis az átvitel kérdése. Picon úgy tér ki a fogas kérdés elől, hogy a mű jellegét egyfelől a talány szóval jelöli, másfelől kijelenti, hogy műnek csak az tekinthető, ami felkínálkozik a tudatnak megítélés végett, vagyis kerülő úton lényegében elszakítja a művet az alkotótól. A tudat megítélőszerepét azonban nyomban csupán arra korlátozza, hogy általa ítéljük meg, vajon a mű a művészi értékek világába tartozik-e vagy sem; ha ugyanis a tudat szerepét nem korlátozná ennyire, értelmetlen volna a konkrét művekhez fűződő esztétikai tapasztalat elvéhez olyannyira ragaszkodnia, s el kellene fogadnia, hogy a művek általános elvek alapján is megítélhetők; ha viszont csupán talánynak tekintené a műveket, kizárólag az irracionálizmus állhatna rendelkezésére.

Úgy véli tehát, hogy az esztétikai tudat a művel való érintkezés aktusában konstituálódik folyton újra, és sohasem mutatkozik meg leszűródött, lezárt, végleges formában. Az esztétikai tapasztalat tehát nem tiszta tudatmunka, hanem értelmi-emocionális aktivitás eredménye.

Ez az aktivitás pedig, folyamatként, magát a megítélést jelenti. Az esztétikai tapasztalat a megítélés során születik. Ez a folyamat nem ad általános érvényű normákat, hiszen konkrét műhöz fűződik, mivel azonban értékekről ítél, s elfogadja a legkülönfélébb esztétikai értékrendszereket, távlatot nyit, s az értékeket e távlatához viszonyítva rögzíti. Ez a távlat azonban szintén megfoghatatlan marad Picon művében, hiszen az esztétikai érték fogalma sincs meghatározva, mert azzal, hogy a mű értékeinek immanens voltát vagy egyszerűen a minőségét emlegeti, a mi-

nőség logikáját, nem ad kritériumot a megítélés számára az értékről.

Az egyetlen fogódzó, az egyetlen világos kritérium Piconnál az, hogy a mű immanens értékeit a maga szabta keretekben, minden stílus, irányzat, értékrend-szer iránti fogékonysággal kell megítélni, s így a minőség kvalitása minden stílusban és koron belül csúcspontokat ad, amelyeket aztán értékeik tekintetében egymás mellé és fölé helyezhetjük. Ezzel azonban a kritériumot tulajdonképpen relativizálta, nemkülönben kitért a művészet periodizálásának és progressziójának bokros problémája elől is.

Eszerint tehát a minőség kvalitása szabja meg a már említett távlatot, amelyek szerint a mű esztétikai értékeit az olvasó elrendezi. Csakhogy ebben az esetben ezek a távlatok megint csak múlhatatlanul általános elveket jelentenek, voltaképpen egy-egy irányzat, stílus esztétikájához fűződnek. Ha viszont pusztá betájelóként is elvetjük őket, s csakugyan kizárólag a konkrét mű immanens értékeinek felkutatására hagyatkozunk, kérdés, hogy egyetlen szilárd pont hiányában felülemelkedhet-e esztétikai tapasztalatunk a radikálisan szubjektív színvonal fölé, s vajon azok az állítólagos felismert értékek, amelyeket a műnek tulajdonítunk, túlléphetnek-e a radikális szubjektivizmuson, ha észben tartjuk, hogy előbb már tagadtuk a műben való félreérthetetlenül objektív meglétüket, s csak azt vallottuk, hogy az értékek kizárólag a művel való érintkezésünk *folymatában* létrejött esztétikai tapasztalatunk szülöttei. Picon elképzelése tehát a modern filozófiából ismert relációelméletnek az esztétikára alkalmazott, sajátos színezetű megnyilatkozása.

Piconnak mindenestre igaza van abban, hogy a művészet-filozófiák a mű *lényegének* kérdését firtatták folyton, nem pedig a mű értékét, s közben úgy vélték, az első kérdésre felelvén megadták a választ a másodikra is, s ez végzetes tévedés volt. Viszont azt válaszolhatjuk, hogy mitsem foghatunk fel a művészetéről, tehát a művészet értékeiről sem, ha megkerüljük a művészet lényegére vonatkozó kérdést, miként Picon teszi. Műve épp ennek az elképzelésnek a kudarcát mutatja, nem első ízben a bölcsélet történetében. Az értékek világa, a művészet értékeinek világa sem olyan zárt régió, hogy el lehessen különíteni, ki lehessen szakítani, s beszélni lehessen róla anélkül, hogy megkérdeznénk, micsoda maga a művészet. Nem tehetni ezt már azon igény miatt sem, amelyet Picon hangoztat: a részvizsgálódások helyett végre meg kell lelni azt a pontot, amelyből az önren-

deltetésűnek — nem öncélúnak! — felfogott művészet teljes egészében áttekinthető. Azt a pontot, ahol a mű lényege és értéke általános és egyedi szinten egyaránt kitarulkodik. S végezhetni ezt akár kizárólag az irodalom területén is, miként Picon szándékozta tenni — hiszen könyvének címe irodalomesztétikát kínál —, csak akkor nem szabad megkerülni az első kérdést, azt, hogy mi az irodalom, s helyette tüstént azt firtatni, mi a mű, mi az érték. Hasonlóképpen, ma már semmivel sem menthető, ha az ember a művészet központi problémáját évezredek óta *leplező* kategóriák és princípiumok számát — amilyenek például a művészi igazság, a szép, a művészet funkciója — még eggyel, ez esetben a művészi érték kategóriájával gyarapítja.

(MN)

A JÁTÉK VILÁGA

Roger Caillois: *Igre i ljudi*, Nolit Könyvkiadó, Beograd, 1965.

A szerző Huizinga híres könyvére, a *Homo ludens*re támaszkodik. A játék meghatározásakor hat jellegzetességet tart fontosnak: a játék szabad (senkit sem lehet kényszeríteni rá), elkülönített (idő és tér tekintetében előre meghatározott határt szabnak neki), bizonytalan (folyamatát és végkifejlését nem lehet előrelátni), inproduktív (nem termel javakat, sem új elemeket, legfeljebb tulajdonátvitel adódik), megszabott (hatálytalanítja a mindennapi törvényeket és újakat határoz meg), fiktív (sajátos tudat kíséri, hogy a folyó élethez képest irreális).

A meghatározás elemeinek nagyon is vitatható volta máris előreveti azt a rigorózus racionalizmust, amely végigvonul a könyvön, s szakadatlanul szenvedélyes ellenvetésre készíti az olvasót. A játékokat négy kategóriára osztja: agon (versengés, kiszámítottság, rátermettség), alea (kocka, szerencse, véletlen), mimicry (mez, masz, utánzás) és ilinx (bódulet, szédület, önkívület). Minden kategórián belül bizonyos ívet lát a spontánabb, a kezdetlegesebb, kevésbé meghatározott megnyilatkozásoktól a rendezettebbekig és meghatározottabbakig, ezt a paidiától a ludusig vezető útnak mondja. A ludus a paidia nevelője. Ez az ív a szerző egy táblázata szerint az egyes kategóriákon belül így alakul: a szabályokat nélkülöző futástól, vetélkedéstől a sprotversenyekig (agon), a fillérezéstől a sorsjátékokig (alea), a gyermekmek majmolásától a színművészetig (mimicry), az

ördögmalomtól a kötél táncos produkciójáig (ilinx).

Itt már jól látszik, hogy rengeteg játék van, amelyeket lehetetlen besorolni akár az egyik, akár a másik kategóriába, s Caillois egyszerűen nem vesz tudomást róluk. Hasonlóképpen nem nehéz felfigyelni, hogy szinte valamennyi játékban kimutatható mind a négy kategória jelenléte, s egyes szakaszaiban hol az egyik, hol a másik kategória kerül túlsúlyba. A könyvhöz csatolt előszóban Sreten Marić mindezekről a problémákról kimerítően tájékoztat, úgyhogy Caillois játékmeghatározását és felosztását az összeomlás fenyegeti.

Nyilván Caillois is látja ezeket a nehézségeket, ezért kifejti, hogy az alapkategóriák kombinálódhatnak egy-egy játékon belül, de a hármas és négyes kombinációkat épphogy megemlíti, a kettős kombinációk közül pedig kettőt lehetetlennek (tiltottnak), kettőt véletlenszerűnek tart, úgyhogy a releváns kombinációk szerinte az agon és az alea, valamint a mimicry és az ilinx között jönnek létre, sőt ezeket komplementárisnak tekinti.

Elég azonban rámutatnunk arra, hogy például az ilinx és az agon kapcsolatát csupán azért tekintheti lehetetlennek, mert túlságosan szűkre szabta őket: az ilinxet paralizáló önkívületnek, az agont viszont tudatos, ellenőrzött erőfeszítésnek. Ezért jelentheti ki, hogy ez a két elem kizárja egymást. Említsük csak meg, hogy az autóvezetés — vagy bármilyen géppel való játék, sőt maga a mozgás, létünk egyik alaptörvénye — nem nélküli sem a kiszámítottságot, sem a bódulatot. Van egyfajta bódulat, amely nem a tudat elvesztésével, hanem azzal a tudatraébredéssel jár, hogy képesek vagyunk valamit sikeresen végezni. A kötél táncosnál a bódulat okvetlenül szerepet játszik, de nem kevésbé, mint a kiszámítottság vagy a szerencse; sőt az alakoskodás is szembezőkő benne.

Minderre azért volt szüksége Cailloisnak, hogy kijelentvén: játékelméletére szociológiát alapoz (nem a játék szociológiáját kívánja nyújtani, hanem a játék általa kifejlesztett törvényeire alapozott szociológiát teremti meg), megállapíthassa, hogy az ősi társadalom a mimicry és az ilinx vagyis a maszk, a mez és a bódulat, önkívület törvényeihez igazodott, viszont a modern társadalom az agonra és az aleára, vagyis a vetélkedésre, rátermettségre és a kockára, szerencsére alapozott, s a fejlődés útja az előbbi leküzdésétől az utóbbi felvirágoztatása felé vezet. Közben persze nem zavarja, hogy korábban ő maga állapította meg: e komplementáris kategória-kapcsolatok

mindegyikében van egy építő (az agon, valamint a mimicry) és egy pusztító (az alea, illetve az ilinx) összetevő.

Hasonlóképpen, noha bírálja azokat az elképzeléseket, amelyek szerint a játékok az egykori való élet túlélő, elkorcsosult, jelentőségüket veszített ránk maradt formái, s noha fennen hangoztatja, hogy elemi követelmény a játékoknál a való életen kívül rekedés, az a tudat, hogy a játék egy más, képzelt való-sághoz tartozik, nem pedig ahhoz, amelyben normális életünk folyik, sőt tudomásunkra hozza, hogy a játék azon nyomban elfajul, mihelyt a valóságos világ beszűremlésével keveredik — sőt a profi versengőket, színészeket kizárja a játékból —, zavartalanul a játék törvényeire alapozza szociológiáját. De ha a játék törvényeit érvényesnek tekinti társadalmi, való életünkre, múlhatatlanul következik, hogy való életünk elfajult játék, ezt azonban szintén tagadja, anélkül hogy az ellentmondást látná.

Szerinte kétféle társadalom van: a maszakra, a bódulatra, a babonára, az anarchiára építő ősi társadalom, és a rátermettségre, vetélkedésre, rációra épülő modern társadalom. Magától adódik, hogy az így szemlélt társadalmak között minden egyéb különbség másodlagos, s további gradáció — ha épp akarjuk — csak aszerint képzelhető el, hogy egyik-másik társadalmi forma miként juttatja diadalra a kiszámíttóságot, rátermettséget, (amelyek elé azonban, miként maga Caillois kifejti, belső törvényszerűségek miatt elháríthatatlan akadályok s ellentmondások torlódnak, például az, hogy hiába van ezer tábornoki képességű emberünk, ha csak száza van szükségünk), s mily mértékben küzdi le a meznek, az ember önmagából való kilépésének és a bódulatnak a megnyilatkozásait.

Természetesen se vége, se hossza vitázhatnánk arról, hogy éppúgy, mint a bódulat nemes formája — a tudatra ébredéssel járó, hogy sikerrel végzünk valamit —, az embernek önmagából való kilépése is a kiteljesült ember felemelő érzésvilágához tartozik, ha a kitárulkozás, a túláradás keretében marad, ha idő- és térbeli szellemi gazdagodással jár, s nem fordul át az ember egyéniségéből való kivetkezésbe, merő szerepjátszásba, autoritáris alárendeltségbe, elidegenedésbe a mimicry területén.

Ellenvetéseink se vége, se hossza felsorakoztatása helyett határoljuk körül Caillois azon előítéleteit, amelyekből Marić szerint hallatlanul rigorózus, de tarthatatlan elképzelései születtek. „Emberi érték csak azon eléggé szilárd instanciák és konvenciók

lassú kiépítésében rejlik, amelyek lehetővé teszik, hogy a természetet legyőzzük, és hogy más törvények hatalomra jutását szorgalmazzuk”, írja egy művében Caillois. Másutt azt hangoztatja, hogy a természet szakadékkba húzó sötét erő. Az ember azonban természeti lény; azok a „más törvények”, amelyekben Caillois emberi értéket lát, annak a kiirtását célozzák, ami az emberben természeti; az emberi természettel ellentétes törvényekről beszél tehát. Az agon törvényei tetszés szerintiék, konvencionálisak, tehát nem természetiek, az alea viszont az egyetlen játék, amelyet az állatok nem ismernek, s Caillois szemében nyilván már csak ezért is megkülönböztető figyelmet érdemel az egyik is, a másik is. Nem úgy a mimicry és az ilinx. Az emberi természet ilyen kifüstölése középkori képzeleteket kelt bennünk.

Mindazonáltal nem tagadjuk Caillois művének jelentős voltát: a játékelmélettel kevesen foglalkoztak, s csak az úttörő munkák után derülnek majd ki a bokrós problémák. Caillois életünk rengeteg elgondolkodtató jelenségére hívja fel a figyelmünket, s ragyogó érvelését élvezettel kísérjük, még ha más-ként is értelmezzük az általa megfigyelt jelenségeket. Természetesen sok részletkérdésben célba talál. Sokszor annyira magával ragadja az olvasót, hogy már-már kész belátni, bizonyos korlátozott értelemben, bizonyos területen, valóban érvényesek a játék törvényei a társadalmi életben is. A hasonlóság néha meghökkentő. Ez a hasonlóság azonban, úgy véljük, nem onnan ered, hogy a játék törvényei vonatkoznak a társadalomra, vagy fordítva, a társadalomé a játékokra, hanem mind az egyiket, mind a másikat meghaladó, átfogó törvények nyilatkoznak meg mindkettőben. Mégpedig létünknek az eddiginél talán ősbibb, a lét forrását jobban megnyilatkoztató, a világunk felszínén látható ellentéteket, a mimicry és az agon öröltetett ellentétét is meghaladó, csak éppen napjainkig még fel nem ismert, világosan még fel nem bukkant, tehát a jövő rejtette törvények. Caillois, természetesen, erre nem is gondolt. Csak két dimenziót lát: a jelent és a múltat.

(MN)

A SZIMBOLIZMUSRÓL

Edmund Wilson: *Akselov zamak ili o simbolizmu*, Kultura Beograd, 1964.

Bevezető tanulmány a szimbolizmusról és egy-egy esszé arról a hat íróról, akik a szerző szerint a szimbolizmus csúcspontját jelentik — Yeats, Valéry, Eliot, Proust,

Joyce, Gertruda, Stein —, végül pedig Axel és Rimbaud című esszéje, amelyben Villiers de l'Isle-Adam nevezetes drámai költeményét idézi — ez a könyv tárgyköre.

Wilson feszélyezetlenül, közvetlenül ír, mondatai nincsenek túlterhelve a finom különbségeket tevő elmélkedés játékaival, az igényes olvasó, bár roppant műveltségét folyton érzi, kissé a felszínen mozognak, lazán deskriptívnek találja, de ha vesz magának fáradságot és végigolvassa a könyvet, rájön, hogy a szimbolizmus jelentőségének számottevő felfogásával ismerkedett meg, még ha az e felfogást alátámasztó érvek hézagosak is.

A felszínesség látszatát Wilson könnyed stílusa és az a körülmény kelti, hogy műve elméleti megalapozása valóban nem nyúl mélyre, sőt túlságosan egyszerű és tarthatatlan, azonkívül a hat íróról szóló esszé is egyoldalúnak mutatkozik. De ha ezeket az írásokat nem Eliotról, Joyce-ról, Proustról vagy Valéryről szóló portréknak, hanem a bevezetés, a szimbolizmusról szóló elmélkedés folytatásának tekintjük, amelyben tehát Wilson egy-egy író művében a témája szempontjából releváns vonatkozásokat, a szimbolizmus fonalait, szövédményét vizsgálja, akkor könnyen rájövünk, hogy sok nagyszerű meglátása van, meglepő rokon vonásokat fedez fel ott is, ahol nem is sejtjenénk, s éles különbségekre hívja fel a figyelmet egyneműnek hitt esetekben.

Néha meghökkentenek sommás ítéletei és retorikus, ingatag érvei, az például, hogy annyit elbíbelődik az Eliot Alfred Prufrok szerelme és a Laforgue Legenda című verse közötti meglepő hasonlatossággal, közben vakon elmegy ugyanazon vers megannyi, nagyon is jelentős elméleti vonatkozása mellett, később azonban rájövünk, hogy észre sem vettük, máris kifejtette a szimbolizmus egyik újabb sajátosságának jellegzetességeit. Az angol és a francia irodalom kölcsönhatásáról, a szimbolizmus gyökereiről, nemzetközi vándorlása során felszedett jegyeiről, a szellemi áramlások keresztezéséről, nagy írók közötti titkos kapcsolatokról izgalmas észrevételeket tesz.

Elméletének megalapozása valóban ingatag. Az irányzatokat egymásra következő reakcióként magyarázza, amelyek azonban mégsem tagadják teljesen az előzőt, hanem át is vesznek tőle bizonyos jegyeket. Az irodalmi megmozdulások szerinte, végső soron, híven követik a kor tudományos szellemiségét. A klasszicizmus a fizikai mechanizmus irodalmi vetülete: a világmindenség az óramű pontosságával

jár, az ember a természetén kívül marad, mintegy szemlélője, ez hát a költő magatartására is vonatkozik; a romantikusok tudatára ébredtek, hogy a világ-mindenség jóval titokzatosabb, semhogy egy mechanizmussal kellőképpen magyarázni lehessen: reakcióként elterjedt a felfogás, hogy az ember a természet része, azonosul a természettel, előtérbe kerül tehát az egyén, az én, a belső világ; erre aztán a naturalizmus a reakció, amely a biológiai felfedezésekkel az evolúció és az öröklődés tanával kapcsolatos, jellemző járuléka a fegyelem, a gépi technika, a determinizmus, a környezet kényszere, a külső megfigyelés. Erre következett reakcióként a szimbolizmus. Wilson bizonyos párhuzamot lát a klasszicizmus és a naturalizmus, valamint a romantika és a szimbolizmus között. Közismert ez az elképzelés; túlságosan vázlatos, túlságosan elégtelen. Magának a szimbolizmusnak a jellemzése pontos, sokrétű, de en bloc szokványos; az eredeti észrevételeket Wilson egy-egy író művének tolmácsolásakor teszi.

Az irodalomban beállott fordulatot az képezi a szerző szerint, hogy egyszer csak elérkezett az idő: a tudomány inspirálta, a szigorú objektívásra, dokumentáltságra esküvő naturalizmus afféle szimbiózisban egyesült a romantikával errefelé a szubjektiviségre irányt vevő költői kifejezéssel azoknak az íróknak a művében, akiket szemügyre vesz, s akiket a szimbolizmus csúcsalkotóinak tekint. E jelenségben a tudomány és a művészet egymáshoz való közeledését látja. Igen határozottan rámutat, hogy az objektívra vagy a szubjektívra, a naturalizmusra vagy a szimbolizmusra való esküvés hamis dilemmák alapján történt, arra azonban nincs magyarázata, miért szűnt meg az irodalmi irányzatok egymásra következő reakcióinak sorozata épp akkor, amikor ő megszűnni látja őket, mi játszott közre, hogy ez a szimbiózis épp azon a meghatározott ponton jött lére, ahol ő látni véli. Nem az elméleti konzekvencia, hanem a taglalt művek felismertnek vélt jegyei készítették a szimbiózis megállapítására. Az ember, a világ, a tárgyak naturalista módon történő felfogása, megragadása (realista dokumentálása), ámde szimbolista módon való költői kifejezése: ez az, amit Joyce-nál, majd Proustnál tökélyre fejlesztve lát, Eliotnál és Valérynál erőteljesen megjelenni vél, s ezért méltó helyet jelöl ki számukra már azokban az években, amikor még a világ tanácstalanul állt előttük. Azt persze még nem láthatta, amit mai távlatunkból mondhatunk róluk.

A költői magatartásban beállt változást, amely Joyce, Proust, Eliot, Valéry eredményeihez vezetett,

Wilson ekként látja: már a romantikusok beleélés-elmélete arra készíthet, hogy a költő tagadja meg, abszolutizált énjét, s ne a maga, hanem annak a költői tárgynak a nevében szóljon, amelyről ír; a következő lépés a regényben nyilatkozik meg s abból áll, hogy a hősök (vagy a költészet tárgyai) más-más elütó szempontja szerint vizsgálják a világot, ezek a hősök azonban szilárdan megállapodott módon látják a világot, az író viszont érezhetően a háttérben marad; végül pedig a hősök és költészeti tárgyak több szempontúságával maguknak a hősöknek a változása, ezzel pedig szempontjuk folytonos változása párosul, mígnem az író lemond háttérben maradásáról is, és beleolvad e folyton változó szempontú, önmagukban is változó költői tárgyakba: Joyce érett műveinek olvasásakor már az az érzésünk, mintha a mű mögött nem is állna az író, csak maga a leírt anyag heverne előttünk. Ugyanez a *relatív* világkép alakul ki Proust, Eliot és Valéry művében is, és Wilson nem mulasztja el megállapítani, hogy ezek a jegyek a modern fizika relativitáselméletének megfelelői az irodalomban, s ezzel a megállapításával ismét kiemeli azt a nagyon is labilis redukcionista elképzelést, amely szerint az irodalom egy-egy kor szellemével a társadalmi makrofolyamatok során a tudományban kifejezésre jutó szellemiség révén tart lépést, pontosabban a tudomány szellemiségének nyomában ballag. Ma már itt sem kezdhetni az ilyen elképzeléssel.

(MN)

KRÓNKA

EGY NEMZEDÉK A SZÍNHÁZ SZOLGÁLATÁBAN

Először fordult elő a szerb drámairodalom történetében, hogy egy egész írónemzedék egyidejűleg áll a színház szolgálatában. Ma már alaptalan az az állítás, hogy a szerb színműirodalom válságban van, és helytelen arról beszélni, hogy a színházak nem tanúsítanak kellő megértést a hazai írók művei iránt. Egy kis merészséggel ma már a belgrádi drámaírók köréről beszélhetünk — mondja Jovan Ćirilov, az ismert belgrádi rendező, a *Politikában* megjelent cikkében.

A kör összetétele eléggé heterogén. Vannak itt olyan írók, akik a sartré-i megfogalmazású „filozófiai szenzibilitás” drámáit írják, mint például Đorđe Lebović (A mennyei osztag, Alleluja); Miodrag Đurđević drámáiban filozófiai témákat variál.

Legnépesebb a mitikus drámákat írók csoportja. Ennek a drámafajtának külföldön jeles képviselői vannak (Cocteau, Giraudoux, Eliot és mások), Belgrádban pedig a legtehetségesebb drámaírók művelik: Jovan Hristić, Velimir Lukić és Borislav Mihajlović-Mihiz.

Legkevesebben azok vannak, akik társadalmi kérdéseket szólatatnak meg drámáikban (Vasko Ivanović, Slobodan Stojanović). A színpadi szatíra legkiemelkedőbb művelője Vladimir Bulatović-Vib, de meg kell említeni Slobodan Novakovićot, Brana Crnčevićet, és Saša Petrovićot is.

Ćirilov még két drámaírót említ ebből a körből. Az egyik Miodrag Pavlović, az ismert költő, esszéíró, elbeszélő, aki egyben igen termékeny színpadi szerző, sőt rádiójátékokat is ír. Színpadi műveinek fő jellegzetessége a kesernyés humor. A másik író Aleksandar Popović, akit Ćirilov a belgrádi drámaírók köre legsajátságosabb tagjának tekint. Művei — Ćirilov szerint — lefordíthatatlanok idegen nyelvre; helyhez kötöttségük ellenére is a legeurópaiabbak, s habár nyelvük provinciális, maguk a művek nem vidékiek, mivel Popović a szerb nyelv legsötétebb mélységeiből merít, s így benne van a szerb mentalitás. Alkotásai azonban nagyvilági jellegűek, akár Beckett vagy Ionesco művei.

ÉRTHETŐ VAGY ÉRTHETETLEN

Hét esztendei szünet után új verskötete jelenik meg Nagy Lászlónak. A költő ebből az alkalomból nyilatkozott az *Élet és Irodalom* munkatársának.

Beszélgetés közben természetesen felvetődött a közérthetőség kérdése. Erről Nagy László így vélekedik:

— A magam nevében írok... A magam nevében írok, s ha egy társadalmi óhajnak, akaratnak, akár fölháborodásnak sikerül hangot adnom, annak szívből örvendek. Bizonyos vagyok, hogy verseim sokakhoz szólnak. Tudom azt is, hogy néhány írásom sokaknak nehezen fölfogható, vagy majdnem érthetetlen. De nem mindig az én verseimben van a homály, hanem az esztétikailag képzetlenségben és a renyhékben. Nem kezdhettük újra az ábc-nél a költészetet. Tanuljanak ők is, legyenek figyelmesek, küzdjenek meg a versért... Megvetem azokat, akik egyetlen hivatásuknak érzik, hogy untalanul egyszerűségből vizsgáztassák le a költőt... Ezek kinevezik magukat a közvélemény képviselőinek, mindig és mindenütt felszólalnak, több levelet termelnek, mint a mocsári fűz. Ők nem a szolgálatra figyelmeztetik a költőt, hanem taszítanak a legrútabb szolgátságba.

Az irodalmi kritikáról ezt mondta:

— Beszélnek a kritika válságáról. A kritikusok vannak válságban, tán azért is, mert helyzetük bizonytalan. Ők maguk is tehetnek erről... Néhány kivételes egyéniségtől eltekintve, a kritikusok túlságosan sokszor változtatták nézetüket; olykor ma már maguk se tudják, melyik a sajátjuk. Ahelyett, hogy igyekeznének az egyetlen lehetséges, a később módosításra nem szoruló elvet alkalmazni: az irodalom értékeinek feltárását, az olvasók nevelését — máig is nem annyira a művet nézik, inkább azon töprenkednek, amit a szerző személyéről illőnek vélnék írni. Ezért az értékelésnek még akkor sincs hitele, ha benne a szakértelem vagy az irodalom iránti jóindulat is közreműködik. Az óvatoskodó gyávaság nemcsak a műalkotásban, a műbírálatban is a hazugság szülője. De lehet másképpen is rontani a kritika hitelét: jelentéktelen írásokat irodalmi ügyé avatnak, „bátran” ostorozva hibáikat, szinte reklámot adva nekik — a kitűnő művek pedig olykor elvesznek a kritikusi közhelyek dzsungelében. Néha azt érzem, hogy a kritikus nem annak örül, hogy „igazi” mű született, hanem láthatóan az okoz neki örömet, ha beleköthet az íróba, s kioktathatja.

Önmaga problémáiról, vívódásairól ezt mondta Nagy László:

— Voltak illúzióim; jórészt magam végeztem velük. Hitemben, ami ifjúkorom óta éltet, megcsalákoztam, megrendültem. Megrendüléseimet nem szégyellem. Hozzá tartoznak az emberi és költői sorshoz. Hűségem mindig kötött a néphez, akitől származom, akinek a nyelvén írok. Hű akartam lenni a magyar költészethez...

Közismert, hogy Nagy Lászlót meleg barátság fűzi egy másik magyar költőhöz, Juhász Ferenchez. Erről is szólt nyilatkozatában.

— Barátságom Juhász Ferencsel a legrégebb. A fekete suhanc-költő eljött a kollégiumba a festőnövendékhez, aki verset is ír. Néhány veséig ütó tekintet mindkét részről, pár szó a

költészetéről, s a barátság megkötődött. A sors kötötte tizenhét évvel ezelőtt, hajnalban... Jólesik egymásnak panaszkodnunk, vagy káromkodnunk... Cinkosok vagyunk a jóban, és nem zsványbecsület ez, mert a mi ügyünk nem a garázdaság, hanem az új magyar költészet...

Munkájáról, terveiről is beszélt Nagy László:

— Első nagyméretű munkám, a Sólymok vére 10 000 sor a bolgár népköltészetből. Hasonló méretűn fáradozok most, a délszláv népköltészetet szóiallatom magyarul... Szeretném a tervezett műfordításgyűjteményemet kiegészíteni Dylan Thomas, Majakovszkij s az amerikaiak néhány versével. Utolsó kötetem 1958-ban jelent meg... Rajtam múlt, hogy új kötetem ilyen sokáig váratott magára... A címe: *Himnusz minden időben*.

EGY TÉMA FEJLŐDÉSE

Thomas Mann halálának tizedik évfordulójáról világszerte megemlékeztek, főleg a német folyóiratok írtak róla sokat. A *Neue Rundschau* négy cikket szentelt a nagy írónak. Különösen Thomas Mann legkisebbik fiának, Michael Mann-nak az írása keltett nagy figyelmet. A legfiatalabb Mann-fiú Leverkusnről, a *Doktor Faustus* hősről írt, akit gyakran emlegetnek a hitlerista Németország képviselőjének torzképeként.

Michael Mann — Leverkusn egyéniségét elemezve — felhívja a figyelmet e különös ember eredetére.

Thomas Mann véleménye az volt, hogy egy mű gyökereinek mélyre kell nyúlniuk. A *Doktor Faustus* gyökerei is mélyek, keletkezések azonban még nyoma sem volt a politikai allegóriáknak. Thomas Mann 1901-ben így vázolta föl a mű hősenek jellemét: „Még ki nem alakult, de a szellemi mérgezés következtében diabolikus és károsan féktelen egyéniség”.

Michael Mann ezután édesapja egy korábbi, hosszú jellemzését idézi, amely a téma keletkezésének és kialakulásának tisztára egyéni alapjaira mutat:

A „transzponált önéletrajz”, aminek a mű indult, 1943-ban kénytelen volt más formát ölteni. Az író hozzászóokott ahhoz a gondolathoz, hogy nemzetét egy „kibővített énként” rajzolja meg önéletrajzában. Így: „Az ember azt hiszi, hogy önmagát adja, saját magáról beszél, közben — nini! — a mélyreható összefüggések és az öntudatlan kapcsolatok következtében valami olyasmít ír le, ami felülemelkedik egyéniségén. Sok minden játszik közre egy mű megírásakor: a felismerés, az igazság, a hagyományok, a közösség, de az egyéniségen belül is az a valami, ami előre, rejtett módon meghatározza a művet, s ez a legjobb. Kizárólag ez hozza össze az író és a nép szellemét.” (1925).

A reprezentatív tudatból jelentkezett már igen korán Thomas Mann-nak az a sokat vitatott hajlama, hogy művészi problematikáját egy nevezőre hozza korának politikai problematikájával és annak megoldásaival. A weimari köztársaság által hirdetett béke a kultúra és az állam között, ez a nagy kibékülés lényegében csak a *Varázshegy* Hansában egyesült ellentétek egy másik változata volt. És így a haldokló Jakob Józsefnek

osztott áldása: „a magas egekből és a lábunk alatt fekvő mélységekből fakadó áldás” nemcsak a Thomas Mann-i énföldötti képlete lett, hanem egy új humanizmus általános formulája is.

„A költő és a nép szelleme közötti találkozás” a *Doktor Faustus*ban sokkal kevésbé tudatos, mint Mann korábbi műveiben. A „nemzet tágabb énjének” átállított harmóniája — sokkal erősebben, mint korábban bármikor, szinte kikényszerítette a betegesen fékevesztett művészei szóló mesét. És az ördög segédelmével — nem ez volt-e „az igazi pillanat, amikor Németország fölismerheti magát a műben megfestett képen, ma, amikor Németországot szó szerint az ördög készül elvinni?” (1945).

NAPPALI ÉS ÉJJEЛИ VÁNDOROK

Erskine Caldwell, aki már sok izgalmas könyvet írt az amerikai néger problémáról, *In Search of Bisco* (*Kutatás Bisco után*) címmel új könyvet írt ugyanerről a témáról, amelyet Farrar, Straus és Giroux vállalata adott ki, és amelyről a *Saturday Review* így számol be:

Mister Caldwell áll a T-vel jelzett személy mögött, aki egy vadászkutya csökönységével kutatja az elveszett Bisco, a georgiai gyermekkori mulatt és minden bizonnyal göndör hajú játszótárs nyomát, azét az emberét, aki a legnagyobb benyomást gyakorolta az írora. Caldwell Ray-ben találja meg Bisco hasonmását, egy furcsa sorsüldözte fiatalemberben, akit kétévi kényszermunkára ítéltek, mert ellopott egy üstöt. A könyv néhány oldalának elolvasása után azonban világossá válik, hogy Bisco csak egyszerű kifogás, hogy Caldwell „nyomozhasson”: az, amit ő keres, több mint 60 éves fejjel és negyven könyvvel a háta mögött, éppen olyan illó és bizonytalan valami, mint a gyermekkori játszótárs rég elhalványult emléke, mint a déli államok fehér emberének lelkiismerete.

Miközben Bisco után jár, egy néger teherautó-sofőr arról a kiábrándulásról beszél, amelyben a háborús egyenjogúság után volt része, egy fehér fűszerkereskedő meg a jenkiket szidja, mert Harry Belafontet és Louis Armstrongot népszerűsítik, egy négerbarát liberalista pedig arról kívánja meggyőzni, hogy nincs mit félni a fehér csuklyás éjszakai lovasoktól, ha az ember lelkiismerete tiszta, ezzel szemben egy ingatlanügynök azt erősíti, hogy a négereknek még száz év leforgása után sem lesz elegendő sütnivalójuk.

A nyomozás Alabamán és Mississippin keresztül folyik, és egy mississippi ügyvéd — a Fehér Polgárok Tanácsának tagja — arról beszél, hogy „a város minden négere szívesen fekdne le egy fehér nővel... és senki sem tudja neki bebizonyítani, hogy rendben van, ha egy fehér leány négerrel folytat viszonyt...” Tennessee, Arkansas és Louisiana államokon vezet keresztül az út, négerék és fehérek egyfornán szemérmetlen nyomora és tudatlansága mellett, s végül Caldwell visszaérkezik arra a birtokra, ahol gyermekkorát töltötte. És ott egy öreg néger, miután elpanaszolja, hogy ifjúsága, élete munkában, robotolásban ment tönkre, beszámol Bisco szökéséről. Éjszaka költ útra, családjával együtt, egy nagy városba ment, ahol az éjszaka lovasai már előkelő ruhát viselnek.

BOTRÁNYOK ÉS LELEPLEZÉSEK

Roger Caillois, ismert francia író lemondott a Kritika Díjának bíráló bizottságában viselt tiszttségéről, mert a zsüri nyolc szavazattal hat ellenében Pierre Klossowsky regényét tün-tette ki.

Caillois a *Monde* című lapban meg is indokolta állásfoglalását, szemére vetette Klossowskynak megengedhetetlenül hanyag stílusát. Parázs vita keletkezett a cikk körül, több napilap is részt vett a „pörosztásban”, a *Nouvelle Revue Francaise* meg éppen terjedelmes cikket közölt Pierre Klossowskyról, hogy „írói, alkotói egyénisége és fontossága tisztán álljon abban a fényben, amit kétségtelenül megérdemel”. A kérdéses könyv címe *Babhommet*. A bizarr cím mögött — amely a szellem hagyomány szerinti kétneműségére utal —, úgy látszik, nem kevésbé furcsa mű rejtőzik.

A *Babhommet* a templomos lovagok rendjéről szóló legendát mítosszá alakítja, és az örökkönvaló visszatérés tapasztalatát barokkos fényben ábrázolja, így inkább komikussá, mint tragikussá teszi, akárcsak bizonyos keleti mesék. Mindez a túlvilágnak, — a szellemek birodalmának — zúravarában játszódik le, ahol természetes, hogy a láthatatlanság világosságában minden igazság elveszíti ragyogását, ahol az isten csak egy távoli, parányira kisebbedett bolygó, s ahol a halál elveszítette minden hatalmát: az emberek nem halandók, de nem is halhatatlanok, szakadatlan megújító változásnak vannak alávetve, távol vannak önmaguktól a mozgásnak abban az intenzitásában, amely egyedüli lényegüket alkotja és lényükből játékszert farag, ahol a hasonlóság nem hasonlít semmire — ilyenek a szerző mondatai, szavai, ilyenek az alakjai, ilyen az alkotása is, amelyből hiányzik a magyarázat, honnan, miért a visszatérés utáni vágy, az újjászületés óhaja, a megtisztulás utáni vágy.

Maurice Lanchot, a cikk írója Klossowsky könyveiről általában is szól:

„Elbeszélések, amelyek mesélnek, leírnak, vallanak, érdeklődést keltenek. Egyesek teológiai alkotásoknak tartják őket, mások erotikus, ismét mások lélekelemző írásoknak vélik. Az az érzésem, hogy nem kellene sokat adnunk az ilyenfajta osztályozásokra. Engem mindenekelőtt az az eredetiség hoz izgalmomba, amely egy új forma, egy a maga nemében egyedülálló, páratlan forma keresésében nyilvánul meg. Így, mit sem tudva a szerzőről, mit sem törődve vele, olvassuk valóban különös műveit. Minden bizonnyal az lesz az érzésünk, hogy valami komoly dolog játszódik le bennük és hogy ebben a komolyságban, amely a nevetésben is megnyilvánul, mindenképpen megmutatkozik annak a sorsa, aki ír, de érinti annak a végétét is, aki olvas”.

CSÁSZÁR HÁLÓKÖNTÖSBEN

Az osztrák televízió képernyőre alkalmazta Josef Roth *Radetzkymarsch* című híres regényét, és két ízben is sugározta. Az adás élénk érdeklődést keltett és kemény ellenállásba ütöközött, ugyanakkor sokan bírálták magát a regényt is, amiből

a tv-játék készült. Elsősorban is azért, mert a volt Osztrák—Magyar Monarchia tisztjeit kedvezőtlen helyzetekben, — például bordélyházban — mutatja be, másrészt pedig — és nem utolsósorban — azért, mert Ferenc József császárt és királyt hálóköntösben ábrázolja és, nem kiméli szenilitását.

A felhördülés okairól Alexander Lernet-Holenia ismert bécsi író is beszámolt, a *Wort in der Zeit* című lapban írt cikkében.

Az öreg császár torzképe nem más, mint a császár és az egész monarchia operetthangulatba állításának utolsó következménye. Jóval a monarchia bukása előtt, úgyszólván Ferenc József legjobb éveiben fölmagasztalták, agyoncukrozták a császárt és környezetét. Valójában a császár nem volt mindig közvetlen és kellemes ember, de mindenesetre tagja a Habsburg-Lotharingiai háznak, amely egy évezreden át nagyurakat vagy legalábbis olyan embereket adott a világnak, akik illőképpen tudtak viselkedni.

A Habsburg-Lotharingiai ház nagyságáról és tragikumáról azonban soha, egyetlen szó sem esett sem a Sissy című operettnben, sem a belőle készült filmben, hogy a Tavaszi paradéról és hasonló „művekről” ne is beszéljünk. Nem csoda hát, hogy egy fiatal embernek, amilyen Kehlmann rendező is, fogalma sincs arról, milyen is volt a császár valójában, s az sem csoda, hogy a császár alakját giccsé formálta, s ebben a törekvésében következetes maradván, hálóingben, az ágy szélén gubbasztva ábrázolta az uralkodót. Sőt, minden bizonnyal úgy vélekedett, hogy joggal gúnyolta ki az öregurat, hiszen senki sem háborodott föl a Sissy miatt, a „kedves, jó schönbrunni öregúr” miatt — ahogyan Ferenc Józsefet a sokféle ostoba operettnben ábrázolták. Mint mindig, múltunkat cukormázzal vontuk be — mondja keserűen a bécsi író.

AKASZTÓFAHUMOR

A folyóiratok lapozgatása közben nemegyszer meglepő és nem éppen a legkellemesebb hasonlatosságokra bukkanunk, s ilyenkor hajlamosak vagyunk arra is, hogy plágiumot kiáltunk. A párizsi *Les lettres nouvelles* július—augusztus—szeptemberi számában ráakadtunk egy írásra, amely Macedonio Fernandez argentinai íróról szól, akiről azt mondják, hogy előde és mintaképe Jorge Louis Borgesnak. A párizsi újság közli Fernandez néhány rövidebb írását is, közöttük az alábbi:

„Ga úr dr. Therapeutique páciense volt. Olyan kitartóan és olyan alázatosan járt hozzá, hogy végül is csak egy láb maradt belőle. Egyenként kihúzta a fogait, kivette a manduláit, kioperálta a gyomrát, a tüdejét, a veséjét, a lépét, a beleit, és most Ga úr szolgálja elment dr. Therapeutique-hoz, nézné meg Ga úr lábát is.

Dr. Therapeutique megvizsgálta a lábat, és fejszóvalva mondotta:

— Persze hogy beteg. Egy lábával többje van, ami fölösleges, levágjuk.”

Egy nappal később a müncheni *Akzente* című folyóirat áprilisi számát lapozva Günther Kunert, igen tehetséges keletnémet költő néhány rövid, prózai írására bukkanunk. Egyik írása az

előbb idézethez való hasonlatossága miatt tűnt a szemünkbe:
„Mindenképpen súlyos betegség lehet, hiszen az orvosok a legzordabb arccal állják körül a páciens ágyát:

— Meg kell operálni!

A bal lábat persze. Nem, a jobbat. A vita és a veszekedés csak akkor ül el, amikor az orvosok megegyeztek benne, hogy a biztonság kedvéért levágják a beteg mindkét lábát. Altatás, műtét. A beteg némi megkönnyebbülést érez, ez azonban csak átmeneti jellegű. És az orvosok ismét ott állnak ágya körül.

— Rossz a vérkép!

Le kell vágni a beteg egyik kezét! Ezúttal nincs vita: a jobb kezet kell levágni. És mivel a műtét szépen, zavartalanul folyik, és a beteg mély narkózisban, kellemesen eszméletlen állapotban van, óvintézkedésként eltávolítják nemi szervét, mindkét fülét és a mellkasán levő szűrőket — gyökerestől. A fősebész második helyettese javasolja, hogy éljenek az alkalommal és vágják ki a beteg tarkócsontját is, indítványának azonban nem adnak helyet.

S amikor a beteg néhány nap múlva magához tér, megállapítja, hogy mindössze egy törzsből áll, amelyen a nyaka meg a feje ül, bal válláról pedig a karja lóg, de egy asszisztens-helyettes titkon és észrevétlenül levágta négy ujját. Csak a kisujja maradt meg.

Ezzel a kisujjal tapogatja végig a beteg az arcát, először a szemét (a szemorvos szabadságon volt), azután az orrát, a száját, a fogait, a nyelvét, majd visszatér az orrához, helyesebben az orrába, s jellegzetes fűrő mozdulatokat végez benne.

Amikor az orvosok meglátogatják, azt látják, hogy békésen, nyugodtan fekszik, kisujját kéjjel fúrva az orrába, ragyogva az elégedettségtől.

Az orvosok diagnózisa: a műtét kitűnően sikerült.”

A RÚTSÁG HALVÁNY ÁRNYÉKA

Köztudomású, hogyan kell esszét írni, úgy azonban, ahogy Mića Danojlić írja tanulmányait, senki sem ír. Mintha a szívéből, az epéjéből, a belsejéből tépné ki témáit, Danojlić nem engedi meg, hogy közéje és mondanivalója közé egy úgynevezett irodalmi közeg, bármiféle közvetítő oszonjon: olyan közvetlenséggel rendelkezik, mint egy kannibál, úgy, ahogyan utolsóként Tin Ujević írt.

Mića Danojlić a Delo júliusi számában az egyéni boldogtalanság ellen írt gúnyiratot:

„Az egyéni boldogtalanság a közösséggel szembeni ellenállás utolsó, kemény fellegvára, a jövővel szemben álló utolsó erődítmény. A múlt — az ember magányának történelme — veszedelmes közelségbe hozta az egyéni boldogtalanságot az egyénieskedéssel. És mi valahogy félünk is attól, hogy megszabaduljunk egyéni boldogtalanságunktól, rettegünk, hogy a szabadság elnyerésével elveszítjük egyéniségünket is. Így azután többszörösen gúzsba vagyunk kötve, meg vagyunk zsarolva. Az egyéni boldogtalanság — ez a bensőkben otthonos, könyörtelen, titkainkat jól ismerő érzés — hallgatásra kötelez ben-

nünket, és így — már gyökerében — megakadályoz minden közeledést. A lény legmélyebb zugába húzódva összehasonlíthatatlanul, megközelíthetetlenül, bezárva egy olyan térségbe, amely minden mozdulatot fölnagyít és eltúloz, áskálódik, gyűjtogat, kénye-kedve szerint, csak hogy megérinthesse sérthetlenségét, ránk kényszerítse homályát, misztikumát, babonáját, visszaél az emberi méltósággal, az üldözött vad ősemberi elhagyatottságára fokozza le, amelyet az ég is, a föld is, minden pillanatban elpusztítással fenyeget. Lesből támad, mindent fölnagyít, gonosz, rossz szándékú és a szó legigazibb értelmében embertelen, sőt emberellenes. A megfogalmazhatatlan fájdalom és boldogság a nehézkedési erő föltartóztathatlanságával, a fenyegetett egyén ösztönével zúdul az emberre, és mindebből csak a rútság halvány árnyéka látszik a napfényben, az ember arcán.”

JEGYZETEK

Erték és történelem. Ezt az értekezést a szerző a korčulai nyári iskolán olvasta fel. A találkozó egész anyagát a zágrábi *Praxis* 1965. novemberi száma közli majd.

Vers- és önelemzés. Párhuzamos közlés a budapesti *Kortárs* című folyóirattal.

Képzőművészeti mellékletünkben *Miroslav Šutej* fiatal zágrábi festőművész grafikáit közöljük. Šutej 1936-ban született, a zágrábi Képzőművészeti Akadémián diplomált, s azóta Krsto Hegedušić mesterműhelyének tagja. Önálló kiállításokkal Leverkusenburg, Caracasban, Passadenában, Baltimore-ban, St. Louis-ban stb. szerepelt, és több értékes nemzetközi díjat szerzett (1962, Zágráb; 1963, Ljubljana; 1963, Párizs; 1965, Ljubljana).

FEDŐLAP
B. SZABÓ GYÖRGY
ÉS KAPITÁNY LÁSZLÓ
MUNKÁJA

TECHNIKAI SZERKESZTŐ:
KAPITÁNY LÁSZLÓ

HID IRODALMI, MŰVESZETI ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI FOLYÓ-
IRAT. — 1965. SZEPTEMBER. — KIADJA A FORUM LAPKIADÓ VÁL-
LALAT. — SZERKESZTŐSEG ÉS KIADÓHIVATAL: NOVI SAD, VOJVODA
MISIC UTCA 1. — SZERKESZTŐSEGI FOGADÓÓRÁK: MINDENNAP
10-TŐL 12 ÓRAIG. — KEZIRATOKAT NEM ÖRZÜNK MEG ÉS NEM KÜL-
DÜNK VISSZA. — ELŐFIZETHETŐ A KOMMUNÁLIS BANK NOVI SAD-I
KIRENDELTSÉGÉNél A 657-1-255-ÖS FOLYÓSZÁMLÁRA. BEFIZE-
TESKOR KÉRJÜK FELTÜNTETNI A HID NEVÉT. — ELŐFIZETÉSI DIJ:
BELFÖLDÖN EGY ÉVRE 2000, FÉL ÉVRE 1000, EGYES SZÁM ÁRA 200
DINÁR; KÜLFÖLDRE EGY ÉVRE 3125, FÉL ÉVRE 1563 DINÁR; KÜL-
FÖLDÖN EGY ÉVRE 2,50 DOLLÁR, FÉL ÉVRE 1,25 DOLLÁR. — KÉSZÜLT
A FORUM NYOMDAJÁBAN NOVI SADON

